

NEDERLANDSE TUINARCHITECTUUR III

IR. ERIC BLOK

JONGERE TUINKUNST 1900 - 1940

TUINEN VAN
K.P.C. DE BAZEL
K.C. VAN NES
G. BLEEKER
C.A. COOL
J.P. FOKKER

Nederlandse Tuinenstichting

INHOUDSOPGAVE

Inleiding en verantwoording

De tuinarchitectuur in Nederland tussen 1900 en 1940.

K.P.C. de Bazel (1869-1923)

Biografie van K.P.C. de Bazel.

Tuinarchitectuur.

Inleiding.

Ontwerp-opvattingen.

Stijlkenmerken.

Plantmateriaal.

Lijst met tuinen van K.P.C. de Bazel voor particuliere opdrachtgevers.

Aanbevelingen te behouden tuinen van K.P.C. de Bazel.

K.C. van Nes (1876-1952)

Biografie van K.C. van Nes.

Tuinarchitectuur.

Inleiding.

Ontwerp-opvattingen.

Stijlkenmerken.

Plantmateriaal.

Lijst met tuinen van K.C. van Nes voor particuliere opdrachtgevers.

Aanbevelingen te behouden tuinen van K.C. van Nes.

G. Bleeker (1882-1956)

Biografie van G. Bleeker.

Tuinarchitectuur.

Inleiding.

Ontwerp-opvattingen.

Stijlkenmerken.

Plantmateriaal.

Lijst met tuinen van G. Bleeker voor particuliere opdrachtgevers.

Aanbevelingen te behouden tuinen van G. Bleeker.

C.A. Cool (1887-1944)

Biografie van C.A. Cool.

Tuinarchitectuur.

Inleiding.

Ontwerp-opvattingen.

Stijlkenmerken.

Plantmateriaal.

Lijst met tuinen van C.A. Cool voor particuliere opdrachtgevers.

Aanbevelingen te behouden tuinen van C.A. Cool.

J.P. Fokker (1889-1963).

Biografie van J.P. Fokker.

Tuinarchitectuur.

Inleiding.

Ontwerp-opvattingen.

Stijlkenmerken.

Plantmateriaal.

Lijst met tuinen van J.P. Fokker voor particuliere opdrachtgevers.

Aanbevelingen te behouden tuinen van J.P. Fokker.

Noten

Bijlage 1. Literatuurlijst

Bijlage 2. Bibliografie van K.P.C. de Bazel.

Bijlage 3. Bibliografie van K.C. van Nes.

Bijlage 4. Bibliografie van G. Bleeker.

Bijlage 5. Bibliografie van C.A. Cool.

Bijlage 6. Bibliografie van J.P. Fokker.

Inleiding en verantwoording.

De tuinarchitectuur uit de periode 1900 - 1940 is de laatste jaren steeds meer in de belangstelling komen te staan als gevolg van de groeiende aandacht voor de architectuur en cultuur van het begin van deze eeuw. In veel gevallen staat men thans voor ingrijpende beslissingen met betrekking tot de toekomst van de tuin. Bomen en heesters zijn aan het einde van hun ontwikkelingsfase gekomen. Bovendien komt het voor dat grote percelen verkaveld worden, hetgeen een totale verandering van de oorspronkelijke tuinaanleg betekent. Dit alles vraagt om een steeds verdergaand onderzoek naar ontstaan en ontwikkeling van de tuinarchitectuur in de jaren 1900 -1940 en een waardebeoordeling van de thans nog resterende tuinen.

Een aantal jaren geleden is door de Nederlandse Tuinenstichting het eerste van een reeks onderzoeken naar de tuinarchitectuur van na 1850 gepubliceerd: de rapporten van mw. drs. Bonica Zijlstra, Nederlandse Tuinarchitectuur 1850 - 1940, deel I en II. Deze nieuwe publicatie is te zien als een voortzetting en kenmerkt zich door een deels gelijksoortige aanpak.

Dit nieuwe onderzoek, dat uitgevoerd kon worden dankzij een financiële bijdrage van het Prins Bernhard Fonds, heeft tot doel meer inzicht te krijgen in de tuinarchitectuur aan het begin van deze eeuw en een idee te geven van het leven en werken van de toen werkzame tuinarchitecten. Daarnaast is het de bedoeling om een idee te geven van de huidige aanwezigheid en gaafheid van in die tijd ontworpen tuinen, om zo de uniciteit van de thans nog aanwezige tuinen te kunnen vaststellen. Het onderzoek toont de noodzaak tot behoud aan.

Dit onderzoek heeft zich in eerste instantie gericht op een vijftal architecten werkzaam in de tuinarchitectuur tussen 1900 en 1940. Kijkend vanuit het werk van de individuele architecten is het mogelijk om in de toekomst een meer globaal overzicht van de tuinarchitectuur in deze periode samen te stellen.

De keuze voor de vijf architecten (K.P.C. de Bazel, K.C. van Nes, G. Bleeker, J.P. Fokker en C.A. Cool) is deels gebaseerd op de verwachting ten aanzien van de invloed die zij op hun tijdgenoten hebben gehad, deels ook van pragmatische aard; de beschikbaarheid van ontwerpen, tekeningen en foto's van hun werk. Van belang waren ook de verschillende achtergronden die deze tuinarchitecten vertegenwoordigen; architect, boomkweker en tuinontwerper.

Allereerst is begonnen met het uitvoeren van bronnenonderzoek om ontwerpen van de architecten te vinden en inzicht te krijgen in hun opvattingen ten aanzien van het ontwerpen van tuinen. Hiervoor is gezocht in archieven, bibliotheken, en eigentijdse tijdschriften. Bovendien is getracht een of meer familie-leden, vakgenoten of bekenden te benaderen om over leven en werken van de betreffende architect te praten. Aan de hand van de gevonden ontwerpen en gegevens is per architect een stijlbeschrijving van zijn/haar werk opgesteld. Hierbij is er voor gekozen om het gehele werk van een architect te bestuderen en geen (kunstmatige) scheiding aan te brengen in werken voor en ná 1940.

Voor het opsporen van de ligging van de tuinen is de hulp ingeroepen van circa 30 vrijwillige speurders, donateurs van de Nederlandse Tuinenstichting. Zij gingen op zoek naar het adres van de tuin, soms aan de hand van zeer summere aanwijzingen, en gaven een eerste beoordeling van de huidige staat waarin de tuin zich bevindt.

De tuinen zijn ingedeeld in een viertal categorieën. Voor deze categorie-indeling is uitgegaan van de volgende omschrijvingen:

Categorie A: Geheel verdwenen.

Van de oorspronkelijke tuinaanleg is op dit moment niets meer waarneembaar, hoogstens enkele beplantingselementen, welke in de huidige situatie geen onderlinge structuur vertonen.

Categorie B: Gedeeltelijk bestaand.

Van de oorspronkelijke tuinaanleg is een deel van de structuur, bepaald door één of enkele structuurbepalende elementen, goed herkenbaar, óf één of meer bijzondere elementen van de oorspronkelijke tuinaanleg zijn aanwezig.

Categorie C: Grotendeels bestaand.

De oorspronkelijke hoofdstructuur van de tuin of, van een in het ontwerp als min of meer zelfstandig bedoelde, deeltuin is duidelijk aanwezig waarbij de in het ontwerp bedoelde structuurbepalende elementen een onderlinge samenhang vertonen, die gebaseerd is op de oorspronkelijke structuur.

Categorie D: Onbekende situatie.

De ligging van de tuin is op dit moment, op basis van de thans bekende gegevens, binnen de middelen en mogelijkheden van dit onderzoek niet te achterhalen.

In eerste instantie is een tuin ingedeeld op basis van de gegevens welke door de speurders werden aangeleverd. Een gedeelte van de tuinen in categorie B en alle tuinen van de categorie C zijn daarna opnieuw bezocht. Zonodig is naar aanleiding van dit bezoek de indeling van een tuin in een categorie herzien en gewijzigd.

De tuinen die zijn ingedeeld in de categorieën B (gedeeltelijk bestaand) en C (grotendeels bestaand) zijn daarbij tevens beoordeeld of zij in aanmerking komen voor een aanbeveling tot behoud. Daarbij zijn vooraf een aantal criteria opgesteld waaraan deze tuinen moeten voldoen:

- I. De tuin is een kenmerkend voorbeeld van het werk van een architect in zijn algemeenheid of is een kenmerkend voorbeeld uit één van de in zijn werk te onderscheiden stijlperiodes in het bijzonder, waarbij:
  - I.A. de hoofdstructuur en de belangrijkste structuurbepalende elementen, en
  - I.B. de oorspronkelijke structuurbepalende bouwkundige elementen aanwezig zijn.
- II. De tuin beslaat een deel van de oorspronkelijk grotere tuinaanleg en was daarin bedoeld als een duidelijk te onderscheiden zelfstandige eenheid en is als zodanig een kenmerkend voorbeeld van het werk van een architect in zijn algemeenheid of een kenmerkend voorbeeld uit één van de in zijn werk te onderscheiden stijlperiodes in het bijzonder, waarbij:
  - II.A. de hoofdstructuur en de belangrijkste structuurbepalende elementen, en
  - II.B. de oorspronkelijke structuurbepalende bouwkundige elementen aanwezig zijn.

- III. De tuin of de, binnen de oorspronkelijke aanleg als duidelijk zelfstandig te onderscheiden, deeltuin is de enige thans nog aanwezige representant van één van de binnen het werk van een architect te onderscheiden stijperiodes, waarbij de oorspronkelijke structuur goed waarneembaar is.

Bij het toepassen van deze selectie-criteria is rekening gehouden met de volgende opmerkingen:

1. De oorspronkelijke structuurbepalende beplanting mag vervangen zijn door een nieuw aangebrachte beplanting, mits deze een (vrijwel) identiek ruimtelijk en visueel beeld geeft.
2. De tuin kan gelegen zijn bij een thans geamoveerde woning, welke vervangen is door een nieuw gebouw, waarbij de relatie tussen huis en tuin niet wezenlijk is aangetast.

De tuinen welke voldoen aan één of meer van de bovengenoemde criteria zijn opgenomen op de lijst met 'aanbevelingen te behouden tuinen'.

In het kort is er aandacht besteed aan het plantmateriaal dat door de verschillende architecten gebruikt werd in hun tuinontwerpen. Hierbij moet opgemerkt worden dat er nadrukkelijk voor gekozen is om daarbij zoveel mogelijk de benaming en schrijfwijze (inclusief het gebruik van hoofdletters) te gebruiken zoals die op de ontwerpen en in de eigentijdse beschrijvingen van de tuinen is aangetroffen. Slechts in die gevallen waarbij de schrijfwijze niet duidelijk te lezen was of waarbij er gebruik werd gemaakt van door de architect zelf bedachte afkortingen ter aanduiding van een bepaalde plant is er toe overgegaan de tegenwoordig gangbare schrijfwijze te gebruiken.

Tot slot is getracht om een kort algemeen overzicht op te stellen van de ontwikkelingen en ideeën in de tuinarchitectuur gedurende de eerste jaren van deze eeuw, waarbij de achtergronden en opvattingen van de vijf onderzochte architecten een rol speelden. Hierbij is geprobeerd om de vijf architecten een plaats te geven binnen de toenmalige wereld van de tuinarchitecten.

Op deze plaats wil ik mijn dank uitspreken voor het werk dat door begeleidingscommissie van dit onderzoek is verricht. Mevrouw H.L.M. van Verschuer-d'Yvoy, voorzitter van de Nederlandse Tuinenstichting, mevrouw drs. C.S. Oldenburger-Ebbers, conservator van de Bibliotheek van de Landbouwwuniversiteit Wageningen en lid van de Raad van Advies van de Nederlandse Tuinenstichting, en de heer ir. T.S. Smith, beleidsmedewerker historische parken en tuinen bij het Ministerie van L.N.V. en lid van de Raad van Advies van de Nederlandse Tuinenstichting, hebben door hun kritische en waardevolle opmerkingen en hun praktische aanwijzingen belangrijk bijgedragen aan het uiteindelijke resultaat. Veel waardering heb ik ook voor de speurders die met enthousiasme op pad zijn gegaan om de tuinen te zoeken en die ondanks de soms teleurstellende resultaten dit enthousiasme niet verloren hebben. Door hen is veel en belangrijk werk verricht. Ten slotte wil ik al die personen bedanken die op een of andere wijze met informatie hebben bijgedragen aan de kennis over het leven en werken van de vijf architecten.

Wageningen, november 1992.

Eric Blok

Gebruikte afkortingen:

NAI : Nederlands Architectuur Instituut Rotterdam/Amsterdam.

BLUW : Bibliotheek Landbouwwuniversiteit Wageningen.

Eigen Huis : J.P. Fokker, Het Eigen Huis. Amsterdam, 1931.

Tuinen in Holland : J.P. Fokker, Tuinen in Holland. Amsterdam, 1932.

Tuinkunst: G. Bleeker, Tuinkunst. Alkmaar, 1930

Part. Coll.: Particuliere Collectie.

Voor zover niet anders vermeld zijn de foto's afkomstig van de auteur.

**De tuinarchitectuur in Nederland
tussen 1900 en 1940.**

HOOFDSTUK 1.

De tuinarchitectuur in Nederland tussen 1900 en 1940.

De tuinarchitectuur ondergaat in de jaren tussen 1900 en 1940 grote veranderingen. Rond 1900 worden nog veel tuinen in een late vorm van de Landschapsstijl aangelegd. Omstreeks 1940 wordt deze stijl vrijwel niet meer toegepast en begint het Functionalisme zich af te tekenen in de tuinarchitectuur, deze stroming zal echter pas na de tweede wereldoorlog zijn hoogtepunt bereiken. Het functionalisme ontstaat uit een geometrische tuinaanleg, de Architectonische Tuinstijl, die rond 1905 in Nederland geïntroduceerd werd. De vormen en de inrichting van tuinen in deze stijl waren sterk gebaseerd op de architectuur van het huis.

De Landschapsstijl wordt rond 1900 nog vrij algemeen toegepast in de tuinarchitectuur. In de tuinen en parken met wijde doorzichten en boomgroepen worden bloemperken, in fantasievormen, aangelegd langs de slingerende wandelpaden en ook bij het huis. Terzijde gelegen, en niet direkt zichtbaar vanuit het huis, komen geometrisch of rechtlijnig aangelegde tuindelen voor. In veel gevallen zijn deze uitgevoerd als een besloten bloementuin met rijkbloeiende borders. Inspiratie voor deze geometrische aanleg werd in eerste instantie gezocht in de tuinen uit de Renaissance. Al spoedig werd dit verleden losgelaten en werd er gezocht naar meer eigentijdse vormen voor deze tuindelen. Daarbij vindt ook een verschuiving plaats naar een meer centralere ligging in de tuin. Rechtlijnig aangelegde tuindelen gaan een onderdeel vormen van het hoofdmotief, of van het belangrijkste doorzicht. Symmetrie-assen, gericht op het huis, worden daarbij veel gebruikt. Deze vorm van de Landschapsstijl, de Gemengde Stijl, wordt onder meer toegepast door de tuinarchitecten: H.A.C. Poortman, H. Copijn, L.A. Springer en K.C. van Nes.

In Engeland vinden aan het eind van de 19e eeuw nieuwe ontwikkelingen plaats in de landhuisbouw. Onder invloed van de Arts en Crafts, waarin men zoekt naar de ambachtelijke kunst en de nadruk legt op een 'totaal-kunstwerk', ontstaat een nieuw type villa. De tuin wordt daarbij zeer nauw bij het huis betrokken en wordt beschouwd als een voortzetting daarvan. De architecten gaan daarom verder dan alleen het ontwerpen van het huis, zij geven ook vorm aan de inrichting van de tuin. Een regelmatige en rechtlijnige aanleg wordt het meest geschikt geacht bij de nieuwe villa's. De lijnen en vormen sluiten daarbij aan op het huis.

De Nederlandse kunstenaars lieten zich rond de eeuwwisseling inspireren door de ontwikkelingen in Engeland. Voor de nieuwe villa-bouw werd sterk gekeken naar hetgeen er in Engeland tot stand gebracht werd. Evenals de Engelse architecten begonnen ook de Nederlandse architecten te zoeken naar een passende tuinaanleg bij de door hen gebouwde huizen. De Landschapsstijl en de Gemengde Stijl werden niet langer meer geschikt gevonden. De tuin werd beschouwd als een onderdeel van het huis en de inrichting van deze buitenruimte moest zorgvuldig aansluiten bij het gebouw. Omdat de tuinarchitecten nog nauwelijks in deze nieuwe richting werkten, gingen een aantal architecten er toe over om zelf de tuin te ontwerpen. De door hen ontworpen tuin bestond uit een rechtlijnig padenpatroon als basis met daaromheen grasparterres en bloemperken. In de tuin kwamen veel trappen, keermuren en andere gebouwde elementen voor. Een van de eerste architecten die zowel huizen als de daarbij gelegen tuinen ontwerpt is K.P.C. de Bazel.

De verandering naar een nieuwe stijl in de tuinaanleg wordt dus eigenlijk in gang gezet door de 'huis'-architecten en zij zijn het ook die de eerste tuinen in deze nieuwe stijl ontwerpen. Bij de bespreking van het boek 'Gärten von M. Läger' in 'De Bouwwereld' van 1907 wordt de oorzaak hiervan nog eens uiteengezet:

"Het uitgangspunt der moderne richting in de tuinkunst moet den architecten sympathiek zijn. Wanneer een huis zijn gunstig effect wil maken, dan moet het een harmonisch geheel vormen met zijne omgeving.

Hieruit volgt dat eenerzijds de architect zijn huis moet aanpassen bij het algemeene en natuurlijke karakter van de streek waarin hij bouwt, maar anderzijds ook dat de

naaste, kunstmatig aangelegde omgeving van het huis, door hem zelf moet worden aangegeven, of wel in het engste overleg met hem, door een tuinarchitect, die inderdaad architectonisch voelt en denkt.

Onmiddellijk naast de strakke rechte lijnen van bouwkunst passen geene soepele slinger- en kronkel-paden. Dat geeft conflicten die evenzeer het effect van het huis, als van den tuin verminderen.”

“Hoe het nu zij, het resultaat is juist dat nu verschillende architecten noodgedwongen, den aanleg van tuinen in hunne ontwerpen aan zich houden en zich betreffende de uitvoering verstaan met een tuinman. Die toestand is niet de meest aanbevelenswaardige, maar waar er slechts enkele tuinarchitecten in aesthetischen zin inderdaad staan op de hoogte van hun tijd, is het te begrijpen en te billijken als architecten zich, om erger te voorkomen, en als eenig middel om de eenheid tusschen hunne schepping met hare omgeving te waarborgen, zich van den tuinaanleg meester te maken.”¹

In de jaren 1906 en 1907 begint deze nieuwe stijl, de Architectonische Tuinstijl, zich duidelijk af te tekenen in Nederland. Er worden in diverse tijdschriften op het gebied van de tuinkunst heftige discussies gevoerd over het al of niet geschikt zijn van deze nieuwe stijl voor de tuinaanleg. Daarbij speelde ook een rol dat de tuinarchitecten vreesden hun werk te verliezen nu de architecten, en ook boomkwekers, zich met het ontwerpen van tuinen gingen bezig houden. De architect C.J. de Haas schrijft in ‘De Bouwwereld’ van 1907:

“De meeste bouwmeesters in dezen tijd hebben bij hun streven naar hoogere idealen in de bouwkunst, ook een oordeel over de inrichting van het huis en over den aanleg van den tuin, waarbij symmetrie, het doorvoeren van assen en het evenwicht ten opzichte van die assen een rol spelen.”²

Ondanks de weerstand en de discussie verspreidt de Architectonische Tuinstijl zich snel. Ook enkele tuinarchitecten gaan er toe over om in deze stijl te werken. De tuinarchitect D.F. Tersteeg is daarbij een van de eersten. Hij werkt veel samen met de architecten van villa’s, onder andere De Bazel, om zo de gewenste eenheid tot stand te brengen. Tersteeg schrijft in 1907 in ‘Het huis oud en nieuw’ over de nieuwe ontwikkelingen in de tuinaanleg, waarbij hij ingaat op het feit dat architecten zich met de tuinaanleg zijn gaan bezighouden en daarbij verwijst naar de ontwikkelingen in Engeland en Duistland:

“De wenschelijke verandering in tuinkunst is niet alleen ontstaan bij een enkelen tuinarchitect, maar de laatste jaren hebben de jongere bouwmeesters een andere omgeving bij hun huizen en villa’s willen scheppen, dan er door de meeste tuinaanleggers bij zou gemaakt zijn en hoewel het grootste gedeelte van ‘t publiek nog angstig is voor een totaal andere opvatting van tuinarchitectuur dan de tot nu toe gangbare, zijn er evenwel enkelen, dien de 19e eeuwsche opvatting van tuinaanleg niet meer bevredigen en zij laten den architect zèlf liever een tuinontwerp maken, dan dat zij door den vakman-tuinanlegger een tuin zien uitvoeren, die een heel ander karakter zou dragen dan zij of de architect bij ‘t huis verlangen.”

“Dat juist *niet*-vaklieden op tuinbouwgebied en wel in hoofdzaak de architecten den eersten stoot gaven tot verandering der inzichten over de tuinkunst is een verschijnsel, dat ook reeds buiten ons land werd opgemerkt.” ... “Engeland kan dan ook reeds wijzen op talrijke goede voorbeelden van modernen tuinaanleg. Ook in Duitschland is in de laatste jaren een afkeerig zijn van de landschapstuinen zéér merkbaar, in hoofdzaak nog bij de bouwmeesters, die zich zoowel met hun bouwwerken, als met de geheele inrichting ervan en tevens met den aanleg der omgeving bezig houden.”

“Nu moet o.i. de tuin als een verruiming van die woningen (nieuw-gebouwde buitenhuizen, E.B.) beschouwd worden en moet hij evenals het huis een architectonisch karakter dragen, want alleen een dergelijke aanleg kan één organisch geheel vormen, met het huis als middelpunt.”³

De eerste architecten die zich met het inrichten van de tuinen bezig houden, doen dit vanuit hun bouwkundige achtergrond, waardoor zij weinig kennis hebben van plantmateriaal. Voor de invulling van de door hen ontworpen tuinen met planten wordt de hulp ingeroepen van plantenkwekers en hoveniers. Door de samenwerking van een architect met een tuinarchitect is dit probleem op te lossen. Omdat er in de beginjaren van de Architectonische Tuinstijl nog weinig van dergelijke tuinarchitecten zijn, gaan een aantal architecten er toe over om zelf uitgebreide studie te maken van de tuinarchitectuur om zo verzekerd te zijn van een goede eenheid tussen huis en tuin. Onder deze architecten bevinden zich A.P. Smits en J.P. Fokker.

De villa's die aan het eind van de 19e en begin van de 20e eeuw gebouwd worden verrijzen veelal in nieuwe villaparken. Door de industrialisatie in Nederland in de tweede helft van de 19e eeuw was er een nieuwe groep 'rijken' ontstaan. Alhoewel hun rijkdom niet die omvang kende als de burgers die in de voorafgaande eeuwen een buitenplaats bouwden, konden zij zich wel een klein landhuis of een villa veroorloven. Om aan deze vraag te voldoen werden grote terreinen, gelegen in een aantrekkelijke omgeving zoals het Gooi en Kennemerland, tegelijk verkaveld. Er werd hierbij een totaalplan gemaakt waarbij de wegen, de kavels en het openbaar groen zorgvuldig op elkaar werden afgestemd. Mede omdat er sprake was van een zekere vorm van speculatie kregen de percelen niet die oppervlakte die de vroegere landhuizen in beslag namen. In een aantal gevallen was de vraag naar deze aangenaam gesitueerde kavels zo groot dat er toe over gegaan werd de kavels opnieuw te splitsen.

De villaparken met hun percelen van beperkte oppervlakte droegen bij aan de populariteit van de nieuwe villabouw en ook aan de nieuwe stijl van tuinaanleg. De terreinen waren te klein voor een uitgebreide aanleg in Landschapsstijl of Gemengde stijl. Zo schreef de tuinarchitect B.C. van den Steenhoven in 1911 in 'De Bouwwereld':

“De negentiende eeuw bracht ons den landschapsstijl met al zijne naweeën. De landschapsstijl eigent zich voor uitgestrekt terreinen. Hij heeft zeer zeker succes gehad in streken waar de bodem en het natuurlijk landschap te hulp kwamen. Echter zijn die streken niet zoo talrijk en uitgestrekte terreinen naar verhouding van de middelmatige en kleinere tuinen in Nederland schaars, zoodat de doorvoering van deze stijl in stads- en villatuinen tot allerlei conflicten aanleiding gaf.”⁴

De Architectonische Tuinstijl was echter zeer geschikt voor percelen van een kleinere omvang en werd dan ook meer en meer toegepast.

In het begin van de 20e eeuw wordt het plantmateriaal voor gebruik in de tuin sterk uitgebreid. Er komen meer verschillende bomen, heesters en vaste planten beschikbaar. Vooral de vaste planten vragen om een nieuwe, eigen plaats in de tuin, waar zij tot hun recht kunnen komen. Bij voorkeur worden zij daarom geplaatst in een onderlinge, zorgvuldig samengestelde compositie. Daarbij wordt niet alleen uitgegaan van de bloei-tijd en -wijze, maar ook van de bladvorm en -kleur. Er wordt een losse groepering nagestreefd welke gedurende het gehele jaar een aantrekkelijk beeld vormt. Het grote voorbeeld voor Nederland is daarbij de Engelse tuinarchitecte Gertrude Jekyll die, evenals de tuinarchitect William Robinson, harmoniërende borderbeplantingen realiseert binnen een rechtlijnige tuinaanleg.

Ook deze voorbeelden betekenen een impuls voor de Architectonische Tuinstijl. Omstreeks 1920 werden in alle tuinen, in deze stijl aangelegd, een of meer van dergelijke vaste planten borders gesitueerd. De muren en hagen in de tuin werden daarbij gebruikt als een neutrale achtergrond waartegen de bloemenborders goed konden uitkomen. Bij alle Nederlandse tuinarchitecten treffen we deze borders aan en enkelen, onder andere Tine Cool en Mien Ruys, specialiseren zich hierin.

In de twintiger en dertiger jaren wordt de Architectonische Tuinstijl vrij algemeen toegepast bij de nieuwe villa's en landhuizen. Wel is er een verschil in grootte en aantal van de gebouwde elementen die in de tuin geplaatst worden. In de dertiger jaren begint een vereenvoudiging van de lijnen en vormen van de in Architectonische Tuinstijl ontworpen tuinen zich af te tekenen. Dit is te beschouwen als een eerste aanzet tot de meer zakelijke en sobere tuinaanleg van het Functionalisme. Vooral in het werk van G. Bleeker is deze ontwikkeling te herkennen.⁵

K.P.C. DE BAZEL

HOOFDSTUK 2.

K.P.C. de Bazel (1869-1923)

Biografie van K.P.C. de Bazel.

Karel Petrus Cornelis de Bazel werd op 14 februari 1869 in Den Helder geboren (afb. 1). Zijn vader, Karel Petrus Cornelis de Bazel senior, is werkzaam bij de Marine en wordt in 1872 overgeplaatst naar Den Haag, waar hij conciërge wordt bij het Ministerie van Marine. De Bazel jr. volgt de lagere school in Den Haag en wil daarna leren beeldhouwen, tekenen en schilderen. Hij gaat echter in de leer bij een timmerman bij wie hij ook meubels leert vervaardigen. In de avond-uren volgt hij een cursus bouwkunde aan Haagse Academie van Beeldende Kunsten.

Na afloop van de zes-jarige cursus bouwkunde treedt De Bazel in 1888 als tekenaar in dienst bij de architect J.J. van Nieukerken in Den Haag. Na een jaar vertrekt hij echter al weer, om te gaan werken op het architecten-bureau van P.J.H. Cuypers in Amsterdam. Dit is in die tijd één van de belangrijkste architecten-bureaus in Nederland met grote opdrachten en veel buitenlandse contacten. Hij werkt hier onder andere samen met J.L.M. Lauweriks en H.J.M. Walenkamp. Het bureau is gevestigd in het Rijksmuseum en deze artistieke omgeving en de vele jonge kunstenaars die het museum bezoeken zullen zeker hebben bijgedragen aan de kunstzinnige vorming van De Bazel.

De Bazel is binnen het bureau van Cuypers op dat moment eigenlijk de enige met zowel een theoretische achtergrond als een uitgebreide praktijk-ervaring, dit als resultaat van zijn avondstudie aan de Haagse Academie en zijn werk als timmerman. Mede hierdoor krijgt hij al snel grote deel-opdrachten toegewezen, zoals in 1890 de complete detaillering van de St. Vituskerk in Hilversum. Hij wordt hoofdopzichter bij de bouw van deze kerk en verhuist daarom voor twee jaar naar Hilversum.

Na zijn terugkeer in Amsterdam in 1892 wordt De Bazel 'chef de bureau' bij Cuypers. Hij volgt 's-avonds lessen in het pleister- en modeltekenen aan de Rijksacademie van Beeldende Kunsten in Amsterdam en daarnaast doet hij mee aan prijsvragen van de 'Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst' en het Genootschap 'Architectura et Amicitia'.

Gedurende zijn tijd bij Cuypers ontwikkelt De Bazel een kritische houding tegenover staat, maatschappij en godsdienst. Hij maakt zich los van zijn Rooms-Katholieke opvoeding en sluit zich in 1894 aan bij de theosofische vereniging 'Wie Denkt Overwint'. In de jaren daarna verschijnen in het verenigingsblad 'Licht en Waarheid' een groot aantal maatschappij-kritische houtsneden van De Bazel. Hij zal zich zijn hele verdere leven voor de theosofie blijven interesseren. Het is deze belangstelling die het einde aankondigt van zijn werk bij Cuypers, die juist veel opdrachten voor Rooms-Katholieke kerken krijgt.

De Bazel treedt in 1895 in het huwelijk met M.W.G. Oosshot. In het zelfde jaar verlaat hij het bureau van Cuypers en richt samen met Lauweriks, die zich tegelijk met hem bij de theosofische vereniging heeft aangesloten, een 'Atelier voor kunstnijverheid' op. Zij richten zich op het brede terrein van de kunstnijverheid, waaronder de bouwkunst, interieurkunst, meubelkunst en de grafische kunsten. De Bazel en Lauweriks geven hierover lezingen en cursussen en treden op als redacteur van het blad 'Bouw- en Sierkunst'. De Bazel is daarnaast leraar, van 1897 tot 1902 aan de Kunstnijverheidsschool in Haarlem, en van 1901 tot 1903 aan de Quellinus-school te Amsterdam. In 1899 en 1900 is hij bovendien voorzitter van het Genootschap 'Architectura et Amicitia'.

In 1900 wordt De Bazel, die vanaf zijn kindertijd al een zwakke gezondheid had, zwaar ziek. Dit betekent noodgedwongen het einde van de samenwerking met Lauweriks. De Bazel moet de stad,

vanwege de ongezonde lucht, verlaten en vestigt zich na enkele omzwervingen in 1902, als zelfstandig architect, in Bussum, waar hij zijn verdere leven zal blijven wonen. Vanaf deze tijd ontwerpt hij villa's, arbeiderswoningen en kantoorgebouwen, en ook interieurs, serviezen en meubels. In 1904 richt hij voor het vervaardigen van de meubels, samen met zijn zwager en vriend C.A. Oosshot en met K. van Leeuwen, het atelier 'De Ploeg' op.

Vanwege zijn bekendheid in het artistieke milieu zijn de eerste opdrachten van De Bazel, rechtstreeks of door bemiddeling, afkomstig uit de kring van kunstenaars. De opdracht voor het woonhuis van mevrouw Boxman-Winkler in Bussum in 1901 is, na twee verbouwingen, het eerste nieuwbouw-project. Deze opdracht krijgt hij door bemiddeling van de kunstenaar Jan Veth uit Bussum. Wanneer het huis bijna klaar is, in 1904, maakt De Bazel verschillende ontwerpen voor de tuin.⁶ De oudste tuinontwerp-tekeningen die aan De Bazel toegeschreven kunnen worden dateren echter waarschijnlijk al uit 1902. Dit zijn de ongedateerde en ongesigeneerde schetsen voor de tuin bij het huis van Jan Veth, waar hij in 1902 een verbouwing uitvoerde.⁷ Ook bij een groot aantal van zijn latere opdrachten voor huizen maakte hij ontwerpen of schetsen voor de inrichting van de tuin.

De Bazel is aanwezig bij de oprichting van de Bond van Nederlandse Architecten (B.N.A.) in 1909, en hij wordt de eerste voorzitter, een functie die hij tot 1913 zal blijven bekleden. De Bazel raakt in deze tijd meer en meer bekend en zijn werk wordt door velen gewaardeerd. In tijdschriften en boeken wordt er uitgebreid aandacht aan besteed en de opdrachten komen daardoor uit het gehele land. Er zijn opdrachtgevers die, vanwege hun waardering voor zijn ontwerpen, speciaal De Bazel benaderen om een huis voor hen te bouwen. Hij heeft een vrijwel continue stroom aan opdrachten, dit zijn voornamelijk woonhuizen, een enkel kantoorgebouw en verschillende blokken arbeiderswoningen. Voor de inrichting van de omgeving bij arbeiderswoningen in Bussum en Eindhoven werkte hij samen met de tuinarchitect D.F. Tersteeg uit Naarden.⁸ Ook het Bilderdijkplantsoen in Bussum, aangelegd circa 1923, is tot stand gekomen door een samenwerking tussen De Bazel en Tersteeg.⁹

De gezondheid blijft voor De Bazel steeds een probleem, dikwijls is hij voor kortere of langere tijd ziek. In de jaren 1921 en 1922 is De Bazel meermalen ernstig ziek en om aan te sterken verblijft hij tijdelijk in kuuroorden in het buitenland. Het herstel is slechts van tijdelijke aard; op weg naar de begrafenis van de architect M. de Klerk, op 28 november 1923, overlijdt hij in de trein. De architect A.P. Smits maakt een aantal van de lopende projecten af.¹⁰

Tuinarchitectuur.

Inleiding.

Op dit moment zijn er 28 tuinen bekend waarvoor De Bazel een ontwerp heeft gemaakt, van 24 tuinen is een ontwerptekening bekend, in de andere gevallen blijkt uit de correspondentie tussen De Bazel en de opdrachtgever dat er een ontwerp voor de tuin is geweest. Van sommige tuinen zijn zowel een of meerdere ontwerptekeningen, brieven over de tuinaanleg als oude foto's van huis met tuin direct na de aanleg bewaard gebleven. Veel hiervan is aanwezig in het De Bazelarchief, dat is ondergebracht bij het Nederlands Architectuur Instituut.

Dat De Bazel zich ook met de tuinaanleg rondom een door hem gebouwd huis bezig hield is niet zo vreemd. Bij de situering van het huis op het perceel hield hij rekening met de omgeving; het huis moest juist op die plek komen waar deze tot zijn best uit zou komen. Deze plaats heeft direct consequenties voor de hoofdindeling van de tuin. (voor, achter, opzij, toegang) De terrassen waren voor hem een vervolg van de kamers in het huis en moesten hier op aansluiten. De ligging hiervan werd dus door het huis bepaald. Om het huis goed tot zijn recht te laten komen werd het in veel gevallen iets hoger geplaatst dan het omringende terrein, het hoogteverschil werd opgevangen door middel van trappartijen en keermuren, onder meer langs het terras. De muurwerken werden meestal in dezelfde steen uitgevoerd als het huis zelf en door De Bazel meestal in de bestekbeschrijving van het huis opgenomen. Op deze wijze was reeds een deel van de opzet van de tuinaanleg vastgelegd, het was daarna een kleine stap om de verdere inrichting van de tuin te bepalen.

Bovendien is De Bazel een all-round vormgever die ontwerpen maakte voor de gehele menselijke omgeving. Naast vele bouwwerken ontwierp hij interieurs, binnenbetimmeringen, meubelen, serviezen, bestekken, glaswerk, grafiek en tuinen.

Bij een groot aantal projecten is de eerste schets van de tuinaanleg door De Bazel getekend over de tekening waarop de situering van het huis op het perceel is aangegeven. Deze eerste schets was mogelijk bedoeld om de opdrachtgever een indruk te geven van de mogelijkheden van de tuinaanleg. Bij de verdere uitwerking vroeg De Bazel naar de wensen van de opdrachtgever. In de correspondentie zijn de wensen ten aanzien van de ligging en inrichting van de tuindelen te vinden, bovendien zijn er lijstjes met planten welke men graag in zijn tuin aangeplant zag.

In andere gevallen werd het (definitieve) tuinontwerp gemaakt door een tuinarchitect, hierbij was er steeds overleg met De Bazel. Daardoor had hij contact met de tuinarchitecten D.F. Tersteeg, O. Schulz, P.H.J.G. Reijers, J. Vroom en de firma H. Copijn en Zoon. Vooral met Tersteeg is er veel samenwerking, bij een aantal opdrachten doet De Bazel de aanbeveling om Tersteeg de tuinaanleg te laten verzorgen. Ook geeft Tersteeg adviezen bij de uitvoering van een aanleg naar het ontwerp van De Bazel, dit betreft dan vooral de keuze van de beplanting. Bij vergelijking van de ontwerpstijlen van Tersteeg en De Bazel vallen vele overeenkomsten in hoofdopzet in detaillering op.¹¹

In 1915 schrijft de heer A.A. Boonacker uit Groningen aan De Bazel:

Hierbij zend ik u het project van den tuinaanleg gemaakt door de Heer Tersteeg zoals ge zien zult komt het uwe schets zeer nabij. We heben eerst ook nog gedacht een pad direct op het prieeltje te laten toelopen zoals uw plan was. Dit leek ons per slot van rekening wenschelijker, omdat op deze wijze zoveel mogelijk plaats voor de bloemenborder wordt gewonnen."¹²

De tuin van de heer G. Mesdag in Haren werd uitgevoerd volgens ontwerp van J. Vroom. Vermoedelijk gebeurde dit ook naar een eerste schets van De Bazel. Vroom schreef in 1919 aan De Bazel:

"Naar ik vernam, wordt onder uwe architectuur een villa gebouwd, voor den Weledelgestr. Heer G. Mesdag aan den Heereweg onder Haren.

Met bescheidenheid neem ik de vrijheid mij bij u aan te bevelen, voor den aanleg van het terrein bij die villa.

Naar ik hoorde, geeft u gewoonlijk de lijnen in de naaste omgeving van het gebouw aan en ben ik n.t. gaarne bereid, daarmede rekening te houden.”¹³

Vroom krijgt de opdracht, zoals blijkt uit een brief van Mesdag:

“De heer Jan Vroom jr. te De Punt (Groningen) aan wien ik de opdracht gaf een ontwerp voor tuinaanleg te maken, wenscht met u of met uw vertegenwoordiger daarover te spreken.”¹⁴

Ontwerp-opvattingen.

In de publicaties van De Bazel zelf wordt niets vermeld over tuinontwerpen. Wel spreekt hij over de plaatsing van het huis op het perceel. Bijvoorbeeld in zijn lezing “Landelijke Architectuur” op de “Conferentie over het bouwkunstig element bij de bescherming der schoonheid van Nederland” in 1912.

“De situatie, waaronder ik dan versta de plaats van het bouwwerk ten opzichte van het geheel der factoren waarvan het afhankelijk is; zooals ik in den aanvang reeds zeide, het uitgangspunt van alle praktischen arbeid, waardoor voornamelijk de welstand van het werk en de harmonie met de omgeving bepaald wordt.

Goede situatie is een noodzakelijke voorwaarde en deze goede situatie is slechts mogelijk, indien bij de distributie der gronden met den aard der toekomstige bebouwing zoo ver mogelijk wordt rekening gehouden, ook wat betreft den welstand.

Een slechte situatie kan door de schoonste bebouwing niet worden verbeterd, de slechtste bebouwing kan een goede situatie niet te niet doen; eene bebouwing wordt in den loop der tijden eer gewijzigd dan dat eene situatie wordt opgeheven; daarom is de plaats van het bouwwerk ten opzichte der omgevende factoren van allergrootst belang.

Dikwijls bemoeilijkt een eenmaal vastgestelde wegaanleg, vooral indien die gericht was op de verdeling in kleine bouwperceelen, ten zeerste het verkrijgen van een goede situatie. In vele z.g. villaparken ziet men daarvan treurigste resultaten; wegen die zich in allerlei bochten wringen en huizen die scheef gezet worden ten opzichte van die kronkelende wegen, golden een tijd lang en nog als het meest modern; men noemt dat *riant* gelegen.

In waarheid toonen zulke buurten, die men overal bij uitbreidende steden en dorpen vinden kan, de meest hopeloos verwarde groepeerings en volkomen gemis aan rust en karakter.”¹⁵

In zijn uitgebreide studie naar het werk van De Bazel schrijft Reinink slechts het volgende over zijn tuinarchitectuur:

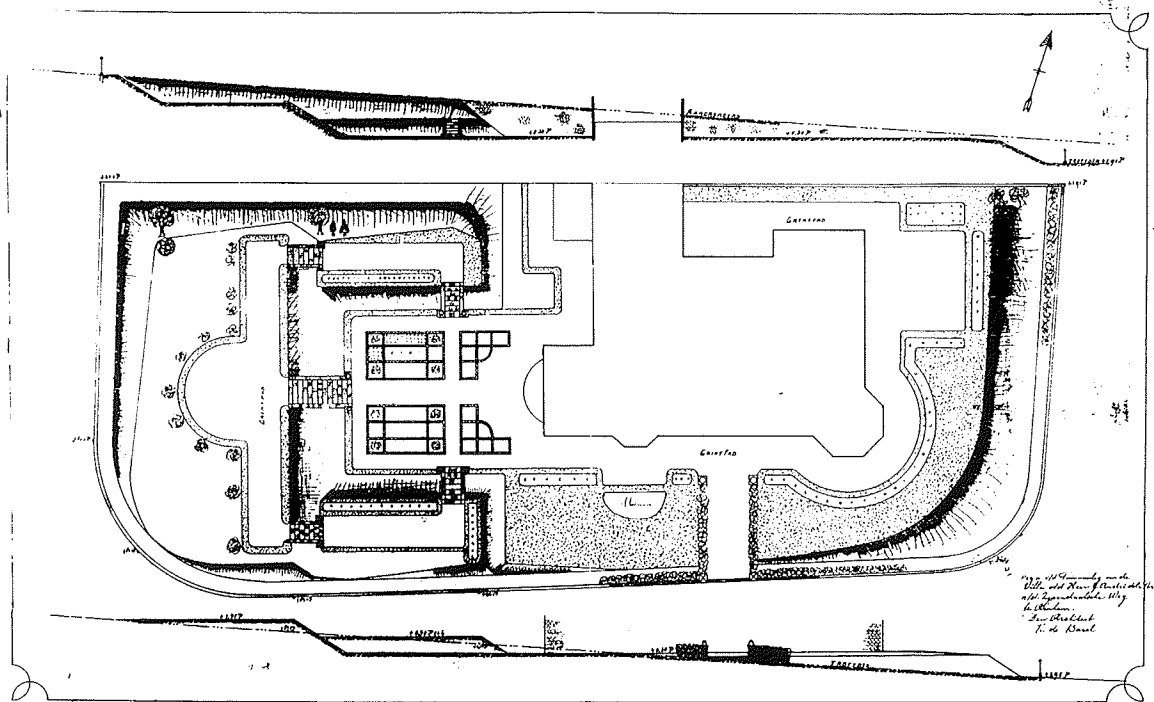
“Uit het feit dat De Bazel ook bij zijn landhuizen,” ... “gebruik maakte van geometrische systemen kan worden afgeleid dat hij, ongeacht de min of meer landelijke ligging van het huis, steeds gesteld was op het zichtbaar maken van een orde in het schijnbaar niet geordende. Niet alleen zijn de terrassen in de totale compositie der huizen opgenomen maar ook hield De Bazel zich bezig met de aanleg van de rondom liggende tuinen, die een formeel aanzien kregen.”¹⁶

Stijlkenmerken.

In al zijn tuinontwerpen maakt De Bazel gebruik van een rechtlijnige aanleg, welke aansluit op het huis. Erkers, vensters en deuren vormen een aanleiding voor een as of lijn in de tuinaanleg. Aansluitend op de woonkamer is in de meeste gevallen een terras, gelegen op het niveau van het huis, dit vormt de overgangsruijme van het huis naar de tuin. Wanneer het peil van het huis hoger is dan dat van de tuin vormen een of enkele trappen de verbinding met de tuin, deze liggen in de as van het terras of symmetrisch ten opzichte hiervan. Tussen de trappen en aan weerszijden hiervan is een keermuur of een versterigd talud. Trappen en keermuren worden uitgevoerd in dezelfde soort baksteen als het huis.

In de tuin is zoveel mogelijk geprobeerd een symmetrische situatie te creëren, de symmetrie-as is in alle gevallen afgeleid uit het huis. Wanneer dit niet mogelijk was vanwege de vorm van het perceel komen kleine delen voor welke wel symetrisch of schijnbaar symmetrisch zijn.

De tuinen hebben over het algemeen weinig relatie met de omgeving, op de perceelsgrenzen wordt een dichte beplanting aangebracht bestaande uit bomen en heesters, slechts aan de straat-zijde is een opening en daardoor een zicht op het huis. Er wordt wel gebruik gemaakt van de hoogteverschillen in het terrein, tuindelen liggen hoger of lager en zijn door trappen verbonden.

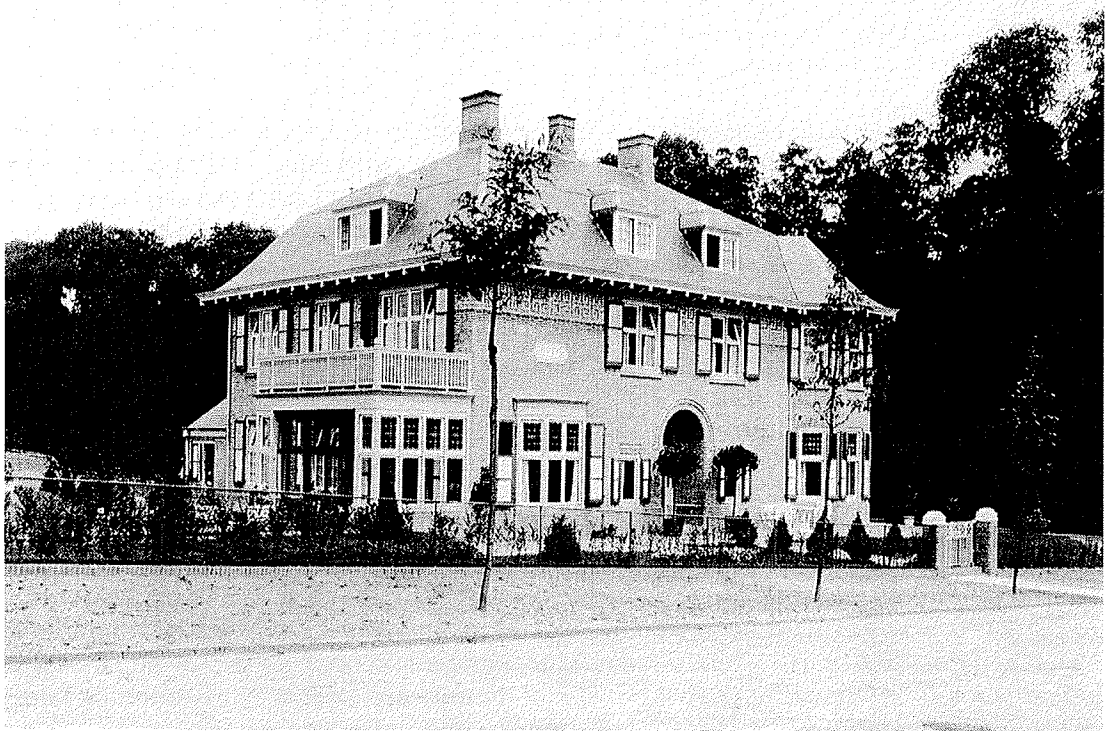

² Plan van de tuinaanleg voor de villa van de Heer G. André de la Porte te Arnhem (1911). NAI.

In de tuin voor de heer G. André de la Porte te Arnhem (1911) wordt optimaal van de helling van het terrein gebruik gemaakt (afb. 2-5). Tussen het hoogste en laagste punt van het terrein is een verschil van ongeveer 5 meter. De Bazel ontwerpt een tuin met verschillende terrassen, waarbij het rondom het huis één niveau is. In het tuingedeelte dat aansluit op de serre is een as gelegd, afgeleid van de serre. Op hetzelfde niveau als het gebouw zijn bloemperken met een onderverdeling door lage haagjes. In de as is een lange trap naar boven die uitkomt op een grindpad dat ter beëindiging van de as halfrond is verbreed. Hierachter staan verschillende heesters. Het achterste en hoogste niveau is ook vanaf de zijkant te bereiken. Aan beide zijden is, gespiegeld

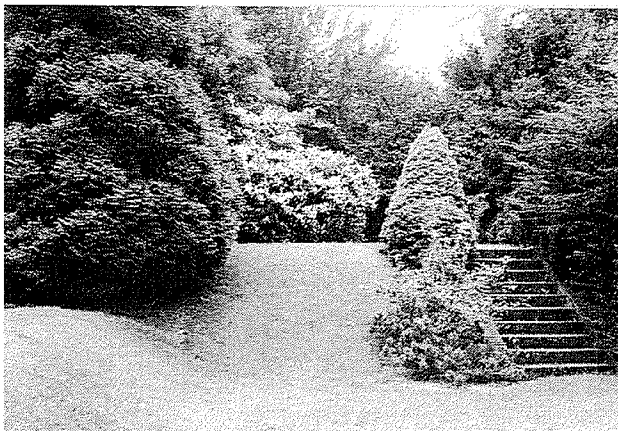

ten opzichte van de as, een trap loodrecht op de as naar een 'tussenniveau' met daarop twee perken, van hier is een trap naar het hoger gelegen grindpad. De tuin aan de andere zijden van het huis bestaat uit gazon met een pad langs het huis. Langs het pad zijn perken, die bedoeld waren voor bloemen en waarschijnlijk ook voor rozen. Het gazon en de perken volgen in hun vorm de plattegrond van het huis.¹⁷

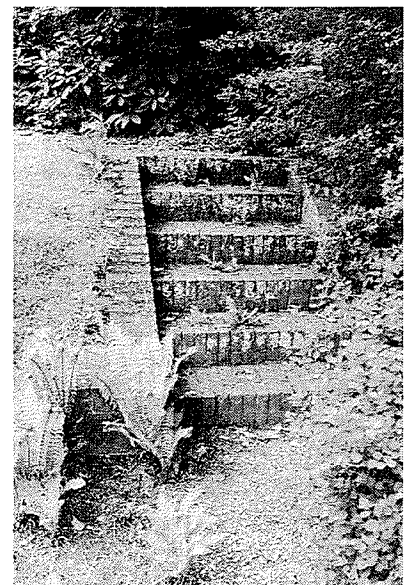

³ Villa van de Heer G. André de la Porte te Arnhem
(kort na de aanleg). NAI.

Door de tijd heen is er een kleine verandering in de ontwerpen van De Bazel te herkennen. Aanvankelijk paste hij in de tuinen vrij ingewikkelde geometrische figuren toe met paden en plantvakken, deze lagen in de hoofd-as van de tuin. Rondom 1915 wordt het gedeelte rondom de hoofd-as langzaam eenvoudiger van vorm en de beplantingsvakken worden vervangen door grasparterre met op de hoeken een accentuering in de vorm van een bolvormige Buxus of andere

⁴ Tuin van de heer G. André de la Porte te Arnhem
(situatie 1992). NAI.

⁵ Trap in de tuin van de heer G. André de la Porte
te Arnhem (situatie 1992). NAI.

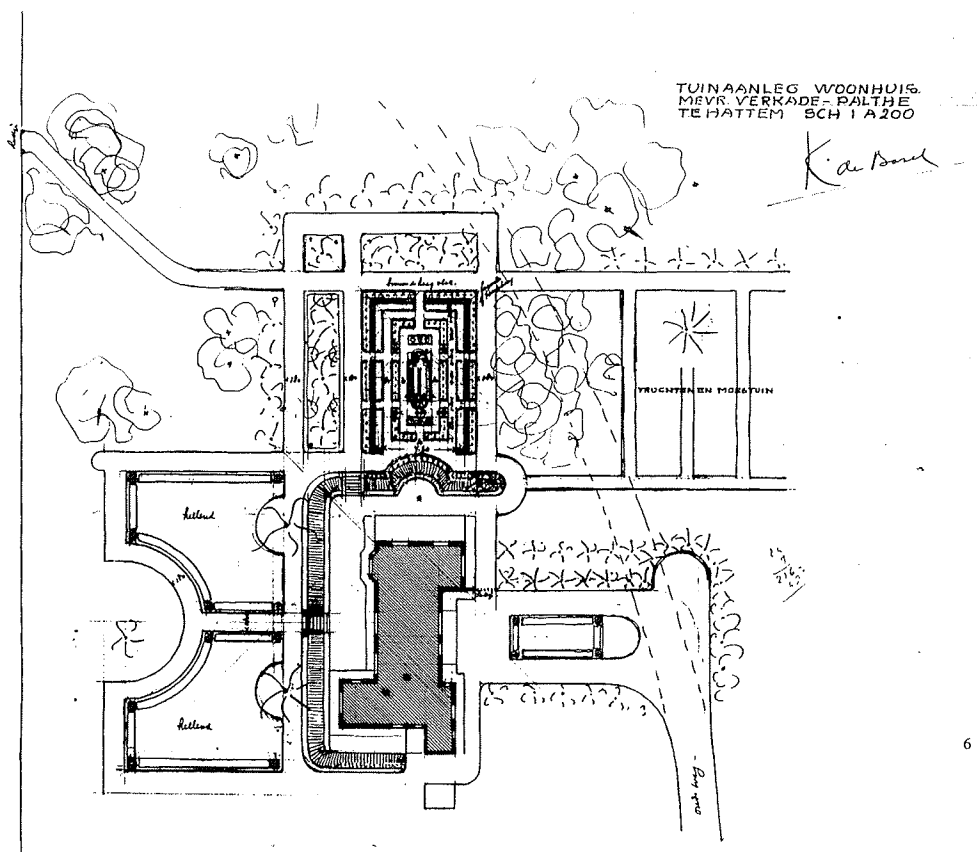
heester met opvallende vorm. Het meer complexe geometrische deel komt in een aantal gevallen nog terzijde van het huis voor, de symmetrie-as is dan afgeleid van de zijgevel van het huis. In de latere ontwerpen worden ook hier de lijnen eenvoudiger en straalt het ontwerp meer rust en eenvoud uit. Deze veranderingen zijn het duidelijkst te zien in de grote tuinen die door De Bazel zijn ontworpen.

Een motief dat tot 1915 veel voorkomt zijn evenwijdige paden waar tussen langwerpige rozenperken; struikrozen en stamrozen kregen hier een plaats. Vanaf 1913 komen er meer perken voor bloemen en ook voor vaste planten.

Hierboven zijn de algemene kenmerken weergegeven van de stijl van werken van De Bazel, deze zijn geldig voor alle door hem ontworpen tuinen. De ontwikkeling in de tijd is zeer beperkt. Opvallender zijn de verschillen die optreden wanneer De Bazel probeert zijn principes toe te passen in tuinen van uiteenlopende oppervlakten. Daarnaast is er een groep tuinen waarvan hij alleen het gedeelte direct rondom het huis ontwerpt. Hierdoor ontstaat er een driedeling in zijn werk:

- A: ontwerpen voor een deel van de tuin.
- B: ontwerpen voor een gehele tuin. Waarbij te onderscheiden zijn:
  - B.1: een kleine tuin.
  - B.2: een grote tuin.

A. De ontwerpen voor een deel van de tuin hebben betrekking op het deel direct rondom het huis, de overgang van huis naar tuin. Het betreft het terras dat aansluit op de woonkamer, met de eventuele trappen en keermuren, en het gedeelte van de tuinaanleg dat daar op aansluit. Naar de grenzen van het perceel wordt de tekening veel onduidelijker of is zelfs niet ingevuld. Het is mogelijk dat in deze gevallen de tuinaanleg zich reeds in een ver gevorderd stadium bevond en dat na het gereedkomen van het huis alleen het gedeelte direct om het gebouw nog moest worden aangelegd. Ook is het mogelijk dat De Bazel met dit ontwerp slechts de afstemming tussen huis en tuin wilde bevorderen en de verdere tuinaanleg aan de bewoners overliet.

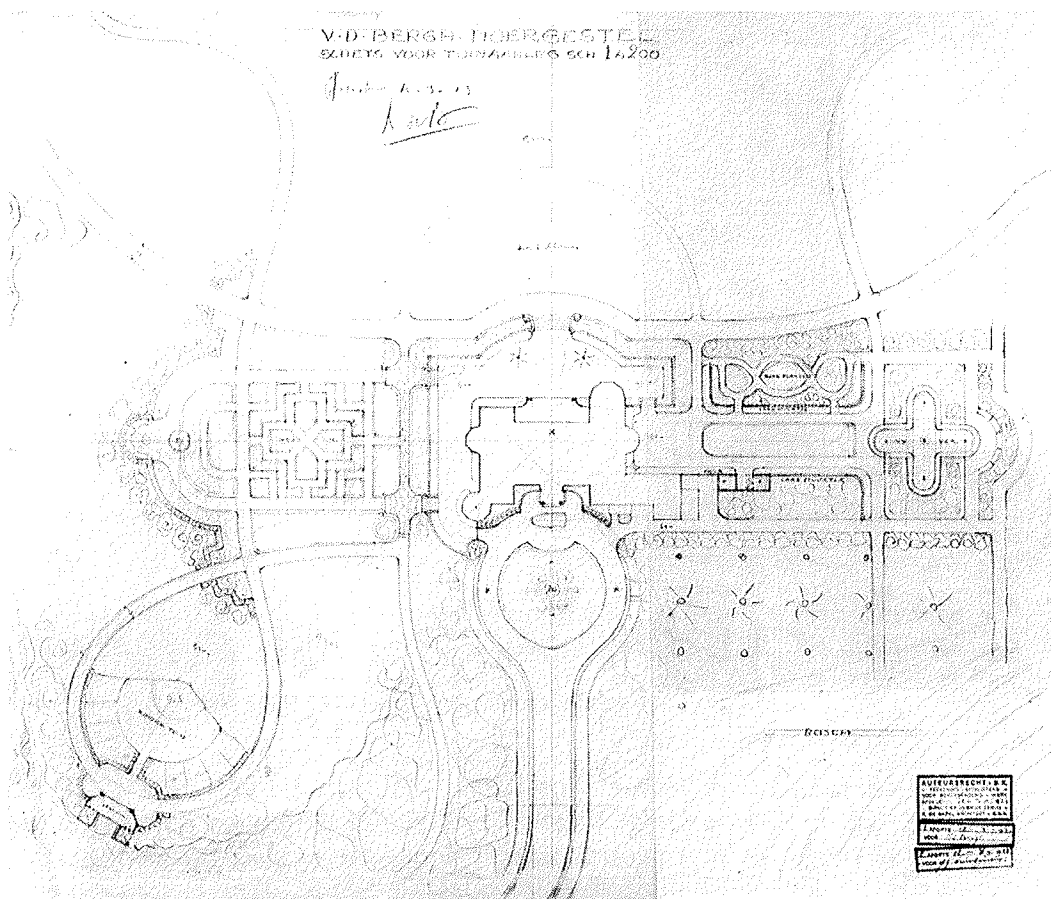
⁶ Tuinaanleg woonhuis mevr. Verkade-Palthe te Hattem (1911). NAI.

Bij deze ontwerpen wordt de vorm van het huis gevolgd en is dit aanleiding voor een uitbouw aan het terras of de ligging van een trappartij. Vanuit het huis wordt een as aangegeven waaromheen (een gedeelte van) de verdere tuinaanleg is (of moet worden) vormgegeven.

Het ontwerp voor de tuinaanleg bij het woonhuis van mevrouw Verkade-Palthe te Hattem uit 1911 heeft aan alle zijden van het huis een eigen aanleg (afb. 6). Midden voor het huis zijn enkele perken in een klein gazon met op de hoeken een heester als accent. Achter het huis wordt dit element herhaald door twee gazons gespiegeld rond een as. Ter plaatse van een boom is een halfronde cirkel uitgespaard. Naast het huis is een rechthoek gevormd door perken en paadjes met in het midden een waterbassin. Er is een aanduiding voor de ligging van de 'vruchten en moestuin' maar deze is, evenals de verdere omgeving, niet uitgewerkt.¹⁸

Andere ontwerpen voor een deel van de tuin zijn:

- tuin voor Jan Veth te Bussum (1902),
- tuin voor mw. M.E. Jonker te Hattem (1903)
- tuin voor mej. M. Elink Schuurman te Noordwijkerhout (1909),
- tuin voor dhr. D.C. Ankersmit te Diepenveen (1914),
- tuin voor dhr. A. van de Berg jr. te Moergestel (1923) (afb. 7).

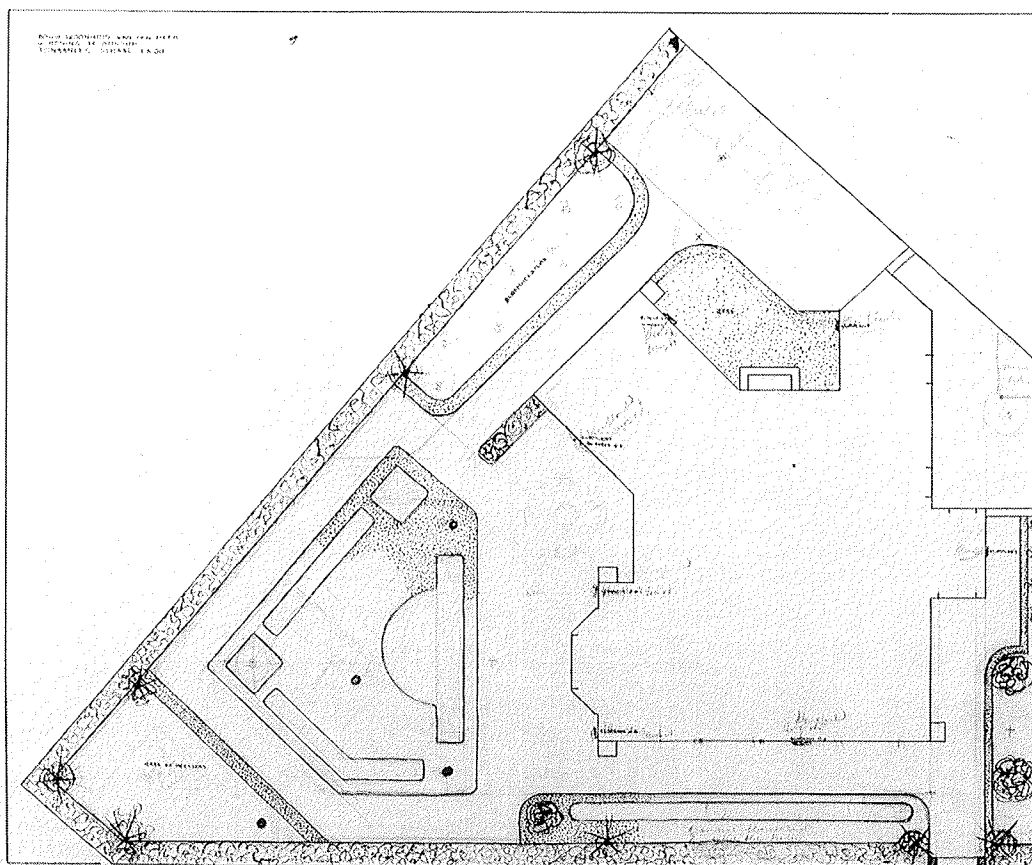

⁷ Schets voor de tuinaanleg voor dhr. van de Berg jr. te Moergestel (1923). NAI.

B. De ontwerpen voor een gehele tuin beslaan de aanleg op het hele perceel. Gezien de verhouding tussen huis en perceel is in deze groep ontwerpen een tweedeling te maken in grote en kleine tuinen. Deze zijn op een duidelijk andere wijze ingericht, vanwege de ruimte en daardoor de mogelijkheden die het perceel biedt.

B.1. In de kleine tuinen neemt het huis relatief veel van de oppervlakte van het perceel in beslag. De mogelijkheden voor een tuinaanleg zijn daardoor beperkt tot een aantal overhoeken. Hierop wordt een indeling gemaakt zoveel mogelijk in de vorm van rechthoeken, ingevuld als plantvak of gazon. Zo veel mogelijk wordt daarbij symmetrie toegepast. In alle gevallen komen de lijnen in de tuinaanleg voort uit de vormen van het gebouw. Bij enkele tuinen is aan één of twee zijden iets meer ruimte voor een kleine aanleg rondom een symmetrie-as.

Bij het woonhuis van de heer G. Honing te Bussum (1907) is geprobeerd aan alle zijden een soort symmetrische tuinaanleg te maken (afb. 8). Vanwege de zeer beperkte oppervlakte van het perceel ontstaat er geen geheel, het zijn afzonderlijke perken en gazons die slechts in verbinding met een (deel van de) gevel staan.¹⁹

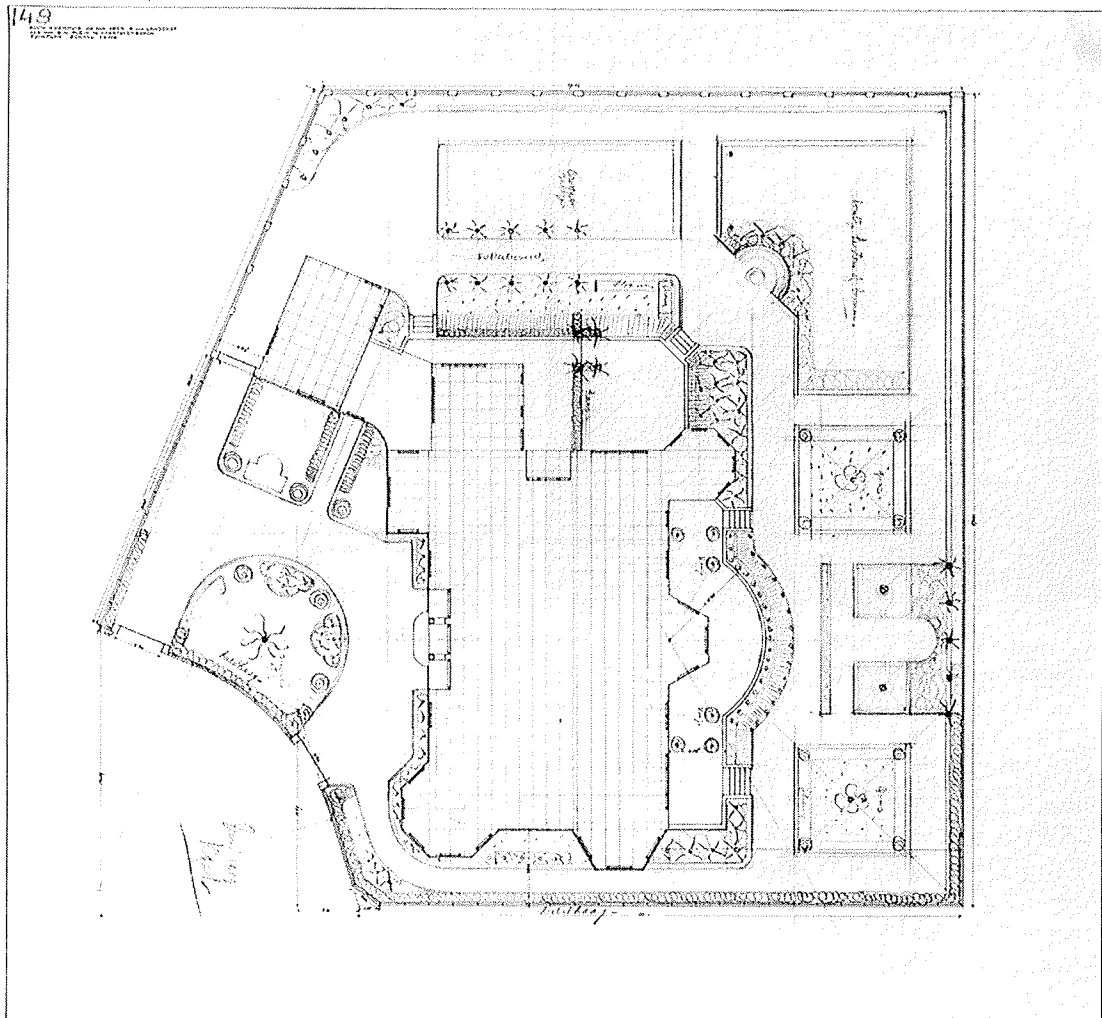

⁸ Tuinaanleg voor dhr. G. Honing te Bussum (1907). NAI.

Rondom het huis van de heer G.A.W. van Lanschot in 's-Hertogenbosch (1908-1909) is iets meer ruimte (afb. 9-12). In het ontwerp is de belangrijkste aanleg gericht op de erker en bestaat uit gazons met langs de randen perken en op de hoeken een heester als accent. De trappen tussen het terras en dit tuindeel liggen niet symmetrisch ten opzichte van de erker. Het voorplein heeft een middendeel met gazon en bloemperken met in het midden een Magnolia. Aan de straatzijde is de tuin afgeschermd door een haag van hulst.²⁰

Voorbeelden uit deze groep tuinen zijn:

- tuin voor mw. K.C. Boxman-Winkler te Bussum (1904),
- tuin voor dhr F. Coenen te Bussum (1905) (afb. 13),
- tuin voor mw. A. van Regteren Altena te Laren (1909),
- tuin voor dhr. H.J. Boeken te Hilversum (1910),
- tuin voor dhr. G. André de la Porte te Arnhem (1911) (afb. 2-5),
- tuin voor dhr. S. Menko te Enschedé (2 verschillende ontwerpen, beiden uit 1915).

⁹ Tuinplan voor dhr. G.A.W. van Lanschot te 's-Hertogenbosch (1908-1909). NAI.

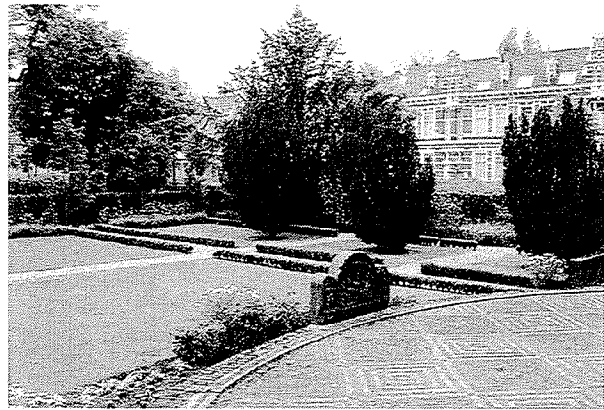
¹⁰ Woonhuis van dhr. G.A.W. van Lanschot te 's-Hertogenbosch (kort na de bouw). NAI.

B.2. De grote tuinen hebben een zodanige omvang dat de ruimte die door het huis in beslag wordt genomen van ondergeschikt belang is. Het huis is zo op het terrein geplaatst dat dit het middelpunt van de tuinaanleg vormt. Aan alle zijden is een ruime tuin waarin gereageerd wordt op de vormen en lijnen van het huis.

¹¹ Woonhuis van dhr. G.A.W. van Lanschot te 's-Hertogenbosch (huidige situatie). NAI.

¹² Tuin bij het woonhuis van dhr. G.A.W. van Lanschot te 's-Hertogenbosch (huidige situatie). NAI.

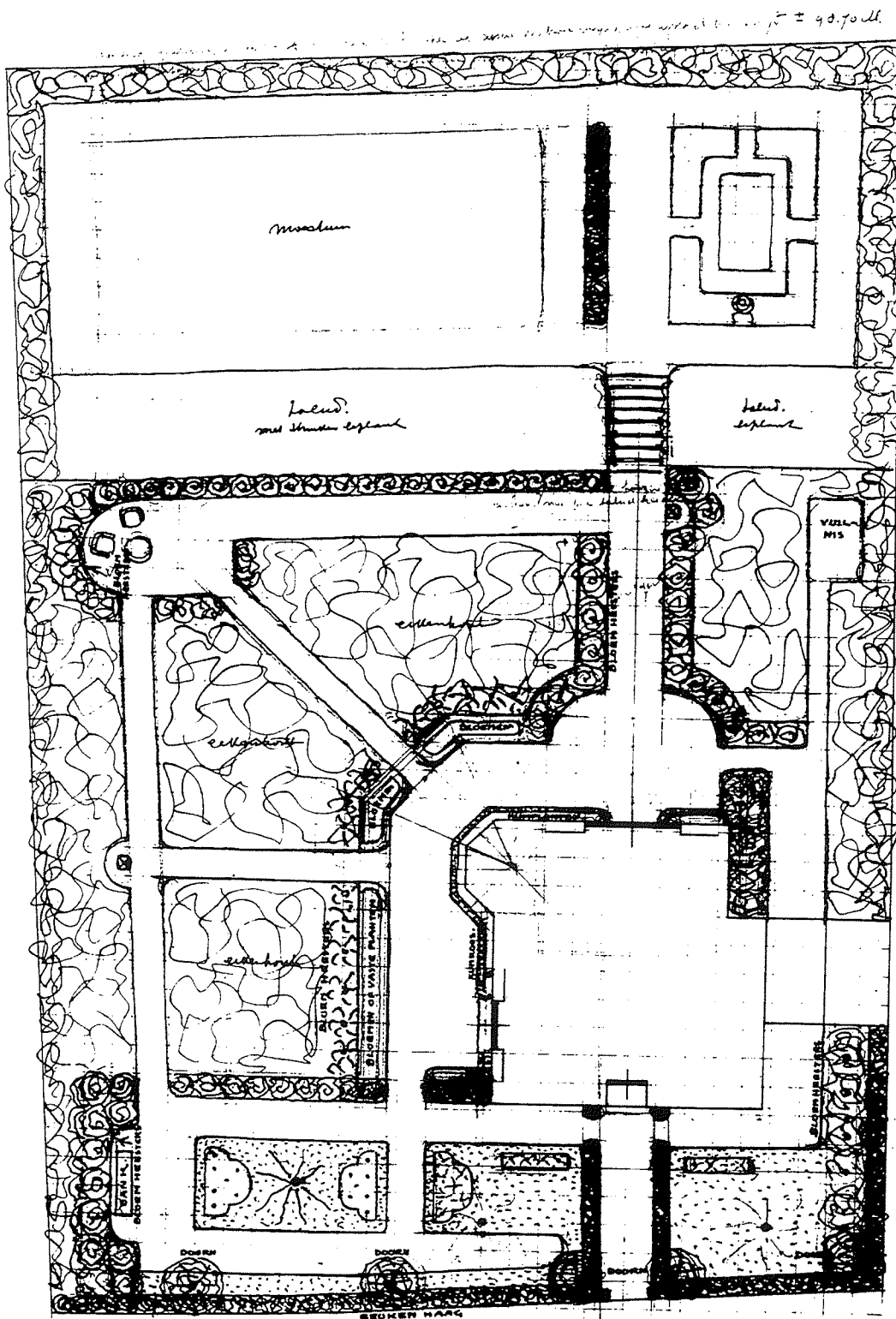
In alle gevallen is de tuin symmetrisch opgebouwd rondom een hoofd-as, waarbij zoveel mogelijk van de grootste lengtemaat van het perceel gebruik is gemaakt. De as, en ook een eventuele zij-as, wordt in veel gevallen afgesloten met een halfronde haag, met daarvoor soms een zitje of gemetselde bank. Het huis is zo geplaatst dat de as uitkomt op een erker of een venster. Tot 1915 wordt de as gevormd door een pad, daarna is slechts het begin en het eind van de as gemarkeerd. Het tussengedeelte wordt op verschillende manieren ingevuld, bijvoorbeeld met een gras-parterre waarop in het midden een boompje.

De tuinen kennen een ruimtelijke geleding door het gebruik van hagen en bosjes. De verschillende tuindelen staan min of meer op zichzelf en hebben een eigen invulling en soms ook een eigen symmetrie-as.

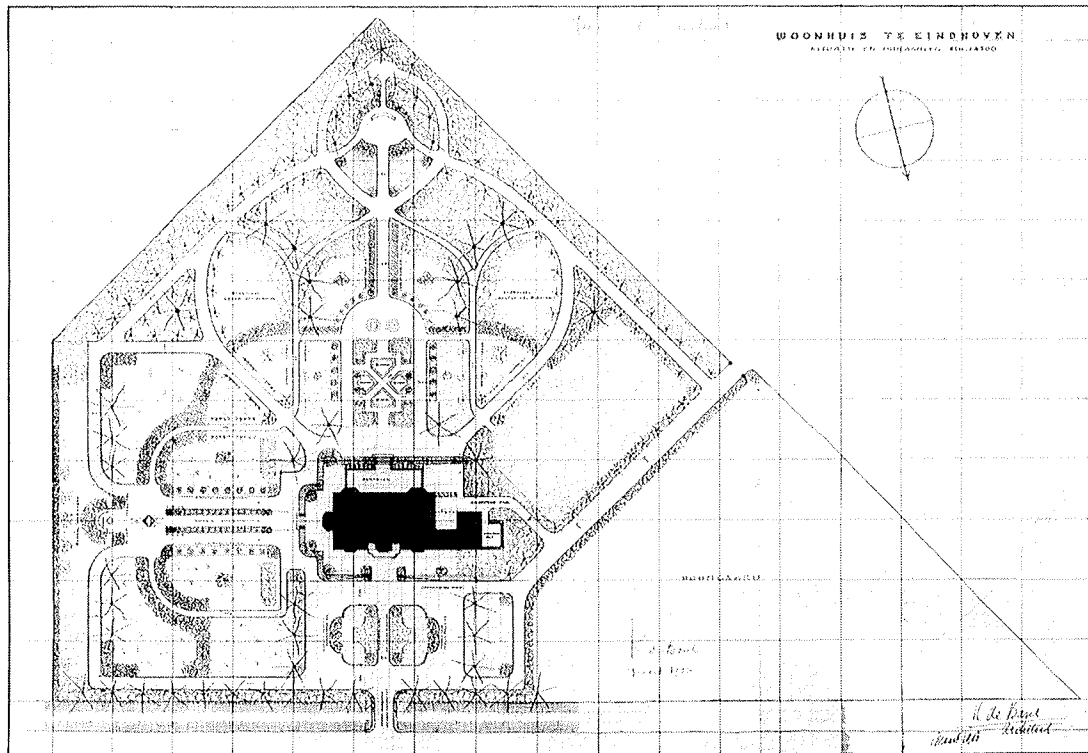
Op de grootste percelen beslaat de eigenlijke tuinaanleg maar een deel van het terrein, verder van het huis is een bos-achtig gedeelte met daarin wandelpaden. De overgang wordt in een aantal gevallen benadrukt door een haag in de vorm van een halve cirkel, soms iets afgeplat. De hoofd-as loopt gaat verder door en de paden in het bos zijn nog steeds symmetrisch ten opzichte hiervan. De eigenlijke tuinaanleg 'versmalt' vanaf het huis en gaat over in het bos.

De tuinen voor 1915 zijn allen ontworpen op basis van een orthogonaal raster, waarvan de maat per project verschilt tussen de 2 en 10 meter. De perceelsgrenzen zijn van ondergeschikt belang, voorzover zij niet met het raster samenvallen worden zij 'aangepast' door het beplanten van de overhoeken. Alhoewel het principe van het raster ook in de kleine tuinen soms werd gebruikt, is het alleen bij de grotere tuinen dat een diagonaal werd geaccentueerd door een pad.

De tuin voor W.P.J. van Dissel te Stratum (1906-1907) is ontworpen op basis van een raster met een maat van 10 meter waarin een verfijning tot 2 meter is aangebracht (afb. 14). Dit raster voor de tuin komt overeen met het raster waarop het huis is ontworpen. De tuin is zeer sterk symmetrisch rondom twee assen en dit geldt ook voor het meer beplante 'bos'-gedeelte. Een as benut de maximale lengte van het perceel; van de toegang van het perceel gaat deze, door het huis, naar het uiterste punt aan de achterzijde. Langs beide assen is de tuin op verschillende wijze ingevuld. Vrijwel identiek is echter de grondvorm hiervan; een rechthoek die met heesters of hagen half rond wordt afgesloten.²¹

¹³ Tuinplan voor dhr. F. Coenen te Bussum (1905). NAI.

¹⁴ Tuin bij woonhuis voor de dhr. W.P.J. van Dissel te Stratum (1906-1907). NAI.

Op het voorplein zijn gazons met plantvakken en heesters. Achter het huis is een terras met een trap in de as naar een gedeelte met bloemen en vaste planten. De as gaat als pad verder naar een open plek in het bos. Opzij van het huis is een 'rozenlaantje' met struikrozen dat uitkomt bij een bank omgeven door bloemheesters.

In 1911-1912 ontwierp De Bazel de tuin bij het huis 'Steenbergen' in Laren, de hoofdopzet met twee assen is gelijk aan de tuin voor Van Dissel (afb. 15-17). De invulling van de verschillende delen gebeurt met iets grotere vlakken. In de ontwerptekening is een diagonaal raster getekend waarbij veel van de rasterpunten een ruimtelijk accent kregen, bijvoorbeeld als boom, hoekpunt van het terras of midden van een cirkel.²²

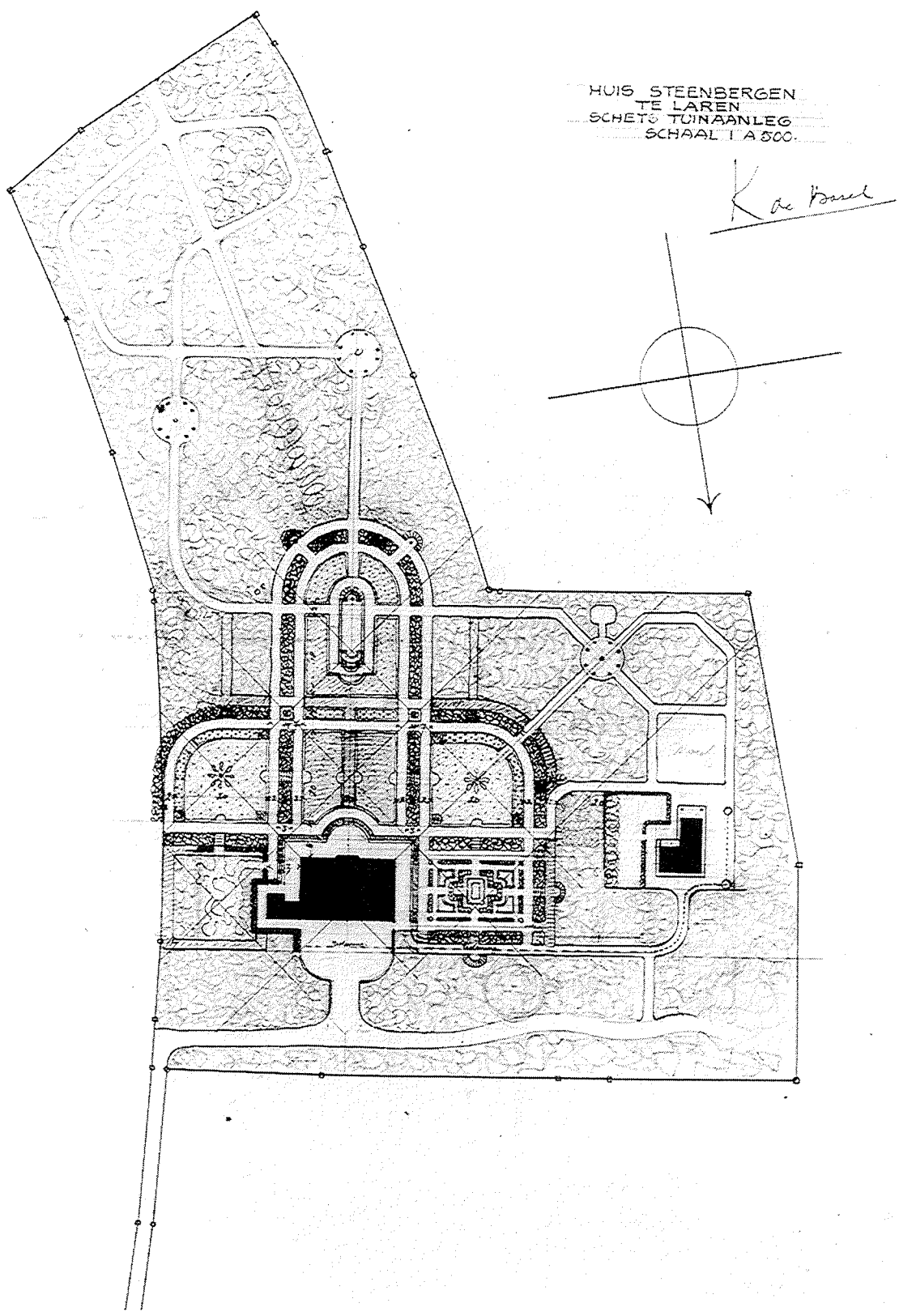
Een identieke hoofdopzet komt ook terug in:

- tuin voor dhr. J. de Leeuw te Laren (1913) (afb. 18-21),
- tuin voor dhr. D. Croll te Bussum (1913),

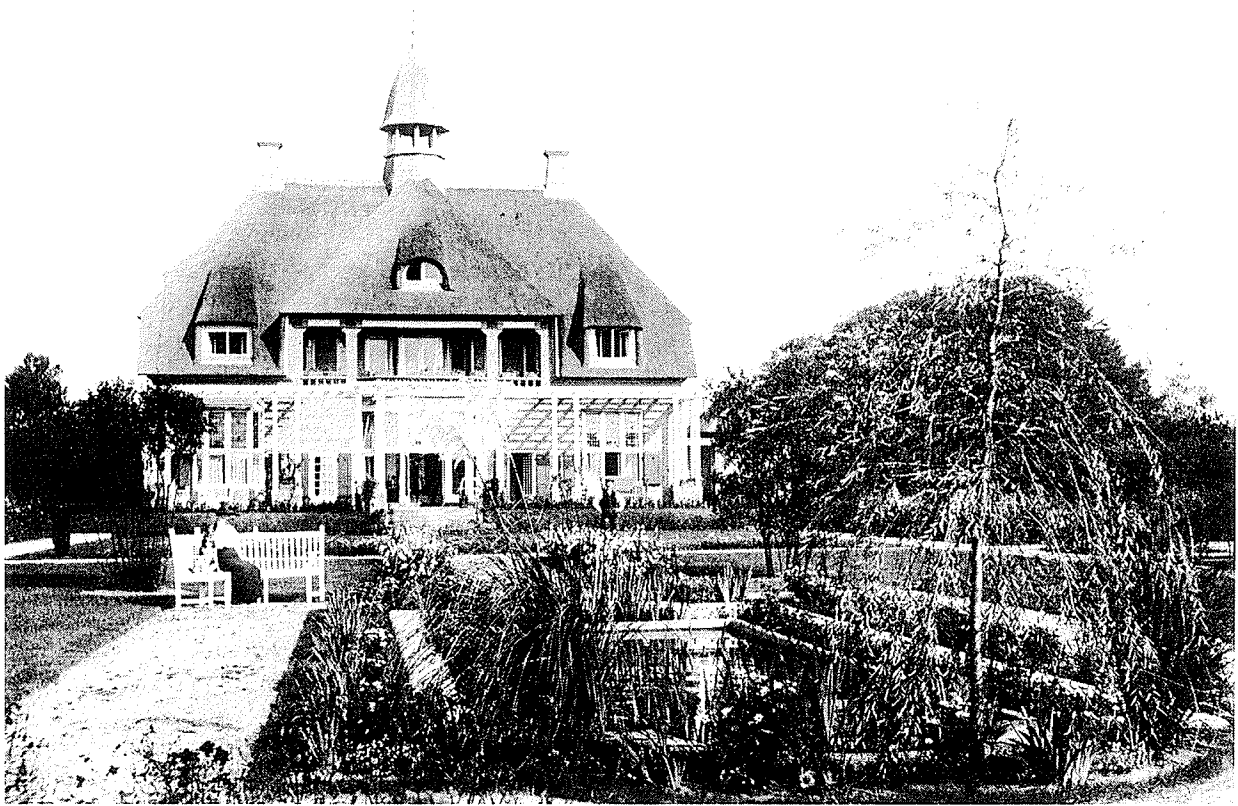
De andere grote tuinen zijn rond één as ontworpen. Dit zijn:

- tuinen voor mw. de Voogt-Vogel en dhr. F. van Heel te Heemstede (1909),
- tuin voor dhr. F.J. van Dijck te Tongelre (1916),
- tuin voor dhr. A. Schellens te Eindhoven (1916) (afb. 22-23),
- tuin voor dhr. H.J. Goedhart te Arnhem (1920) (afb. 24-25).

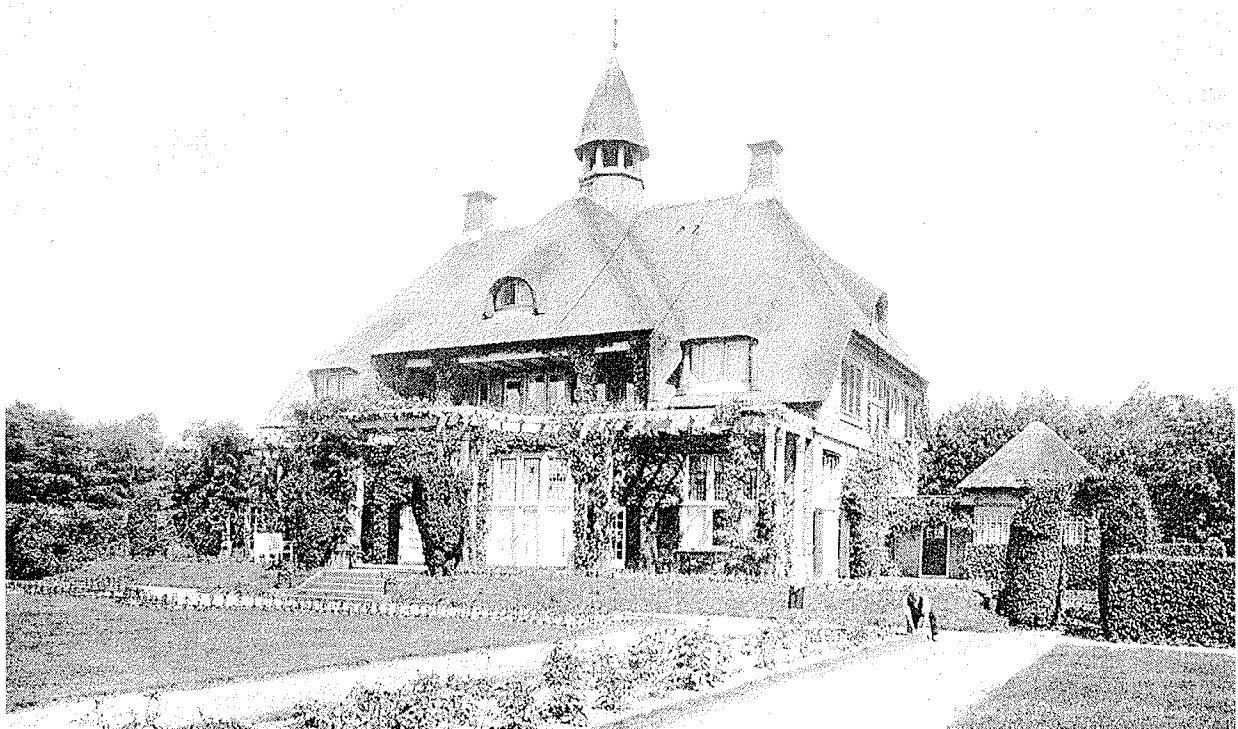

¹⁵ Schets tuinaanleg bij huis Steenberg voor mw. CJ. en mw. J. Pabst te Laren (1911-1912). NAI.

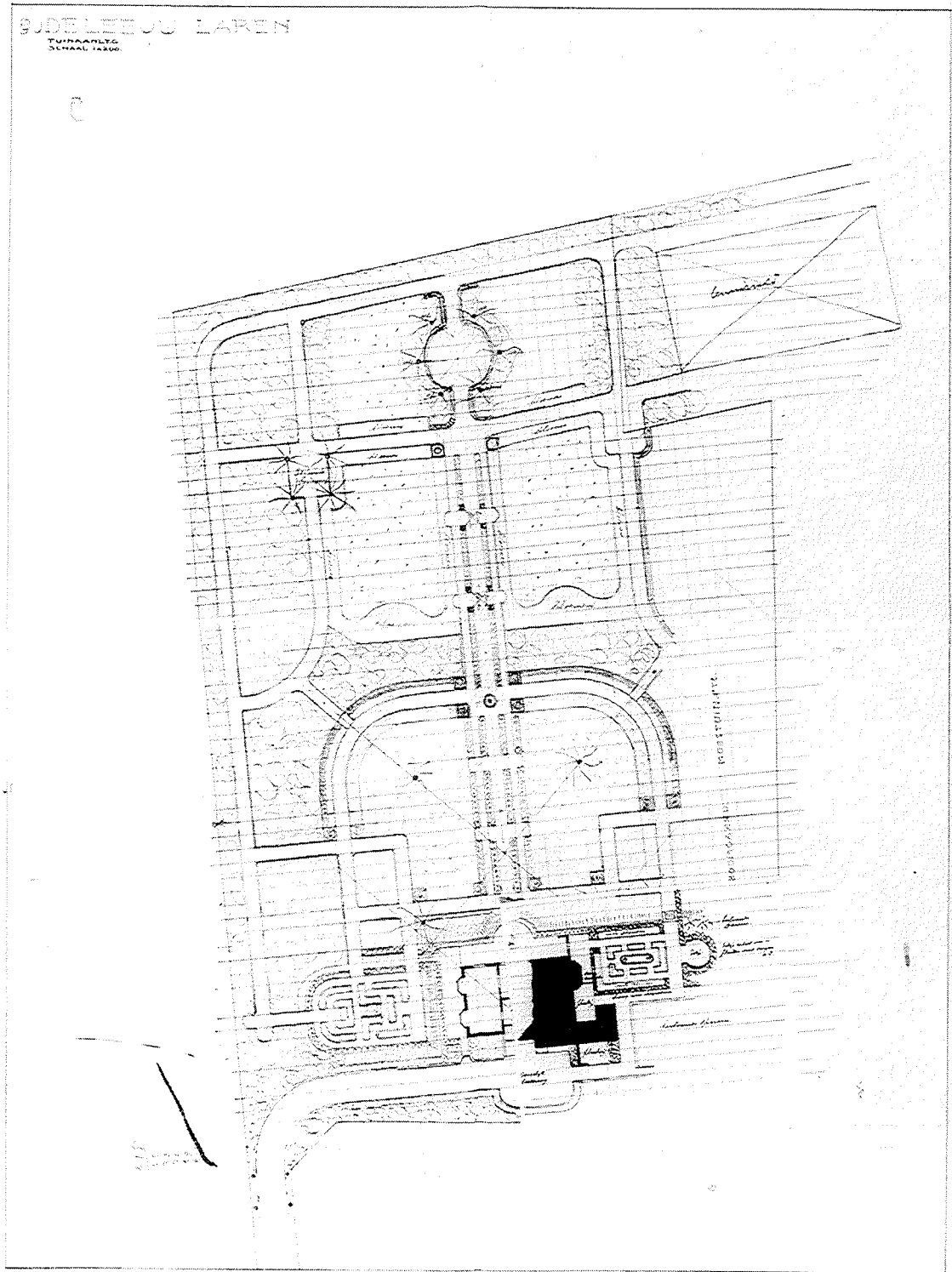
¹⁶ Tuin bij huis Steenberg en voor mw. C.J. en mw. J. Pabst te Laren (kort na de aanleg). NAI.

¹⁷ Tuin bij huis Steenberg en voor mw. C.J. en mw. J. Pabst te Laren (ca. 1927).
Buiten 26 november 1927, p. 569

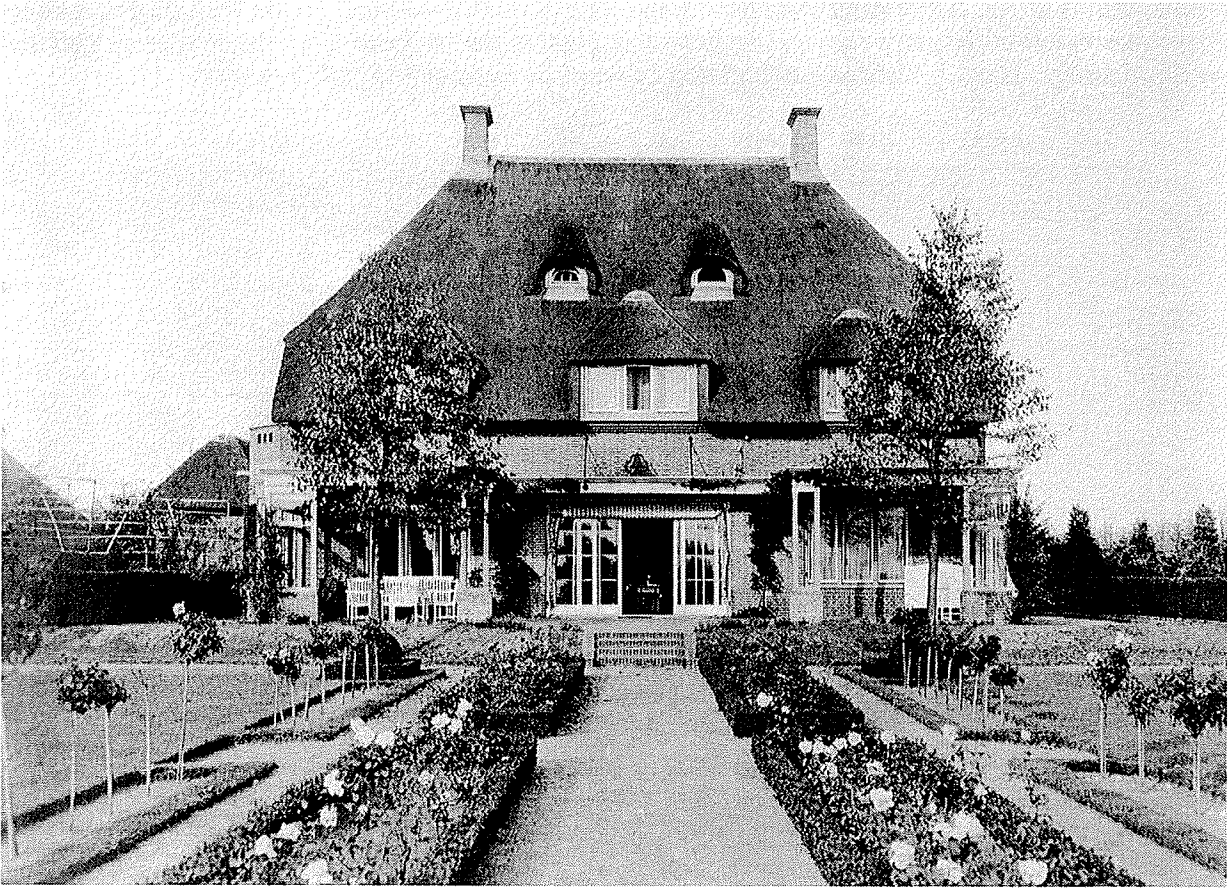
Plantmateriaal.

Bij veel van de door hem gebouwde huizen ontwierp De Bazel ook de tuin, of maakte in ieder geval een eerste schets voor de aanleg. Hierdoor kon een goede onderlinge afstemming van huis en tuin ontstaan. Van de beplanting had hij slechts een beperkte kennis. In de tekeningen worden summiere aanduidingen gegeven van het soort planten dat bedoeld werd. In de meeste gevallen zijn meerdere mogelijkheden aangegeven of werd de vermelding "of dergelijke" toegevoegd.

¹⁸ Tuinaanleg voor dhr. J. de Leeuw te Laren (1913). NAI.

Uit correspondentie tussen De Bazel en verschillende opdrachtgevers blijkt dat de beslissing over de definitieve invulling en detaillering van de beplanting gebeurde in overleg met de opdrachtgever en zijn tuinman.

¹⁹ Tuin voor dhr. J. de Leeuw te Laren (kort na de aanleg). Part. Coll.

²⁰ Tuin van dhr. J. de Leeuw te Laren (situatie 1992).

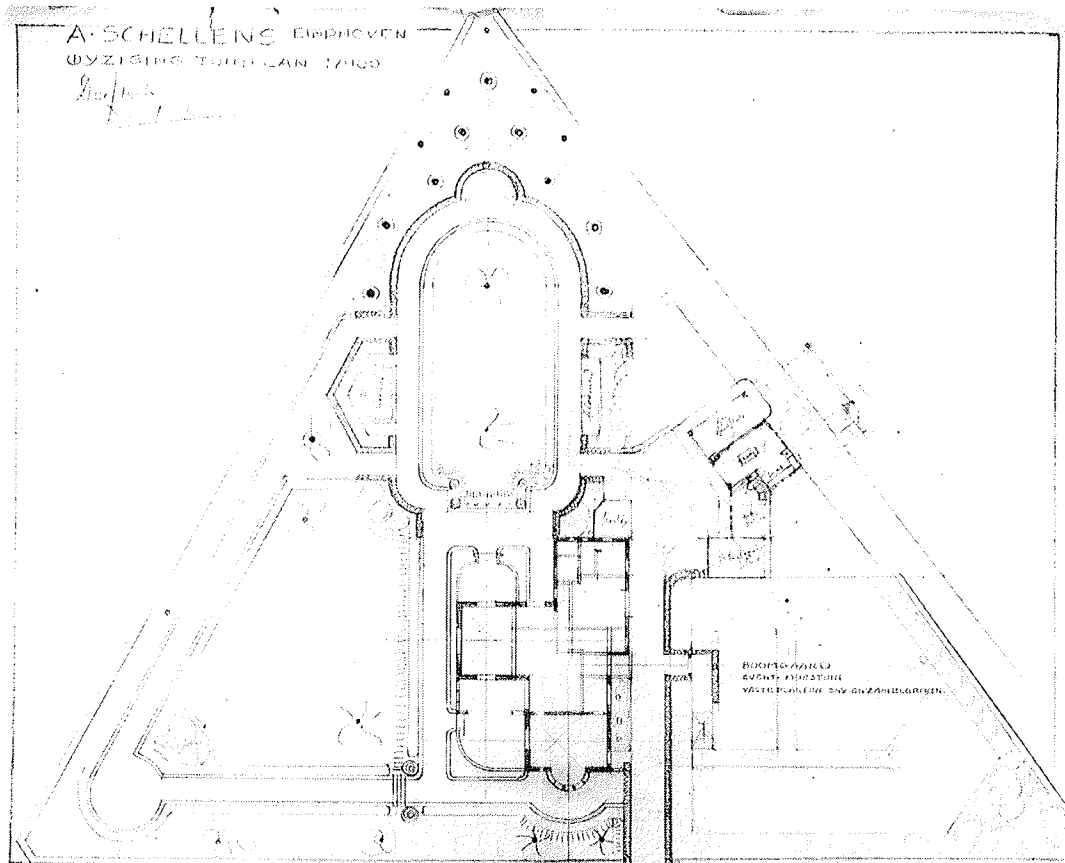
²¹ Tuin van dhr. J. de Leeuw te Laren (situatie 1992).

Mevrouw Schellens van Wijck schrijft De Bazel in 1916 over de tuinaanleg bij haar huis in Tongelre (afb. 22-23):

“Uw tuintekening hebben wij in goede orde ontvangen. We vinden het plan schitterend! De aannemer, de heer Juchem, wilde een en ander persoonlijk met u komen bespreken.”²³

Twee dagen later schrijft Juchem zelf:

“Met den Wel Edele Heer A. Schellens te Eindhoven had ik eene bespreking over den aanleg van zijnen tuin volgens uwe teekening en stelde hem voor een onderhoud aan Ued. aan te vragen, ten einde tezamen den aard der beplanting te bespreken en de noodige inlichtingen te bekomen over de grondverhooging rond het gebouw.”²⁴

²² Wijziging tuinplan dhr. A. Schellens te Tongelre (1916). NAI.

²³ Zitze in de tuin van dhr. A. Schellens te Tongelre (situatie 1992).

Ook de tuinarchitect en boomkweker D.F. Tersteeg uit Naarden gaf adviezen over de tuinaanleg en de beplantingskeuze, soms leverde hij ook een deel van de beplanting. Tersteeg is onder meer betrokken bij de tuinen van de heer F. Coenen in Bussum en van de heer W.P.J. van Dissel in Stratum.

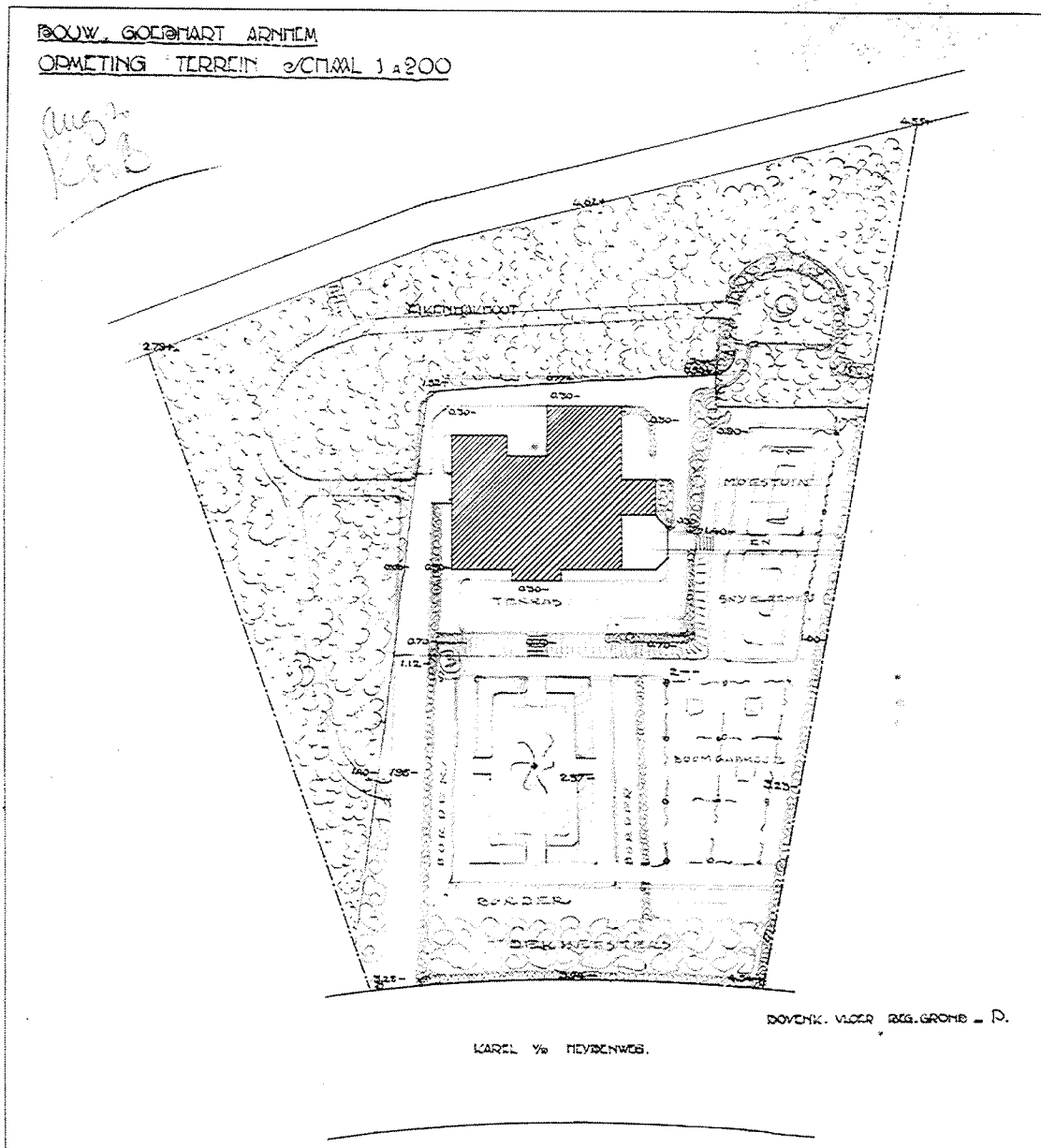
Coenen laat in 1905 in Bussum een huis bouwen door De Bazel (afb. 13). In een ongedateerde brief schrijft hij aan De Bazel:

“Ik heb gezien dat er reeds heesters gepland worden. Daar dit nu zoo is, wou ik u verzoeken bijgaand lijstje aan de tuinman te geven.

Het zijn heesters en boomen of boompjes, die ik gaarne in den tuin hebben wil, tenminste als ze er bloeien kunnen.

Zijn hier nu eenige bij, die men niet kan (of wil) verschaffen, ofschoon ze toch er zijn zouden, wilt u dan ‘t opgeven aan dien Tersteeg, dien u mij recommandeerde, opdat hij ze verschaft?

Het ware misschien in dit verband ook niet kwaad als er een bijeenkomst van gezegden tuinman, gezegde Tersteeg en mij belegd kon worden.”²⁵

²⁴ Opmeting terrein van dhr. H.J. Goedhart te Arnhem (situatie 1992).

De tuin bij 'De Wilgenakker' in Stratum wordt in 1906 aangelegd naar het ontwerp van De Bazel (afb. 14). Tersteeg adviseert daarbij in de keuze van de beplanting. Van Dissel schrijft in april 1906 aan De Bazel:

"Nog steeds verzuimde ik u te melden, dat ik de groote tekening voor tuinaanleg heb ontvangen en wij er reeds een druk gebruik van hebben gemaakt.

De tuin is n.l. aangelegd behalve rondom het toekomstige huis en aan den kanaalkant, dat zoude nu gedeeltelijk niet gaan en overigens ook te laat in het jaar worden."²⁶

In augustus van het zelfde jaar schrijft Van Dissel aan De Bazel:

"De heer Tersteeg is bij onze afwezigheid in den tuin geweest en naar ik vernam vond Z.Ed. dien zeer goed, ook wat aanleg en ligging betreft. Wij vermoeden dat Z.Ed. morgen nog terugkomt, wij kunnen dan vast de groote boomen en bloemhout bestellen.

Voor de fijne afwerking van den bloementuin zullen wij later Z.Ed. nog wel eens noodig hebben."²⁷

De Bazel vroeg de opdrachtgevers meestal naar hun wensen ten aanzien van de tuin, zodat hij hiermee bij het ontwerp rekening kon houden. In een aantal gevallen resulteerde dit in een lijstje met heesters die men graag in de tuin aangeplant zag. Twee van dergelijke lijstjes zijn bewaard gebleven.

Het lijstje van Coenen uit Bussum, behorend bij de hierboven genoemde brief, luidt:

"Sering, jasmijn, gouden regen, stamazalea, rhododendron, roode ribes, spirea, berberis, Chineesche prunus, Deutzia, pluimhortensia, weigelia, magnolia, vlier, bonte eschdoorn, roode meidoorn, linde, yp, Kastanje, den, conifeer, spar, beuk, berk, popel, vogelkers."²⁸

De heer J. de Leeuw schrijft naar aanleiding van de tuinaanleg rondom zijn huis in Laren in 1913 of 1914 (afb. 18-21):

"Een lijst van heesters die mijn vrouw mooi vindt. Ze was te moe om meer te bedenken.

Hulst, coniferen, cotoneaster, riebes, seringgen, weygelia's, lijsterbes, vogelkers, sneeuwballen, bruine beuk? of hazelaar, jasmijn, vlier, duitsia, prunus, wilde appel, roode meidoorn, witte meidoorn, sneeuwbes, brom."²⁹

Deze lijstjes geven slechts de voorkeur aan van de opdrachtgever, het is onbekend in hoeverre deze beplanting in de uiteindelijke aanleg gebruikt is.

²⁵ Tuin van dhr. H.J. Goedhart te Arnhem (situatie 1992).

Uit de beperkte aanwijzingen in de tekeningen van De Bazel zelf is een globaal inzicht te krijgen in zijn ideeën van de beplanting in de tuin. Tegen het huis werden in vrijwel alle gevallen “klimplanten” geplaatst, daartoe werden in de verharding van het terras openingen uitgespaard. Als klimplanten worden genoemd: wingerd, klimrozen en klimop. Voor de verschillende hagen in de tuin werd gedacht aan Ligustrum, Taxus, Hulst of Buxus, in alle gevallen wordt de definitieve keuze uit deze soorten open gelaten. Soms is wel een aanduiding gegeven voor de uiteindelijke hoogte van de haag. De perken in het gazon werden gevuld met “bloemen”, “rozen” of “vaste planten”, terwijl de hoeken van het gazon geaccentueerd konden worden door een bolvormige Buxus waar omheen een laag Buxus randje. In het midden van de gazons werd veelal een “sierboom” geplant. Mogelijke soorten die hiervoor genoemd worden zijn: Magnolia en Auracaria, maar ook beuk en “doorn”. Voor een beplantingsvak naast een gazon kwamen Azalea Mollis en Hydrangea in aanmerking. Verder worden termen als “groene heesters”, “groenblijvende heesters”, “dekheesters” en “bloemheesters” door de Bazel gebruikt. Wanneer “bloemheesters” worden aangeduid waren deze meestal zo geplaatst dat zij vanuit het huis goed zichtbaar waren. “Bloemheesters” stonden meestal ook rondom een zitbank, zij waren hier goed zichtbaar en vormden tegelijk een beschutting.

Lijst met tuinen van K.P.C. de Bazel voor particuliere opdrachtgevers.

Jaartal	Plaats	Projectnaam	Oprichtgever	Huidige staat	Opmerkingen
1901-1904	Bussum	Het Akkertje	Mw. K.C. Boxman-Winkler	B	Tekening De Bazelarchief inv. nr. 64 en inv. nr. 66.
1902	Bussum	Op den Akker	Dhr. J. Veth	B	Tekening De Bazelarchief inv. nr. 70.
1903	Hattem	't Velthuis	Mw. M.E. Jonker	A	Tekening De Bazelarchief inv. nr. 120.
1904	Amsterdam	tuin	Dhr. C.M. Viruly	A	Correspondentie in De Bazelarchief inv. nr. 139.
1905	Bussum	tuin	Dhr. F. Coenen	B	Tekening De Bazelarchief inv. nr. 190.
1906	Stratum	De Wilgenakker	Dhr. W.P.J. van Dissel	A	Tekening De Bazelarchief inv. nr. 210.
1907	Bussum	tuin	Dhr. G. Honing	A	Tekening De Bazelarchief inv. nr. 256.
1908-1909	's-Hertogenbosch	tuin	Dhr. G.A.W. van Lanschot	B	Tekening De Bazelarchief inv. nr. 275.
1909	Heemstede	Dubbele tuin	Mw. de Voogt-Vogel/ dhr. F. van Heel	A	Tekening De Bazelarchief inv. nr. 336.
1909	Laren	tuin	Mw. A. van Regteren Altena	B	Tekening in particuliere collectie.
1909	Noordwijkerhout	tuin	Mej. M. Elink Schuurman	A	Tekening De Bazelarchief inv. nr. 319.
1909-1911	Hilversum	tuin	Dhr. S. de Haan	A	Schets De Bazelarchief inv. nr. 341.
1910	Hilversum	Ariosa	Dr. H.J. Boeken	A	Tekening De Bazelarchief inv. nr. 353.
1911	Arnhem	Zonnegaarde	Dhr. G. André de la Porte	C	Tekening De Bazelarchief inv. nr. 358.
1911	Hattem	tuin	Dhr. W. Jonker/ Mw. Verkade-Palthe	A	Tekening De Bazelarchief inv. nr. 364.
1911-1912	Laren	Steenbergen	Mw. C.J. en mw. J. Pabst	D	Tekening De Bazelarchief inv. nr. 368.
1912	Lonneker	tuinmanswoning Stokhorst G. Jannink		A	Tekening De Bazelarchief inv. nr. 408.

Jaartal	Plaats	Projectnaam	Opdrachtgever	Huidige staat	Opmerkingen
1913	Laren	De Leeuwerik	J. de Leeuw	B	Tekening De Bazelarchief inv. nr. 461.
1913	Bussum	tuin	Dhr. D. Croll	B	Tekening De Bazelarchief inv. nr. 431.
1914	Diepenveen	Huize Lindenhof	Dhr. D.C. Ankersmit	A	Tekening De Bazelarchief inv. nr. 480.
1915	Groningen	tuin	Dr. A.A. Boonacker	A	Correspondentie over tuinschets in De Bazelarchief inv. nr. 529. Tuinaanleg door D.F. Tersteeg.
1915	Enschede	tuin	Dhr. S. Menko	B	Tekening De Bazelarchief inv. nr. 557.
1916	Tongelre	De Driehoek	Dhr. A. Schellens	B	Tekening De Bazelarchief inv. nr. 664.
1916	Arnhem	tuin	Mej. B. Steens Zijnen	A	Correspondentie in De Bazelarchief inv. nr. 606.
1916-1917	Tongelre	tuin	Dhr. F.J. van Dijk	A	Tekening De Bazelarchief inv. nr. 655.
1917	Bussum	Phoenix	Dhr. R. Mees	A	Correspondentie in De Bazelarchief inv. nr. 737.
1920	Arnhem	Hazegrietje	Dhr. J.H. Goedhart	B	Tekening De Bazelarchief inv. nr. 825.
1923	Moergestel	Zonnewende	Dhr. A. van de Bergh jr.	B	Tekening De Bazelarchief inv. nr. 923. Gelegen in parkaanleg van O. Schulz uit 1921.

Aanbevelingen te behouden tuinen van K.P.C. de Bazel.

Jaartal	Plaats	Projectnaam	Opdrachtgever	Huidige staat	Opmerkingen
1908-1909	's-Hertogenbosch	tuin	Dhr. G.A.W. van Lanschot	B	Tekening De Bazelarchief inv. nr. 275. Voorbeeld van een kleine tuin, ontworpen door De Bazel. In het tuindeel grenzend aan het terras en de inrichting van het voorplein is de hoofdstructuur herkenbaar. Verschillende van de oorspronkelijke beplantingselementen zijn nog aanwezig of weer opnieuw aangebracht.
1909	Laren	tuin	Mw. A. van Regteren Altena	B	Tekening particuliere collectie. Vroeg voorbeeld van een kleine tuin ontworpen door K.P.C. de Bazel, waarbij de terrassen om het huis de overgang vormen naar de tuin. Terrassen en trappen naar de tuin zijn aanwezig.
1911	Arnhem	Zonnegaarde	Dhr. G. André de la Porte	C	Tekening De Bazelarchief inv. nr. 358. Voorbeeld van een tuin met grote hoogteverschillen ontworpen door K.P.C. de Bazel waarbij verschillende niveaus zijn aangelegd die onderling door trappen zijn verbonden. Voorbeeld van een tuin waarin de loop van de paden en de vorm van het gazon sterk de contouren van het huis volgen. Deze tuin is vrijwel geheel aanwezig volgens de ontwerptekening uit 1911 en is daardoor uniek.
1913	Laren	De Leeuwerik	J. de Leeuw	B	Tekening De Bazelarchief inv. nr. 461. Goed voorbeeld van een grote tuin ontworpen door K.P.C. de Bazel, op basis van een raster afgeleid van de maten van het huis en waarbij de aanleg symmetrisch is ten opzichte van op het huis gerichte assen. Enig overgeleven voorbeeld van het door De Bazel in grote tuinen veelvuldig toegepaste motief met een midden-as welke na de door een haag gevormde afsluiting van het tuingedeelte in aansluiting op het huis verder gaat naa het einde van de tuin. Hoofdstructuur met as, afsluitende hagen en terras met trap rondom het huis is herkenbaar, invulling van de parterres is veranderd.
1920	Arnhem	Hazegrietje	Dhr. J.H. Goedhart	B	Tekening De Bazelarchief inv. nr. 825. Voorbeeld van een grote, door K.P.C. de Bazel ontworpen, tuin rondom één as, waarbij de grote hoogteverschillen in de tuin werden overbrugd door het aanbrengen van meerdere niveaus verbonden door trappen. Enige voorbeeld van een tuin van De Bazel waarbij afgeweken werd van de streng geometrische vormen in verband met de vorm van het perceel. De gemetselde muren en trap onderdeel vormend van de hoofdstructuur zijn aanwezig, evenals de opdeling van de tuin in een deel voor het huis en een deel opzij daarvan. Enige overgebleven voorbeeld van een tuin ontworpen rondom één as.
1923	Moergestel	Zonnewende	Dhr. A. van de Bergh jr.	B	Tekening De Bazelarchief inv. nr. 923. Gelegen in parkaanleg van O. Schulz uit 1921. Enig overgebleven voorbeeld van een door K.P.C. de Bazel ontworpen deel van een tuin. Terras, muren, trap en rozentuin zijn in aansluiting op het huis nog aanwezig.

K.C. VAN NES

K.C. van Nes (1876-1952)

Biografie van K.C. van Nes.

Klaas Cornelis van Nes werd in Boskoop geboren op 23 april 1876 (afb. 26). Zijn vader, Hadriaan van Nes, was afkomstig uit een geslacht van boomkwekers en was eigenaar van de boomkwekerij 'Firma K. van Nes en Zonen' in Boskoop. In zijn vroege jeugd kwam Van Nes dus al in aanraking met het kwekersvak.

De boomkwekerij was in 1770 door K. van Nes in Boskoop begonnen, het bedrijf werd in 1810 door zijn kleinzoons voortgezet onder de naam 'Firma K. van Nes en Zonen'. Het is een familiebedrijf dat steeds over gaat van vader op zoon. Hadriaan van Nes besluit in 1882 de kwekerij te verplaatsen van Boskoop naar Apeldoorn.

De familie Van Nes verhuist naar Apeldoorn en hier volgt Van Nes de lagere school en de Hogere Burger School. Na afloop hiervan vertrekt hij voor enige tijd naar het buitenland om daar bij verschillende boomkwekers praktijk-ervaring op te doen. Na zijn terugkeer in Apeldoorn neemt hij in 1900 de dagelijkse leiding van het familiebedrijf op zich, daarbij richt hij zich niet alleen op het kweken van bomen en heesters; in de catalogus van 1901 wordt ook reclame gemaakt voor het "Ontwerpen en aanleggen van parken, buitenplaatsen, tuinen, boomgaarden en vruchtenhoven"³⁰. Wanneer zijn vader in 1907 overlijdt krijgt Van Nes de algehele leiding van het bedrijf.

In 1907 treedt Van Nes in het huwelijk met Gerarda Eveline Uilkens, zij was onderwijzeres en na het huwelijk noemt zij zich letterkundige. Zij krijgen tussen 1909 en 1915 drie dochters en een zoon.

Ondanks dat er in 1901 al door Van Nes geadverteerd werd met ontwerpen en aanleggen van tuinen is de vroegst gedateerde ontwerp-tekening, welke thans bekend is, pas afkomstig uit 1907. Dit is het ontwerp voor een tuin bij de papierfabriek de Eendracht in Apeldoorn. Een opdracht waar Van Nes ook al in 1907 aan gewerkt moet hebben is de inrichting van het terrein van de stichting 'Het Apeldoornsche Bos', een Israëlitisch krankzinnigengesticht. Volgens aantekeningen van Van Nes is met de aanleg van het terrein reeds in 1907 begonnen en is de eerste beplanting aangebracht in 1908 en 1909. Zelf schrijft hij:

"Helaas zijn alle eerste terrein- en beplantings-tekeningen verloren gegaan."³¹

Voor deze stichting, die verschillende malen werd uitgebreid, heeft Van Nes ontwerpen gemaakt tot aan 1948, het is daarmee zijn langstlopende project.

Vanaf 1907 heeft Van Nes regelmatig ontwerp-opdrachten, dit zijn particuliere tuinen en ook grotere projecten. Zo werkt hij in 1913 aan de aanleg van het terrein bij het P.W. Janssen-ziekenhuis in Almen en omstreeks 1915 aan een reorganisatie van de beplanting in tuindorp 't Lansink in Hengelo. Het ontwerpen trekt hem zo sterk aan, dat hij in 1914 de dagelijkse leiding van de kwekerij overdraagt aan dhr. W.J. Hendriks. Van Nes gaat zich dan geheel richten op de tuin- en landschapsarchitectuur en op de stedenbouw. Zijn kennis hiervan verkrijgt hij voornamelijk door zelfstudie.

In het werk van Van Nes keert de combinatie van de vakgebieden landschapsarchitectuur en stedenbouw geregeld terug, bijvoorbeeld in zijn werk voor de de Staatsmijnen in Limburg. Tussen 1917 en 1919 ontwerpt hij bij de mijnen 'Emma', 'Hendrik' en 'Wilhelmina' de stedenbouwkundige opzet en de diverse plantsoenen en straatbeplantingen voor zowel het terrein van de mijn zelf als voor de arbeiderswijken daaromheen.

Bij de ontwikkeling van het villapark 'Berg en Bosch' in Apeldoorn, een opdracht die Van Nes in 1917 krijgt, komt zijn uitgebreide kennis goed van pas. Het betreft een uitgestrekte natuurterrein waarvan een gedeelte bebouwd moet worden en waarvoor een stedenbouwkundig plan gemaakt moet worden.

De combinatie van stedenbouw, landschapsarchitectuur en tuinarchitectuur in het werk van Van Nes is ook terug te zien in zijn lidmaatschappen en in de functies van die hij bekleedde. Hij is lid geweest van de B.N.T. (Bond van Nederlandse Tuinarchitecten) en van de Bond van Nederlandse Stedenbouwkundigen. Hij was hoofdbestuurslid van de Koninklijke Nederlandse Maatschappij voor Tuinbouw en Plantkunde, maar ook lid van de Stedenbouwkundige Raad van het Instituut voor Volkshuisvesting en Stedenbouw. Het is vanuit deze Stedenbouwkundige Raad dat hij in 1925 zitting neemt in een 'Commissie tot onderzoek naar de vorming van landschap-architecten'. Samen met de tuinarchitect, en op dat moment voorzitter van de B.N.T., H.A.C. Poortman onderzoekt hij welke opleidingen er in andere landen bestaan voor landschap-architecten. Zij doen aanbevelingen voor een in Nederland te beginnen opleiding.³²

In 1926 verkoopt Van Nes de Boomkwekerijen Firma K. van Nes en Zonen aan dhr. J. Brusse (boomkweker) en dhr. A.H. van Hanswijk Pennink (tuinarchitect). Zij zetten het bedrijf onder dezelfde naam voort en richten zich zowel op het kweken van bomen en heesters als op het ontwerpen en aanleggen van tuinen.

In de volgende jaren heeft Van Nes een grote verscheidenheid aan opdrachten. Hij ontwerpt de terrein-aanleg bij diverse instellingen, voorbeelden hiervan zijn; het Rooms-Katholiek Krankzinnigengesticht Sint Joseph in Apeldoorn (1927-1928), het Psychiatrische inrichting Coudewater te Rosmalen (1928-1929 en 1933-1939) en de Dr. Mr. Willem van den Bergh-stichting in Noordwijk (1929-1930). Hij ontwerpt de Leidsche Hout in Leiden, in samenwerking met het architectenbureau Granpré Molière, Verhagen en Kok (1927-1937). Een ontwerp voor het Amsterdamsche Bosch (1933-1934, niet uitgevoerd) en een reorganisatie van het Vondelpark in Amsterdam (1936-1938) worden ook door Van Nes gemaakt.

In de dertiger jaren zijn een groot aantal opdrachten afkomstig uit Heiloo. Zo ontwerpt Van Nes de aanleg op het terrein van het Rooms-Katholiek Krankzinnigengesticht Sint Willibrordus (1932-1938). Het betreft hier zowel de algemene aanleg van het terrein als een aantal deeltuinen. Voor de gemeente Heiloo maakt hij ook ontwerpen voor wegbeplantingen.

In 1939 krijgt Van Nes de opdracht van Rijkswaterstaat voor de aanleg van de landschappelijke verzorging langs de rijksweg 50. Dit betreft het nieuw aan te leggen gedeelte tussen Apeldoorn en het huidige knooppunt Hattemberbroek bij Zwolle. Aan dit grote project zal hij tot in 1945 blijven werken. Het is een opdracht met veel afwisseling; Van Nes maakt ontwerpen voor de beplanting langs de weg, op overhoeken, rondom viaducten, en hij heeft ook het toezicht op de boomkwekerijen die speciaal voor dit project worden aangelegd in Apeldoorn, Vaassen, Epe en Emst en op stukken grond direct langs de rijksweg. Hierbij komt zijn jarenlange ervaring met de boomkwekerij 'Firma K. van Nes & Zonen' goed van pas.

Tijdens en na de oorlog heeft Van Nes een beperkt aantal opdrachten. Hij blijft werken tot aan zijn overlijden op 20 augustus 1952. Zijn laatste ontwerp is de tuinaanleg bij de Lagere Landbouwschool in Apeldoorn, een opdracht van de Geldersche Maatschappij van Landbouw.³³

Tuinarchitectuur.

Inleiding.

Er zijn thans 21 tuinen bekend die door Van Nes voor particulieren zijn ontworpen, van elke tuin is een ontwerp-tekening. De meeste tuinen liggen in de omgeving van Apeldoorn, de woonplaats van Van Nes.

Van Nes was eigenlijk veel meer een landschapsarchitect dan een tuinarchitect. Hij werkte weliswaar in zijn vroege jaren veel in de tuinarchitectuur, maar zijn latere en belangrijkste werken liggen vrijwel allemaal op het gebied van de landschapsarchitectuur; de aanleg van instellingsterreinen, het opstellen van uitbreidingsplannen en de vormgeving van wegbeplantingen.

In 1917 krijgt Van Nes de opdracht tot het maken van een plan voor de ontwikkeling van het villapark 'Berg en Bosch' in Apeldoorn. In de 'Nieuwe Apeldoornsche Courant' volgt dan een discussie of Burgemeester en Wethouders van Apeldoorn er wel verstandig aan hebben gedaan om de opdracht aan een 'tuinarchitect' te verstrekken, of dat een 'stedenbouwkundige' een betere keus was geweest. Het tijdschrift 'De Bouwwereld' levert commentaar op deze discussie en concludeert:

“Wij meenen uit het betoog van de “N.A.C.” (Nieuwe Apeldoornsche Courant, auteur) zelve te begrijpen, dat in landschappelijk schoon de grote bekoring gezocht wordt, die tot vestiging op Bergh en Bosch moet uitlokken. Is dat het geval, dan beantwoorden wij de vraag of B. & W. terecht hun opdracht gaven aan een tuinarchitect - of laat hem ons naar franschen trant liever met ruimeren zin landschaps-architekt, architecte-payagiste; noemen - volmondig bevestigend.”³⁴

Deze discussie zal nog vele jaren voortduren. In 1927 geeft Van Nes een lezing in Oosterbeek, een verslag daarvan werd opgenomen in De Koerier. Hij geeft de mening dat een bebouwingsplan vergezeld dient te gaan van een lijst van aan te planten bomen en heesters, die ook aan de nieuwe bewoners wordt verstrekt om een harmonische eenheid met het landschap en tussen de tuinen onderling te bereiken. Van Nes vraagt zich af wie deze plannen moet maken.

“De bouwkundige? Of de tuinarchitect? Beider opleiding is te eenzijdig. Hunne plannen dragen het kenmerk van hun speciale opleiding. Het plan van den bouwkundige herkent men aan de overheersching van het bouwwerk en aan de gewoonlijk onoordeelkundige wijze, waarop de beplanting is verzorgd. Dat van den tuinarchitect aan den dikwijls kunstmatigen, parkachtigen aanleg, de overheersching van het plantmateriaal en het gebruik van niet-in-de-streek passende gewassen. Het resultaat van beider arbeid is gewoonlijk verstoring van de harmonie van het landschap.”³⁵

Daarom pleit Van Nes voor het instellen van een speciale opleiding voor landschapsarchitecten.

De tuinarchitect L.A. Springer reageert met een ingezonden brief:

“Wat ik u vragen wilde is: Welk recht hebt gij om alle tuinarchitecten over één kant te scheren en hun allen onbevoegd te verklaren om te oordelen over het maken van plannen van bebouwing in het vrije landschap.

Welk recht hebt gij om hun opvoeding eenzijdig te noemen?

Omdat gij uzelf landschaps-architect noemt?

Welk recht hebt gij om te zeggen dat hun beplantingswijze in strijd is met de omgeving, waarin zij werken?

Welke werken van belang in dit opzicht zijn door u gemaakt? En zoo er al zijn, zijn die zonder gebreken in welk opzicht dan ook?”³⁶

De tuinarchitect W.N. Lindeman schrijft op verzoek van Van Nes een reactie op deze brief.

“Ik heb mij afgevraagd, waarom die scherpe aanval en waarom dit allemaal in het openbaar? Het nut van het laatste is zeer problematiek en de reden van het eerste zal wel hoofdzakelijk te vinden zijn in het feit dat de heer van Nes zich

‘Landschapsarchitect’ noemt; zichzelf aldus promoveerend tot een baanbreker van een nieuw beroep, bij gebrek aan een andere of betere promotor! En nu vraag ik mijzelf af, waarom niet? De heer v. Nes heeft groot gelijk en het verwondert mij niet alleen, dat de heer Springer en enkele anderen in den lande zich niet het zelfde recht toeëigenen. Niemand zal betwisten dat dit ten onrechte zou zijn, iedereen weet, dat de heer Springer op dit gebied reeds langer zich verdienstelijk heeft gemaakt en natuurschoonliefhebbend Nederland van heden en nog menig menschelijk geslacht in de toekomst zal dankbaar zijn naam verbinden, aan grootsch natuurschoon! Ik voor mij hoop en vertrouwen, dat weldra een ras van zich ‘landschapsarchitect’ noemende tuinarchitecten zal ontstaan, dat door onderlinge waardeering en samenwerking, liefde voor de natuur predikt, opvoedend werkt op dit gebied.”³⁷

Van Nes schreef zelf geen artikelen over tuinarchitectuur, wel gaf hij een groot aantal lezingen waarbij de tuinaanleg ter sprake kwam. Verslagen hiervan zijn in diverse tijdschriften gepubliceerd. De lezingen zullen bijgedragen hebben aan zijn naamsbekendheid en daardoor ook aan opdrachten.

Werk van Van Nes was te zien op de “Internationale tentoonstelling voor tuinarchitectuur” in 1928. In een verslag van deze tentoonstelling wordt geschreven:

“De heer K. van Nes geeft bijzonder mooie, grote foto’s, waarin vooral de streng architectonische pergola’s goed tot hun recht komen.”³⁸

Mogelijk worden hiermee de pergola’s in de tuin van ir. A.E. Dinger te Heerlen bedoeld.

Ontwerp-opvattingen.

Er is slechts weinig literatuur van en over Van Nes en zijn opvattingen over het ontwerpen en aanleggen van tuinen.

In de catalogus van de 'Firma K. van Nes en Zonen' uit 1901 worden twee pagina's gewijd aan het 'Ontwerpen en aanleggen van parken, buitenplaatsen, tuinen, boomgaarden en vruchtenhoven'. Deze worden aangelegd in de stijl die de klant wenst:

"Parken, buitenplaatsen en tuinen worden door ons gewoonlijk in den Holland-schen of gemengden stijl aangelegd, daar deze hier ten lande als de sierlijkste en meest geliefde algemeen erkend wordt. Het spreekwoord 'Gustibus non despu-tandum est' (Over smaak valt niet te twisten, EB.) is echter altijd gebleken waarheid te bevatten, zoodat we ons daarnaar geregeld hebben, door ook de Duitsche, Engelsche en Fransche stijl van aanleggen te bestudeeren; door langere aanwezigheid in het buitenland waren we alsook in de gelegenheid zeer dikwijls groote en kleine aanlagen te bezichtigen."³⁹

In latere jaren wordt er in de catalogi uitdrukkelijker stelling genomen inzake de eisen die aan de stijl van de tuin gesteld moeten worden. In de catalogus van 1924/1925 wordt geschreven:

"Van groot belang is het, Uw tuin niet alleen te laten aanleggen, passend bij uw huis, doch zeer zeker ook bij de omgeving van Uw terrein. Ook op z.g. slechten grond kan men een mooien tuin hebben, mits men bij de keuze der planten nauwkeurig te rade gaat, welke soorten bij den grond en de omgeving passen."⁴⁰

In 1923 wordt te Amsterdam het 'Internationaal Tuinbouw-Congres' gehouden ter gelegenheid van het vijftig-jarig bestaan van de Koninklijke Nederlandsche Maatschappij voor Tuinbouw en Plantkunde. Van Nes spreekt hier over 'De verzorging van natuurschoon en van het landschap-beeld bij bebouwingsuitbreiding', tegelijkertijd zijn tekeningen en foto's van de uitbreiding 'Berg en Bosch' in Apeldoorn te zien. Van Nes betoogt dat bij stads- en dorpsuitbreidingen zoveel mogelijk met de bestaande natuur rekening gehouden moet worden. Over het woonhuis in zijn omgeving zegt hij:

"De schoonheidswaarde van een gebouw is afhankelijk van den invloed der omgeving, waarin het is geplaatst. Staat een gebouw alleen, dan is die waarde afhankelijk van den invloed der omringende boomen en planten en van de terreinsgesteldheid."⁴¹

De beplanting rondom gebouwen is van essentiël belang voor de inpassing in de omgeving; het verzacht de contouren van het bouwwerk.

"Een bouwwerk, hoe mooi van vorm en kleur, geeft meestal een harde, tegen de lucht afstekende silhouet.

In de natuur wordt het mooie beeld gevormd door zachte overgangen, door eene vervloeiing op de grens van sterke contrasten, door verdoezeling van scherpe contouren.

Voor al het plantmateriaal draagt daar het zijne toe bij; de duizenden fijne twijgjes en de onregelmatige omtreklijnen in teere kleuren vormen die prachtige overgan-gen van massa naar ruimte, van aarde in hemelgewelf." ... "zal door een juiste vereeniging met boomen en planten juist die zachte contourverdoezeling en die onderlinge aansluiting tot het gesloten beeld ontstaan, die oorzaak zijn van de volkomen samensmelting met de oorspronkelijke omgeving."⁴²

Wanneer het een 'lelijk' gebouw betreft dan verkiest Van Nes om dit door middel van beplanting, vanaf de straat, aan het oog te onttrekken.

"Kunnen dus boomen en planten bij eene juiste toepassing veel bijdragen om goede bouwwerken tot hunne hoogste schoonheidsuiting op te voeren, van niet minder beteekenis is hunne waarde bij leelijken bouw, waar zij kunnen dienen als middel, om het leelijke aan het oog te onttrekken."⁴³

Voor de beplanting in het uitbreidingsplan wijst Van Nes erop gebruik te maken van de van nature voorkomende vegetatie in een bepaald landschap. Deze is volkomen in harmonie met de omgeving en door het gebruik hiervan zal ook de uitbreiding een harmonisch geheel met de omgeving kunnen gaan vormen. Bij een uitbreidingsplan behoort dan ook een lijst met toe te passen bomen en planten.

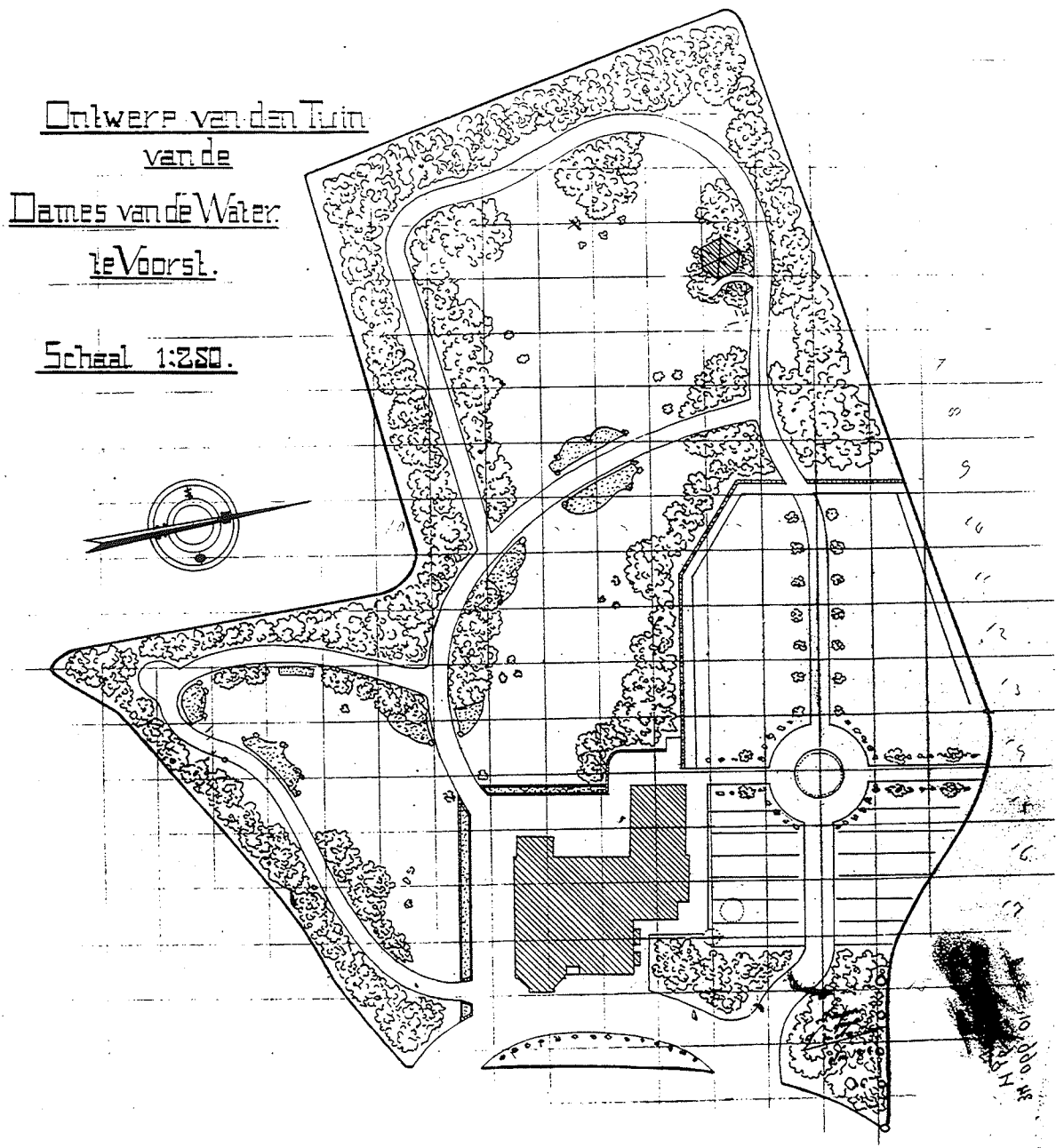
“Bij elke beplanting houde men zich angstvallig aan de uitgezochte soorten en men bevordere, evenals bij het gebruik der boomen van het hoofdmotief, ook den aanplant der andere aangegeven gewassen in particuliere terreinen.

N.B. Men denke aan de beteekenis hiervan bij het gebruik van klimplanten tegen de gebouwen en tegen de boomen; bij de toepassing van planten voor heggen, voor begroeiing van taluds, bij de keuze van heesters en bloemen vóór en bij de huizen!”⁴⁴

Stijlkenmerken.

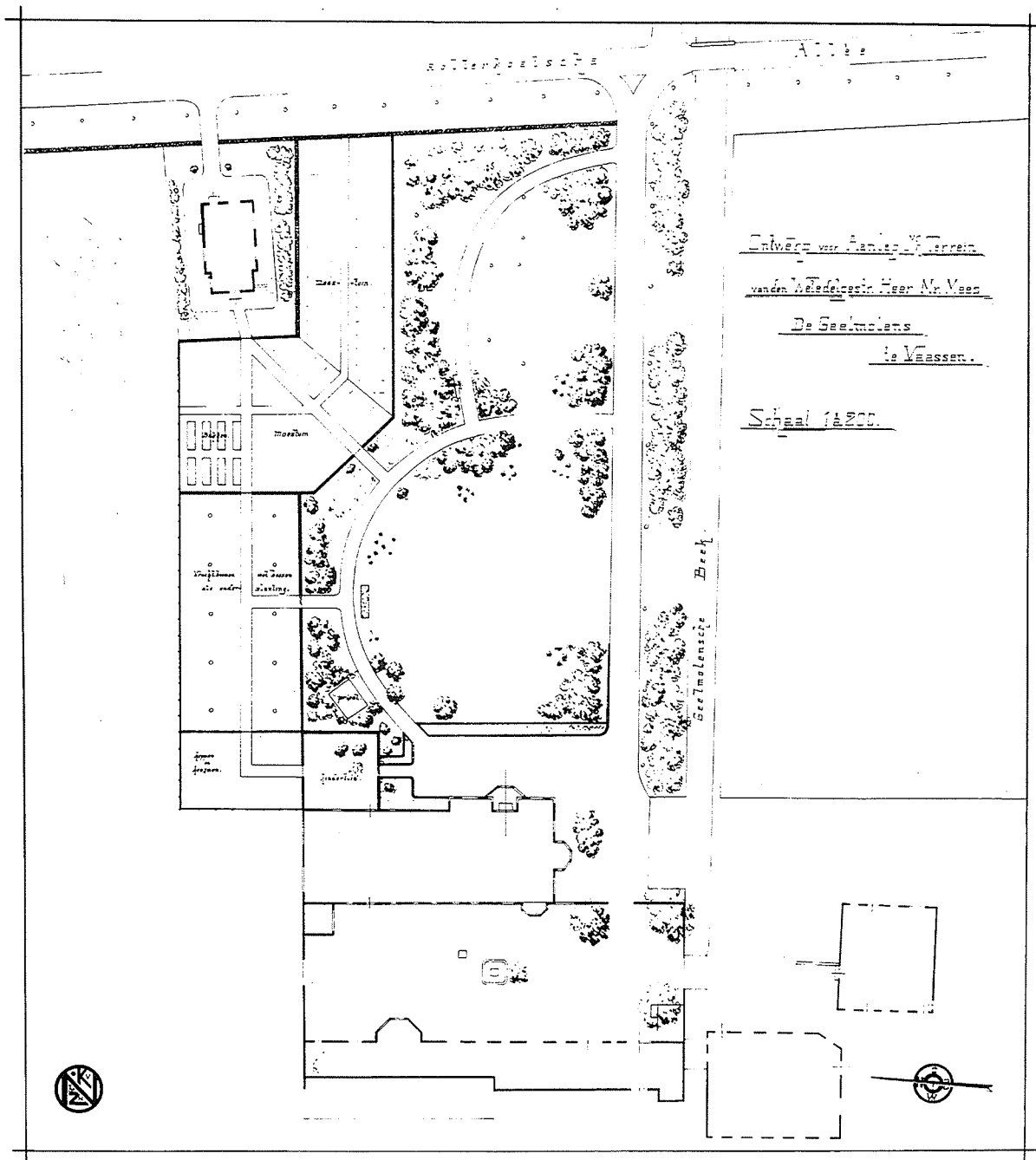
Van Nes gebruikte verschillende stijlen naast elkaar, waarschijnlijk was dit afhankelijk van de wensen van de opdrachtgever. Er is in zijn werk wel een verandering in stijl of een introductie van een nieuw soort stijl te herkennen, dit betreft zowel de toegepaste vormtaal en de complexiteit van het ontwerp als het gebruikte planten-sortiment en de wijze waarop dit wordt toegepast. In de ontwerpen is een tweetal keerpunten te herkennen; namelijk rond 1915, wanneer de ontwerpen meer geometrisch worden en rond het jaar 1923, als Van Nes meer heesters en vaste planten in de tuinen gaat toepassen. Hiermee ontstaat de volgende indeling van zijn werk:

- A ontwerpen in de Gemengde Stijl (voornamelijk tot circa 1915),
- B overgang naar meer geometrische ontwerpen (vanaf circa 1915),
- C introductie van tuinen met veel heesters en vaste planten (vanaf circa 1923).

²⁷ Ontwerp van de tuin van de dames van de Water te Voorst (1912). BLUW.

A. De vroegste tuinontwerpen van Van Nes zijn in de Gemengde Stijl. Een tamelijk losse landschappelijke aanleg met gebogen paden en heestergroepen domineert het geheel. Er is weinig relatie met de omgeving van de tuin, bomen en heesters zijn langs de grenzen van het perceel aangeplant, behalve aan de straatzijde van het huis. Daar is deze beplanting niet aanwezig. Direct rondom het huis is de aanleg met rechte, strakke lijnen, welke de vorm van het gebouw volgen, om verder over te gaan in de gebogen paden, waarvan de kruisingen door heesters verborgen worden. Er zijn geen bloemperken in aansluiting op het huis, langs de paden zijn wel enkele vakken voor bloeiende planten. Vanuit het huis is er een doorzicht over de tuin, zo veel mogelijk in de lengte van het perceel. De beplanting zorgt daarbij voor een coulissen-effect. Voor zover aanwezig is de moes- en fruit-tuin apart gelegen. Deze is door middel van een haag of muur afgescheiden de overige tuin, aan de zijde van de landschappelijke tuin is de afcheiding verborgen achter een heester-beplanting. De nutstuin zelf heeft een strakke vormgeving, soms rondom een as of met een duidelijk middelpunt.

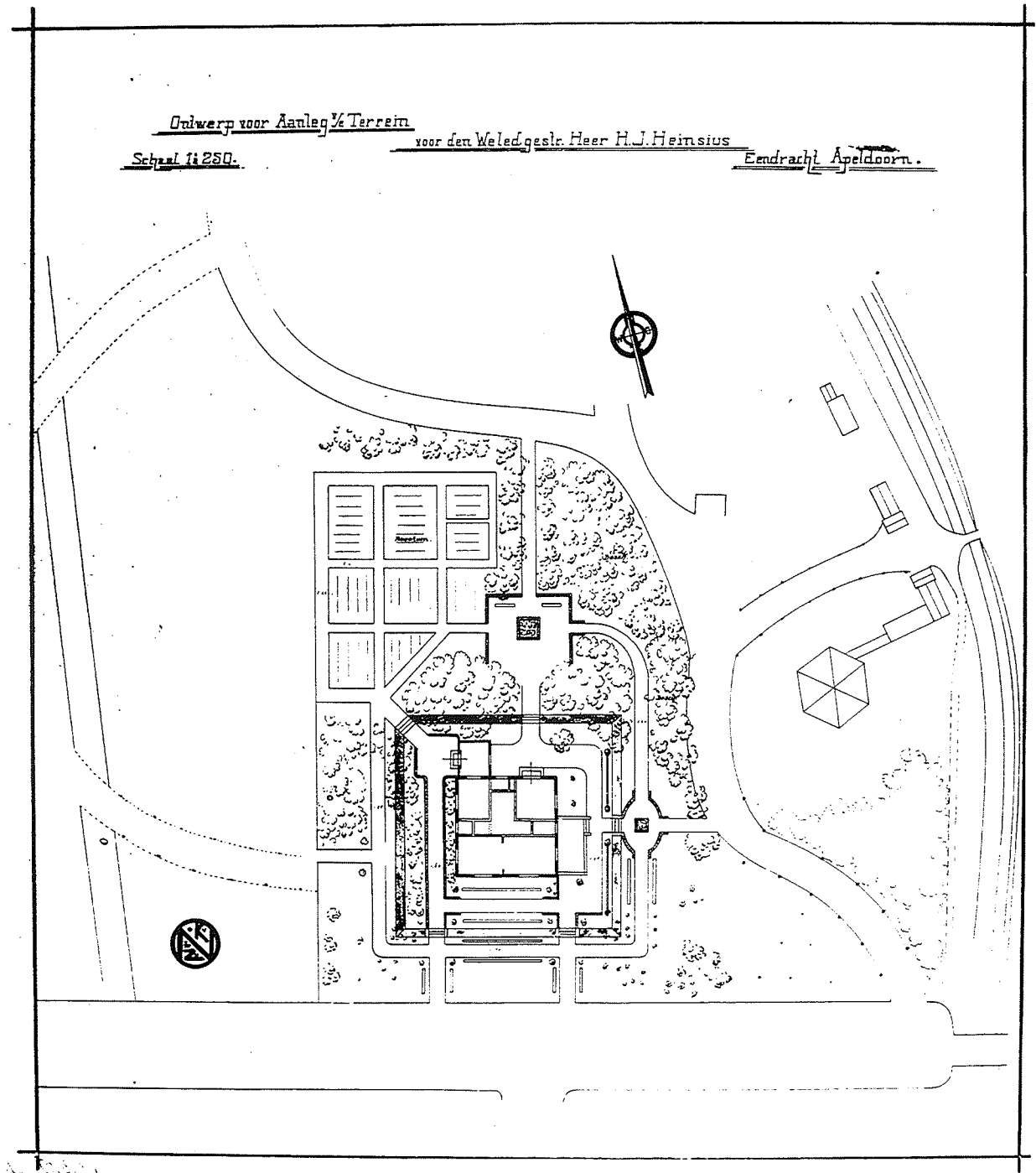

28 Ontwerp voor aanleg van het terrein van dhr. Mees te Vaassen (ongedateerd). BLUW.

Het ontwerp voor de tuin van de dames Van de Water te Voorst uit 1912 laat een dergelijke tuin zien (afb. 27). Rondom het huis en in de moestuin zijn rechte lijnen gebruikt. De moestuin ligt terzijde en wordt aan de tuinzijde door een haag afgesloten. Het grootste deel van de tuin heeft een landschappelijke aanleg. Gebogen wandelpaden gaan langs de perceelsgrenzen en geven afwisselende doorzichten in de tuin. Langs de paden zijn bloemperken in fantasievormen.⁴⁵

Andere voorbeelden van tuinen in de Gemengde Stijl zijn:

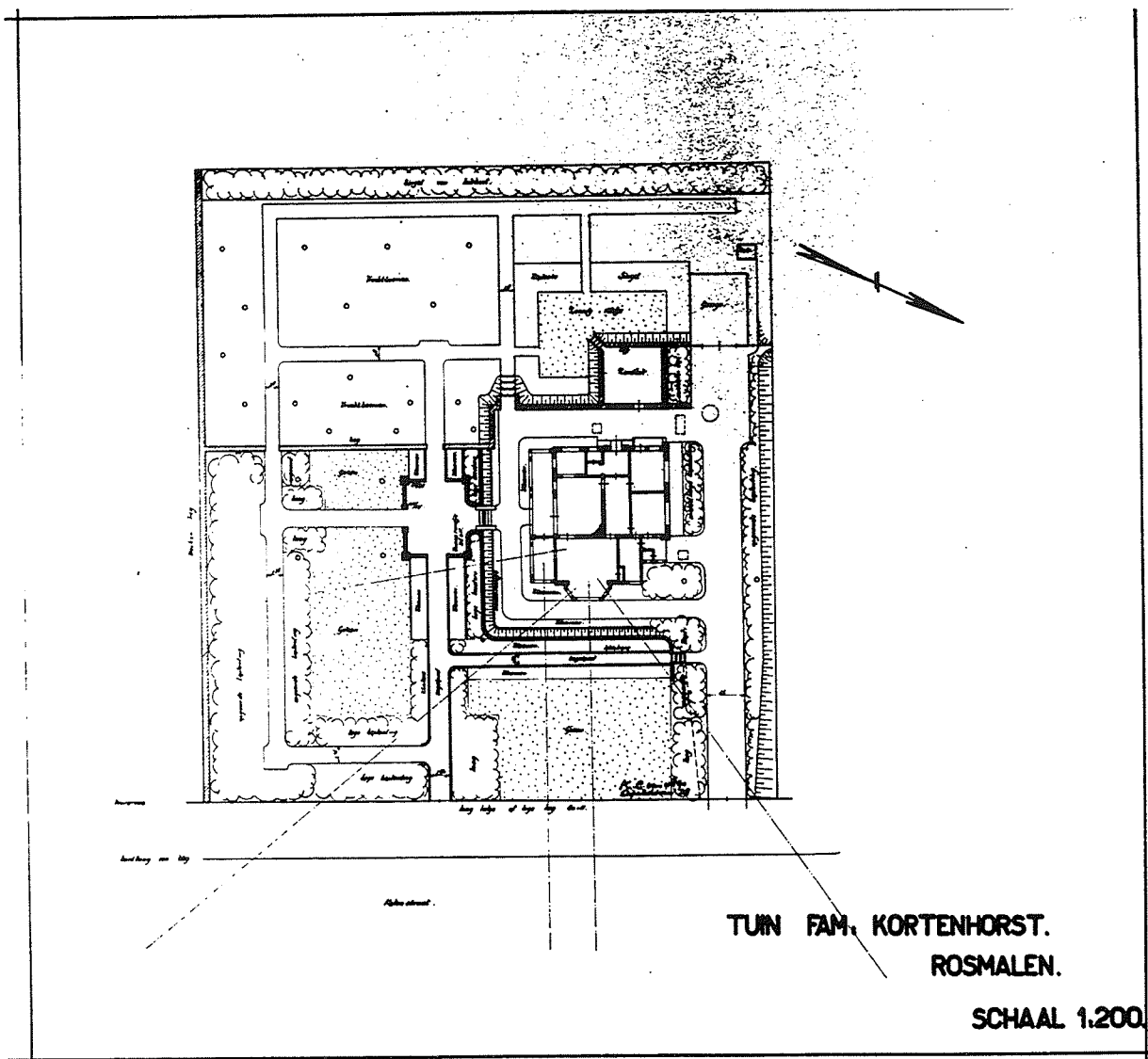
- tuin voor dhr. H.P.H.G. Talens te Apeldoorn (1909),
- tuin bij de Geelmolens te Vaassen voor dhr. Mees (ongedateerd) (afb. 28),
- tuin voor dhr. J.I. Cordes te Laag Keppel (1932).

²⁹ Ontwerp voor aanleg van het terrein voor dhr. H.J. Heinsius te Apeldoorn (1915). BLUW.

B. Vanaf 1915 komt er in de tuinontwerpen meer geometrie voor, de beplanting op de grenzen van het terrein wordt strakker, de paden zijn recht en in de tuin komt veelal een duidelijke (symmetrie-)as voor.

De tuin voor de heer H.J. Heinsius op het terrein van de fabriek de Eendracht in Apeldoorn (1915) markeert deze overgang in het werk van Van Nes naar een meer geometrische tuinaanleg (afb. 29). Voor deze tuin zijn twee ontwerpen bekend, waarvan de eerste nog een inrichting met een landschappelijke stijl heeft; rondom het gazon is rand met losse heesters en bomen. Het gedeelte direct bij het huis is al meer geometrisch uitgewerkt en ten dele ook symmetrisch. Opzij van het huis bevindt zich een trappartij met daar omheen vrijwel symmetrische bloemvakken en achter het huis een door bloemvakken gevormd vierkant. De moestuin ligt apart van de overige tuinaanleg en heeft hiermee weinig relatie. Het tweede ontwerp voor dezelfde tuin kent rondom het huis een vrijwel gelijke geometrische opzet, maar de heesters en bomen daar omheen vormen nu ook strakke lijnen. De moestuin wordt bij de tuin betrokken doordat de paden doorlopen, de lijnen van de tuin komen in de moestuin terug. De moestuin is geïntegreerd in het totale tuinontwerp.⁴⁶

³⁰ Tuin familie Kortenhorst te Rosmalen (1928). BLUW

Kenmerkend voor de geometrische tuinen van Van Nes is het gebruik van een symmetrie-as, waarvan de ligging in het terrein schijnbaar willekeurig gekozen is. In sommige gevallen is zij gericht op een raam of een deur van het huis, in andere gevallen is het midden van het perceel gekozen of nog anders. Assen kunnen aan weerszijden van het huis verschoven zijn ten opzichte van elkaar. Ook in de vormen in de tuin wordt nog weinig gereageerd op de lijnen van het gebouw, hierdoor is de relatie tussen beiden niet altijd even duidelijk.

De tuin is vrijwel altijd in twee of meer afzonderlijke ruimten verdeeld; een ruimte direct aansluitend op het huis en anderen daarachter gelegen. De afscheiding tussen de ruimten gebeurt meestal door een haag met daarin een boog als doorgang. Het achterste deel is in sommige gevallen ingericht als moestuin, waarbij de as of de paden meestal wel doorlopen. De tuinen zijn door beplanting of door een begroeiende muur afgesloten van de omgeving. Langs de paden zijn langwerpige plantvakken in het gazon en de hoekpunten van het gazon worden geaccentueerd door een plantvak of door een kleine heester.

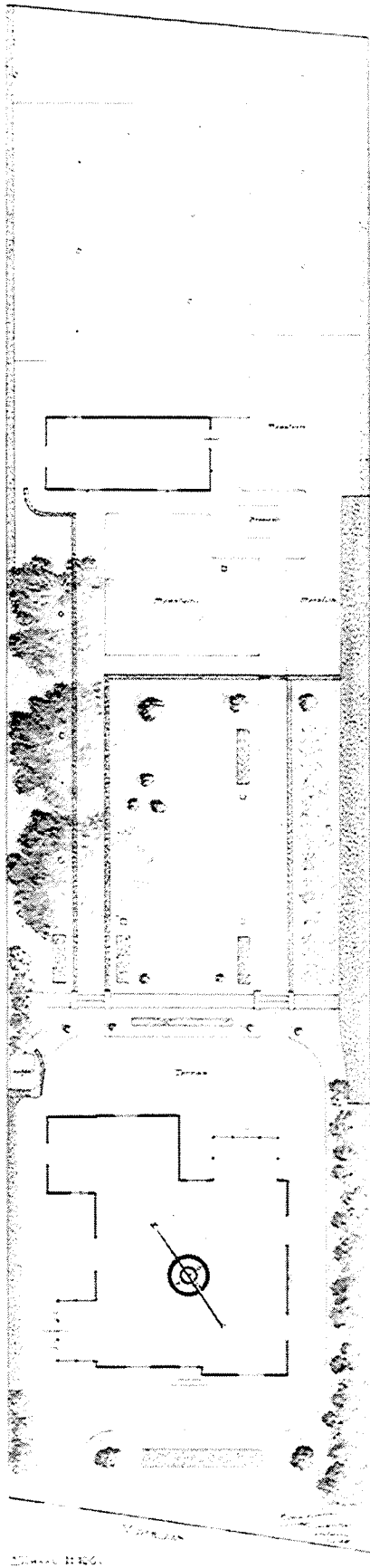
De tuin van de familie Kortenhorst in Rosmalen uit 1928 heeft een duidelijke tweedeling in een siertuin voor en opzij van het huis en een nutstuin achter het huis (afb. 30-32). Het hoogteverschil tussen huis en tuin wordt opgevangen door een muur waarlangs aan beide zijden bloemen. Een trap leidt naar een rechthoekige verharding, omgeven door een Buxus randje, vanwaar paden naar alle kanten de tuin ingaan. De paden vormen rechthoeken met daarin een gazon en langs het pad lage heesters. Aan de voorzijde is met de keuze tussen hoge en lage heesters rekening gehouden met het uitzicht vanuit de erker. Een haag zorgt voor de afscheiding tussen de siertuin en de nutstuin.⁴⁷

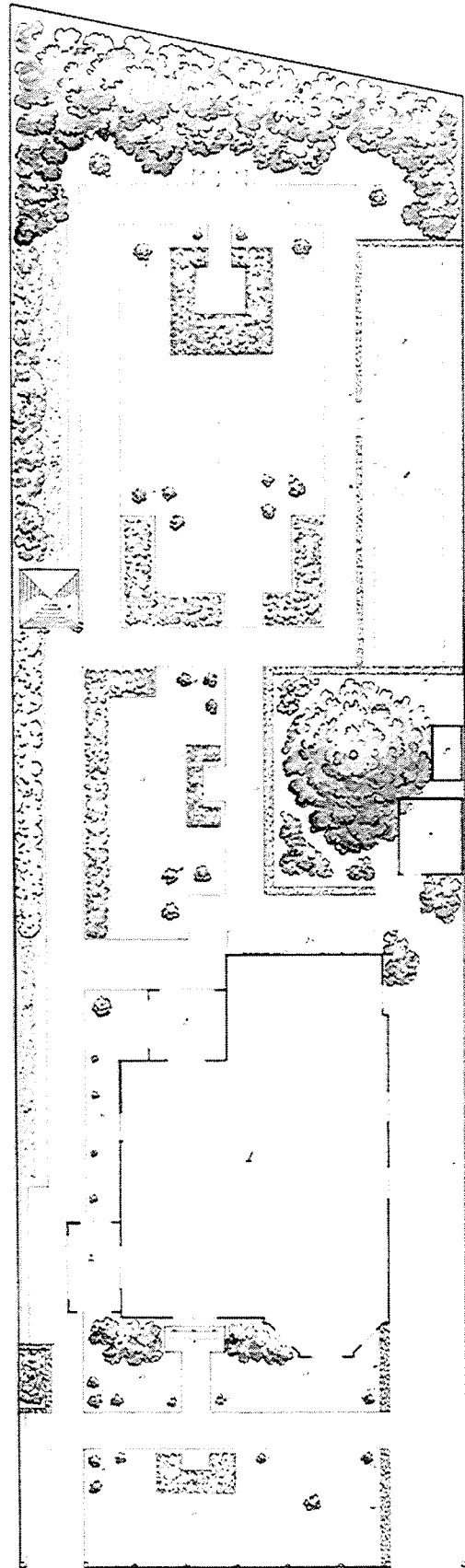
³¹ Tuin van de familie Kortenhorst te Rosmalen (situatie 1992).

³² Trap in de tuin van de familie Kortenhorst te Rosmalen (situatie 1992).

³³ Tuinaanleg voor dhr. E.P.H. Kingma te Apeldoorn (1915). BLUW.

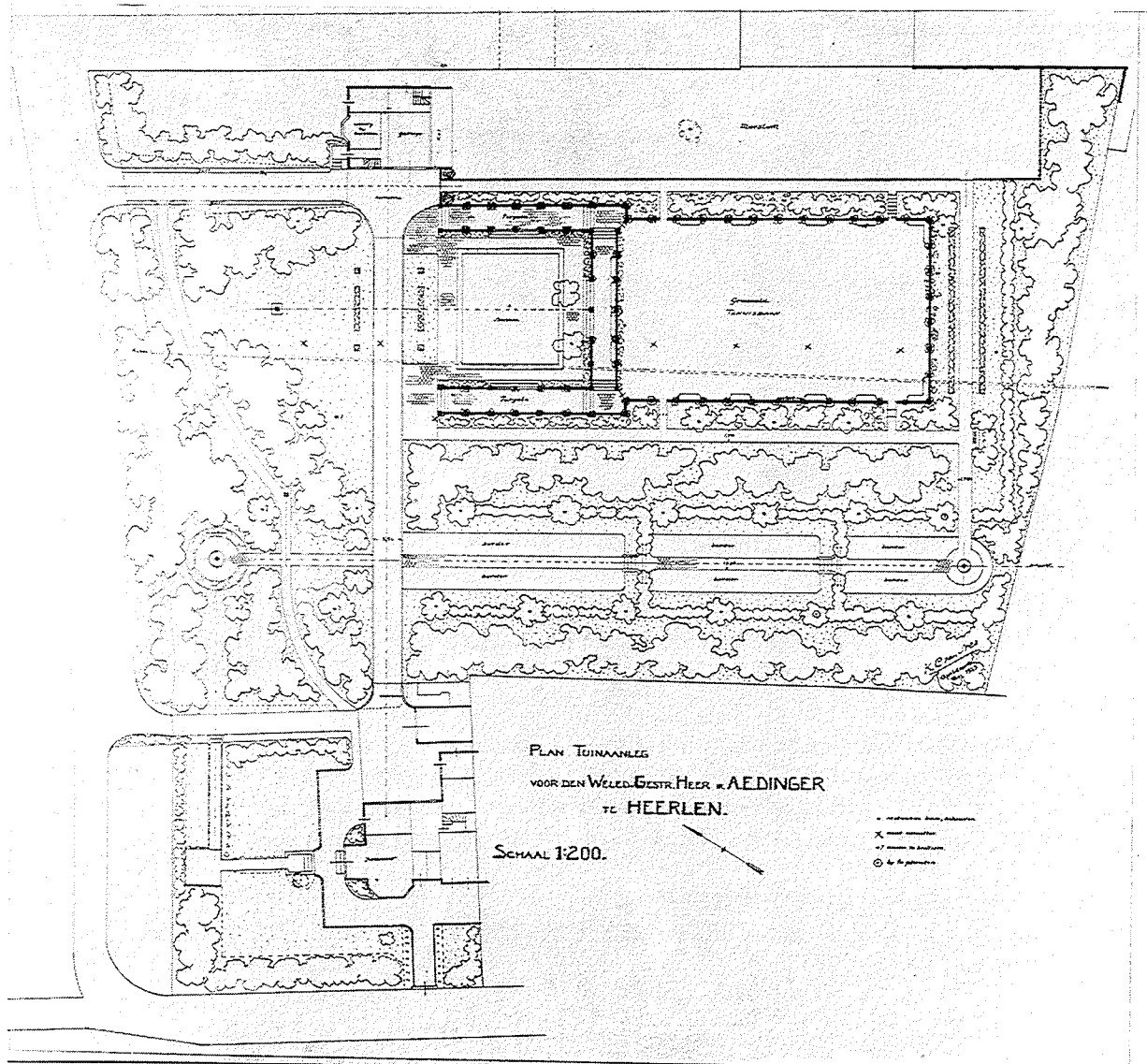

³⁴ Aanleg voor een tuin voor dhr. P. de Jong te Apeldoorn (ongedateerd). BLUW.

Meer voorbeelden van dit soort geometrische tuinen zijn:

- tuin voor dhr. E.P.H. Kingma te Apeldoorn (1915) (afb. 33),
- tuin voor dhr. J.F. Lucas te Voorburg (1916),
- pastorietaanleg te Treebeek (1921),
- tuin voor dhr. P. de Jong te Apeldoorn (ongedateerd) (afb. 34),
- tuin voor dhr. J.P. Vis te Rotterdam (ongedateerd),
- villataanleg te Apeldoorn (ongedateerd).

Het ontwerp voor de tuin van ir. A.E. Dinger in Heerlen (1923) is het hoogtepunt van de geometrische ontwerpen van Van Nes (afb. 35-39). Deze tuin is grotendeels gelegen op een terrein naast het huis, rondom het huis zelf is een eenvoudige aanleg. De verschillende onderdelen van de tuin zijn opgebouwd rondom een assenstelsel, met als basis een lijn tussen het huis en de tuinmanswoning. Het meest in het oog springende element is een grote pergola, welke een bassin, geschikt om in te zwemmen, en een tennisbaan omsluit. Deze gemetselde pergola is begroeid met blauwe regen en vormt gedeeltelijk een besloten gaanderij. Evenwijdig hieraan is een lang tuindeel met vaste planten borders, omgeven door een haag en onderverdeeld in verschillende kamers. Elke kamer ligt een aantal treden hoger en is van de voorgaande gescheiden door een rozenboog. Naar achteren toe worden deze ruimten steeds kleiner. Het is het eerste ontwerp waarin Van Nes zo nadrukkelijk een plaats voor vaste planten inruimt.⁴⁸

³⁵ Plan tuinaanleg voor Ir. A.E. Dinger te Heerlen (1923). BLUW.

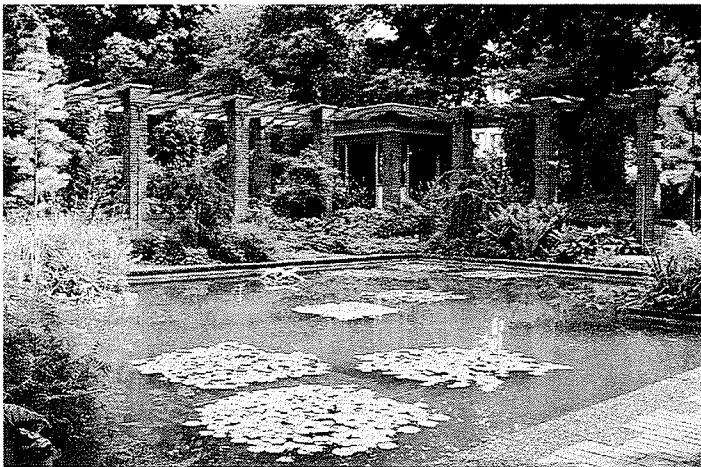

³⁶ Borders in de tuin van Ir. A.E. Dinger
(kort na aanleg). BLUW.

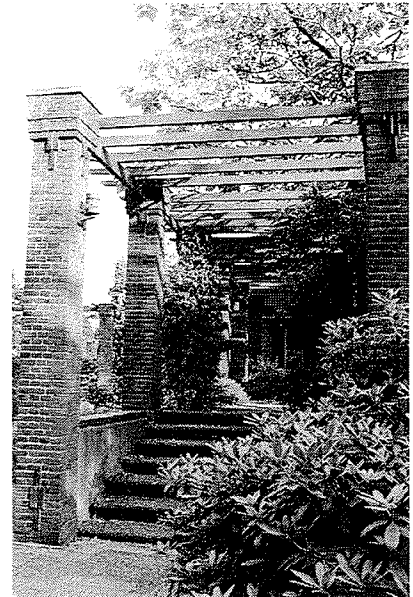
³⁷ Pergola's rondom het bassin in de tuin van Ir. Dinger
(kort na aanleg). BLUW.

C. Na 1923 ontwerpt Van Nes meer tuinen waarin veel plaats voor heesters en vaste planten is ingeruimd. Het huis staat in deze tuinen centraal; assen zijn op het huis gericht en er wordt met vergezichten vanuit het huis rekening gehouden. De beplanting krijgt een zekere symmetrie, doordat aan weerszijden van een as, gazon of trappartij dezelfde soorten aangeplant worden. Ruime gazons komen niet meer voor, in de plaats daarvan zijn er grote perken met daarin heesters, vaste planten, en enkele bomen. De ligging en vorm van deze perken is in een aantal gevallen symmetrisch ten opzichte van de as.

³⁸ Bassin in de tuin van Ir. A.E. Dinger te Heerlen (situatie 1992).

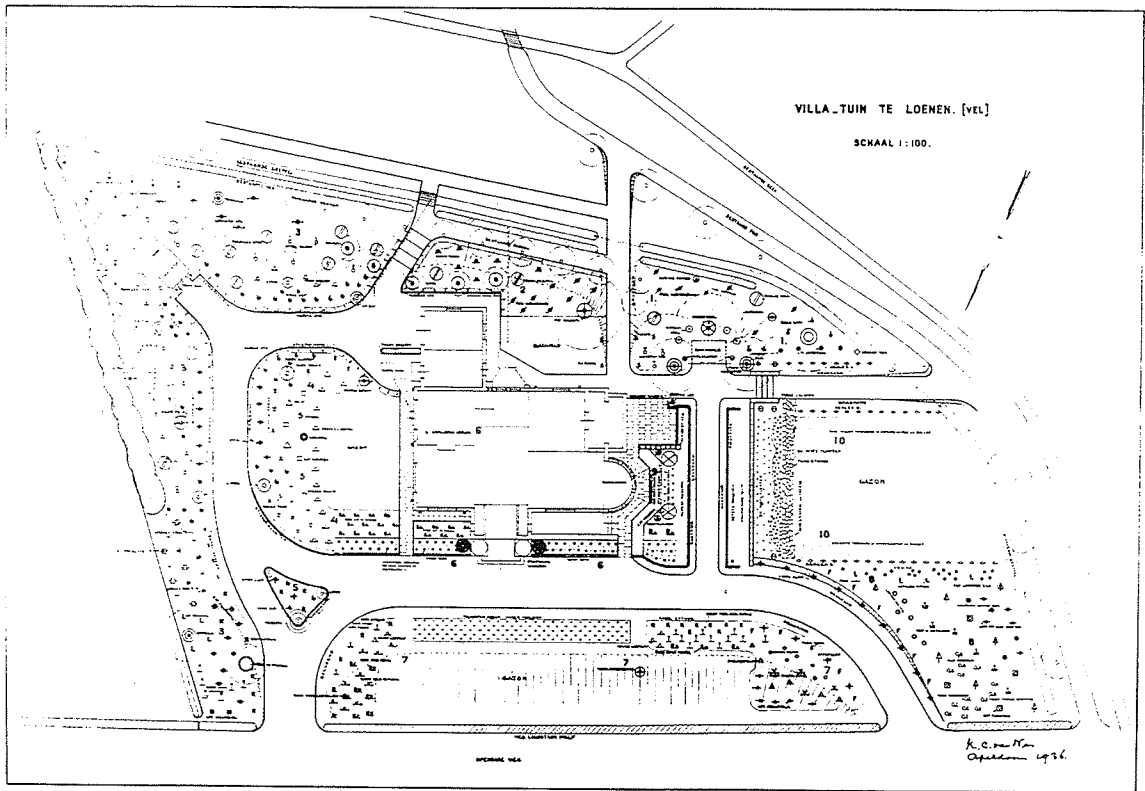
³⁹ Pergola's in de tuin van Ir. A.E. Dinger
te Heerlen (situatie 1992).

In 1936 ontwerpt Van Nes de tuin voor dhr. G.J. Berends te Loenen (afb. 40). In deze tuin komt maar weinig gazon voor, de ruimte rondom de paden is geheel gevuld met heesters, vaste planten en bomen. Vanuit de halfronde erker is een as waaromheen een deel van de tuin symmetrisch is aangelegd. Ook aan beide zijden van de voordeur is de beplanting gelijk.⁴⁹

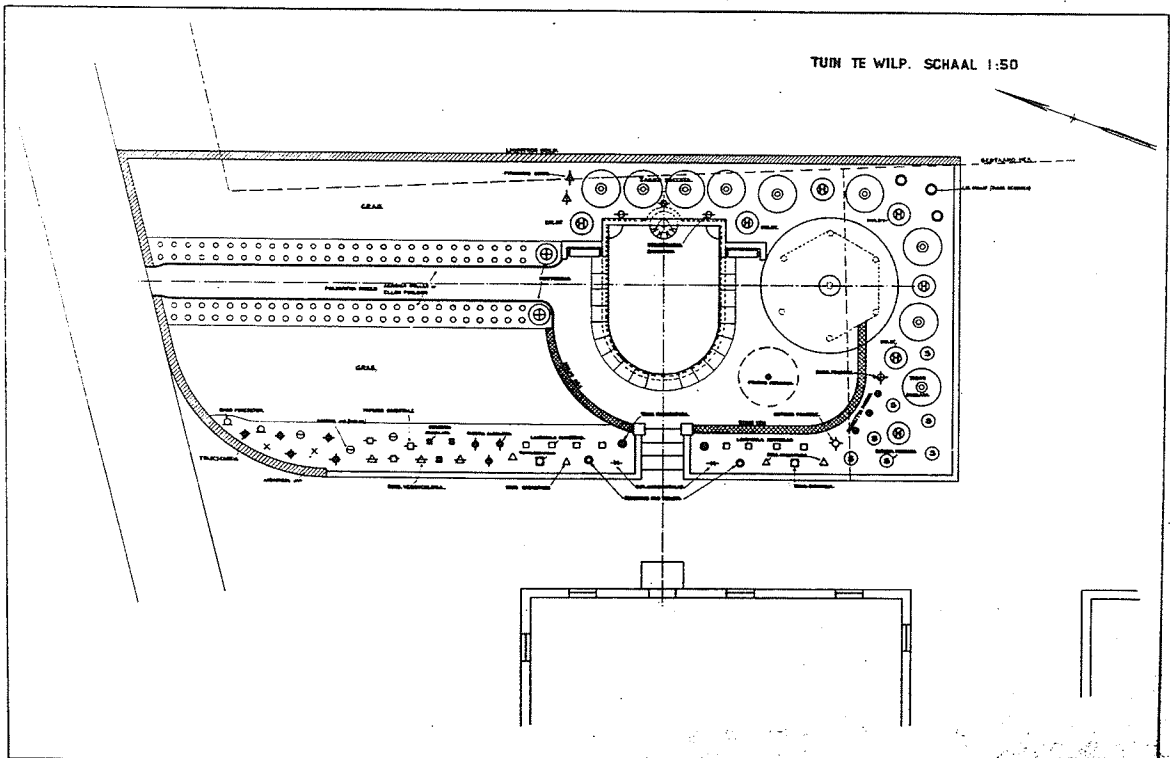
Andere voorbeelden van dergelijke tuinen zijn:

- tuin voor Mr. G.P. van Tienhoven te Utrecht (1927),
- tuin te Wilp (1937) (afb. 41).

⁴⁰ Villa-tuin voor dhr. G.J. Berends te Loenen (1936). BLUW.

⁴¹ Tuin te Wilp (1937). BLUW.

Plantmateriaal.

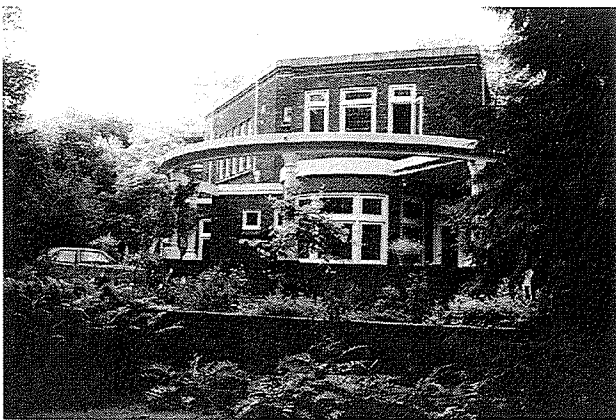
Doordat Van Nes afkomstig was uit een familie van plantenkwekers zal hij een uitgebreide kennis van bomen en planten meegekregen hebben. Zijn eigen werkzaamheden op de kwekerij zullen hier zeker ook aan bijgedragen hebben. De beplantingsgegevens die bewaard zijn gebleven behoren bij enkele ontwerpen uit de beginperiode tot aan circa 1915 en ontwerpen uit zijn laatste stijlperiode; tuinen van na 1923.

In 1907 ontwierp Van Nes een tuin op het fabrieksterrein van de papierfabriek de 'Eendracht' in Apeldoorn. Hij maakte daarbij gebruik van hagen van Thuja en Carpinus, verschillende soorten rozen (boog-, klim-, stam-, en struikrozen), Chamaecyparis, hulst, Laurocedrus, Desmodium penduliflorum, Prunus, Cornus, Rhododendron, Azalea pontica, Azalea hispida en bloemranden.⁵⁰

Wanneer Van Nes in 1915 de tuin bij de woning van de directeur van de papierfabriek de Eendracht, dhr. H.J. Heinsius, ontwerpt maakt hij gebruik van een vergelijkbaar plantensortiment (afb. 29). Op een blauwdruk van het ontwerp zijn een aantal aantekeningen met betrekking tot de beplanting gemaakt.⁵¹ Toegepast werden: Desmodium, Taxus hyb. var., Chamaecyparis minima, bol buxus en fijn buxus, bol acacia, Rhododendron, Aucuba en dergelijke groenblijvende planten, babyrozen, stamrozen en bloemen.

Het tuinontwerp voor dhr. P. de Jong in Apeldoorn, ongedateerd maar waarschijnlijk ook uit de tijd rond 1915, geeft een eveneens soortgelijk beeld van de beplanting (afb. 34). In de tuin werden klim-, stam-, en struikrozen, hagen van Thuja, Taxus en Carpinus geplaatst, en verder ook; Rhododendron, Ulmus aurea, Chamaecyparis thyoides 'Andeleyensis', Chamaecyparis Lawsonia, Desmodium penduliflorum, Clethra alnifolia, bloemheesters en varens. In de zomer werden zaibloemen en bolbegonia's aan de tuin toegevoegd.⁵²

In de latere jaren wordt het sortiment uitgebreid, zoals blijkt uit de beplanting welke in de tuin van het landhuis 'Cranenburgh' in Haarlem werd gebruikt (afb. 42-43). Een rekening van de firma K. van Nes en Zonen uit Apeldoorn, gedateerd 20 november 1929, voor de levering van planten geeft hiervan een indruk. Geleverd werden;

⁴³ Tuin van dhr. R.C.A. van Cranenburgh (situatie 1992).

Rhododendron Catawbiense (44 stuks),
Thujopsis dolabrata (6 stuks),
Symphoricarpos racemosa (30 stuks),
Ribes alpinum (20 stuks),
Lonicera xylosteum (20 stuks),
Symphoricarpos glomerata (90 stuks),
bruine beuken (2 stuks),
berken (2 stuks),
Rosa villosa (55 stuks),
Spirea van Houttei (7 stuks),
Buxus (randpalm) (200 stuks),
Clematis Ville de Lyon (10 stuks),
Rhododendron ponticum (12 stuks),
Azalea pontica (18 stuks),
stam Kruisbessen (2 stuks),
struik roode Bessen (2 stuks),
struik witte Bessen (2 stuks),
struik zwarte Bessen (2 stuks),
struik Perzik. (1 stuk)

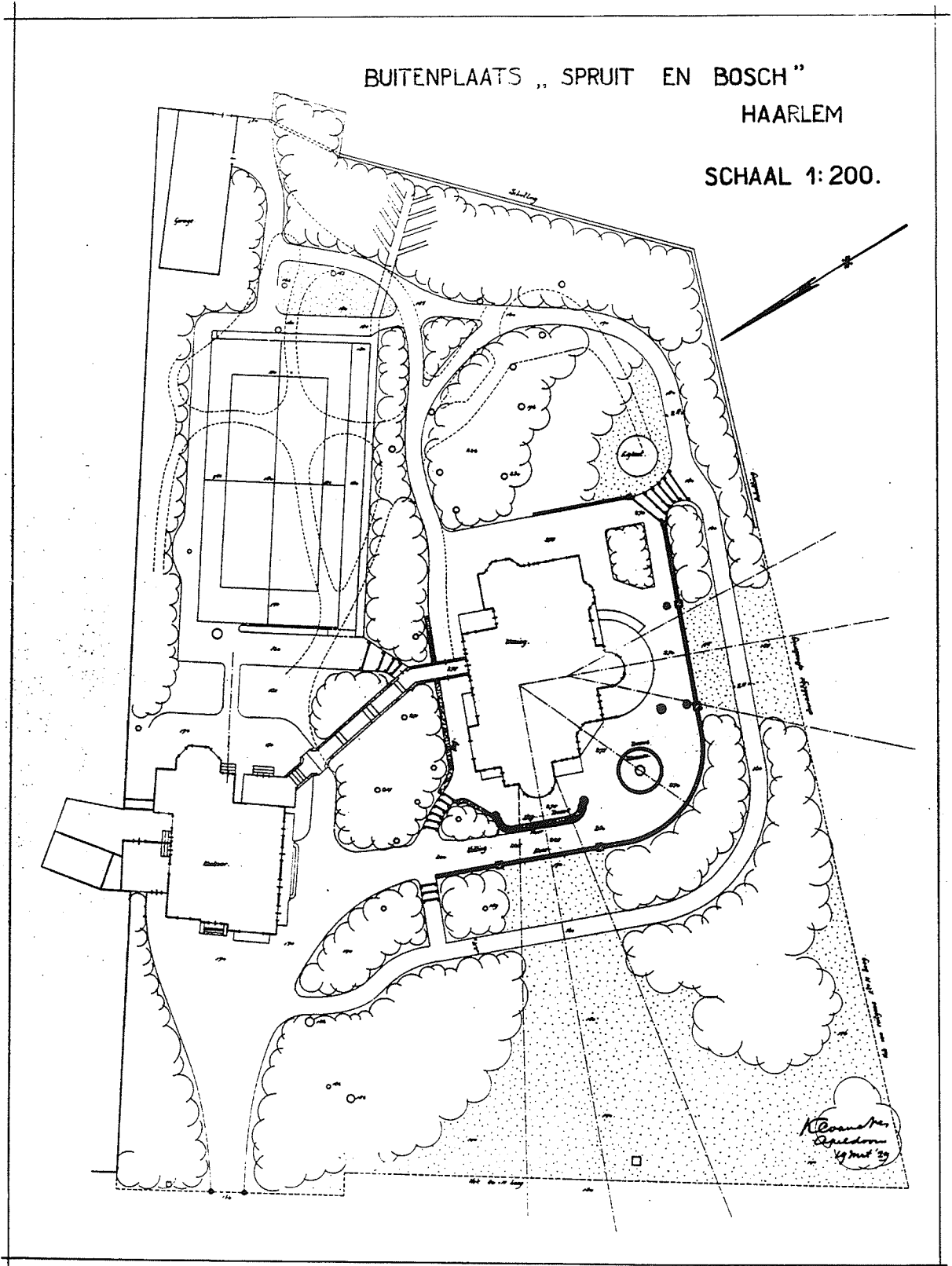
Dit alles voor een totaal bedrag van f 309,49.⁵³

Na 1923 ontwerpt Van Nes een aantal tuinen waarin bloeiende heesters en vaste planten een dominante rol in de aanleg spelen. De ontwerp-tekeningen van deze tuinen zijn afwijkend van de

BUITENPLAATS „ SPRUIT EN BOSCH ”

HAARLEM

SCHAAL 1: 200.

⁴² Buitenplaats 'Spruit en Bosch' voor dhr. R.C.A. van Cranenburgh (1928-1929). BLUW.

voorgaande. In plaats van een sfeer-impressie is de plattegrond uitgewerkt als een nauwkeurig beplantingsplan met plantennamen en de exacte plaats van deze planten. Hieruit wordt duidelijk welke planten hij gebruikte en hoe ze bij elkaar geplaatst werden om een harmonieus beeld te verkrijgen.

Een goed voorbeeld van een tuin met veel heesters en vaste planten is de tekening voor de villatuin van dhr. G.J. Berends te Loenen uit 1936 (afb. 40). Langs de randen van het perceel werden bomen aangeplant, onder andere: *Acer saccharinum*, Amerikaanse eik, berk, bruine beuk, Douglas, linde, plataan, *Populus balsam* en tamme kastanje. Voor en onder de bomen werden verschillende soorten struiken geplant. Onder meer: *Amelanchier*, *Andromeda catesbrei*, *Aronia megea*, *Aronia arbutifolia*, *Azalea*, *Buddleia*, *Corylus avellana*, *Cotoneaster franchetti*, *Cotoneaster divaricatus*, *Cotoneaster 'Dielsiana'*, *Cryptomeria japonica*, gouden regen, *Hedera*, hulst, *Ligustrum vulgare*, lijsterbes, *Lonicera*, *Philadelphus coronarius*, *Rhododendron*, *Ribes sanguineum*, *Ribes alpinum*, *Rosa rubiginosa*, *Sambucus racemosa 'Plumosa Aurea'*, sering, sierappel, *Spirea van Houttei*, *Spirea thunbergii*, *Spirea arguta* en *Symphoricarpus*.

Langs de openbare weg stond een haag van *Ligustrum ovalifolium*. Voor het huis was een grasveld met daarin een perk met *Polyantha* rozen 'Karen Poulsen'. Aan weerszijden van dit gazon was een afwisselende beplanting van *Cotoneaster horizontalis*, *Forsythia suspensa*, *Kalmia latifolia*, *Lupinus polyphyllus*, *Magnolia Boulangeana*, *Rhododendron* (onder meer 'Rosa Mundi'), Rozen ('Valle de Paris') en *Symphoricarpus*. De voordeur werd aan weerszijden geaccentueerd door een *Stranvaesia davidiana*.

Vanuit de erker van het huis was een as, met daar omheen een min of meer symmetrische aanleg. Direkt aansluitend op de erker stonden lage gele dahlia's met aan weerszijden een *Cytisus praecox* met daarnaast een *Acer palmatum atropurpureum*. Hiervoor was een rand van *Nepeta mussini* waaromheen een *Buxus*rand.

Gescheiden door een pad werd de *Buxus* en de *Nepeta* herhaald om via een border van vaste planten over te gaan in een gazon. Langs het gazon stonden voorjaars- en zomerbloemen, bollen en azalea's. Als bloeiende vaste planten werden ondermeer *Arabis*, Asters, *Iberis*, lelie's, *Lupinus polyphyllus*, *Phlox camullo*, *Phlox Feuerbrand*, Rozen en *Solidago* aangeplant.⁵⁴

In 1937 werd deze tuin nog uitgebreid met een grote vijver. Rond de vijver stonden onder andere *Caltha palustris*, *Convellaria*, *Digitalis*, gele treurwilg, *Iris germanica*, *Lythrum salicaria* 'Brightness', *Papaver* en *Salix caprea*.⁵⁵

Een ander voorbeeld in deze stijl is een tuin te Wilp uit 1937 (afb. 41). Deze kleine tuin, vermoedelijk slechts een deel van een grotere, is opgebouwd rondom twee assen. De beplanting is min of meer symmetrisch ten opzichte van deze assen. Dit werd bereikt door de beplanting direkt aan weerszijden van de as gespiegeld aan te planten. In deze tuin werd gebruik gemaakt van: *Andromeda japonica*, *Berberis verruculosa*, *Berberis gangepainii*, *Bergenia crossifera*, *Cotoneaster horizontalis*, *Euonymus*, *Hortensia*, hulst, *Lavendula munsterad*, *Ligustrum ovalifolium* als haag, *Paeonia albiflora*, *Papaver orientale*, *Polyantha* rozen 'Aercher Muller' en 'Ellen Poulsen', *Pyracantha gibosii*, *Rhododendron punctatum*, *Skimmia japonica*, *Stranvaesia davidiana*, *Taxus baccata*, *Taxus brevifolia* en *Tradescantia*.⁵⁶

Lijst met tuinen van K.C. van Nes voor particuliere opdrachtgevers.

Van alle tuinen zijn ontwerptekeningen aanwezig in de Van Nes-collectie in de Bibliotheek van de Landbouwwuniversiteit Wageningen.

Jaartal	Plaats	Projectnaam	Oprachtgever	Huidige staat	Opmerkingen
1907 of 1908	Rotterdam	tuin	Dhr. J.P. Vis	A	
1909	Apeldoorn	tuin	Dhr. H.P.H.G. Talens	B	Ook reorganisatie in 1938.
1912	Voorst	tuin	Dames Van de Water	B	
1912	Onbekend	Boschtuin Beschero		D	
1914	Almen	Huize Ehze	Fam. Van Heekeren	A	
1915	Apeldoorn	tuin	Dhr. E.P.H. Kingma	A	
1915	Apeldoorn	tuin	Dhr. H.J. Heinsius	B	Op terrein papierfabriek de Eendracht.
1916	Voorburg	tuin	Dhr. J.F. Lucas	A	
1920-1921	Treebeek (L)	pastorietuin	R.K. Kerk	A	I.s.m. architect A.J. Kropholler.
1923	Heerlen	tuin	Ir. A.E. Dinger	B	Uitbreidingen in 1927 (niet uitgevoerd). Na W.O. II beheerd met adviezen van J. Bergmans.
1927	Utrecht	tuin	Mr. G.P. van Tienhoven	B	Reorganisatie.
1928	Rosmalen	villatuin	Fam. Kortenhorst	C	Architect huis: K.C. Suijling en Zonen.
1928-1929	Haarlem	De Cranenburch	Dhr. R.C.A. van Cranenburgh	C	Architect huis: J.Ph. Peper.
1932	Laag-Keppel	De Hoppenhof	Dhr. J.I. Cordes	A	
1933	Bennekom	Huize De Born	Mevr. A.E. Ribbius Peletier	C	In 1937/1938 toevoegingen J. Bouwens.
1934	Driebergen	Het Noordhout	Dhr. H.L. van Eeghen	A	
1936-1938	Loenen	villatuin	Dhr. G.J. Berends	A	Architect huis: D.J. Grutterink.
1937	Wilp	tuin		D	
ongedateerd	Vaassen	De Geelmolens	Mr. Mees	A	
ongedateerd	Apeldoorn	villatuin		D	
ongedateerd	Apeldoorn	tuin	Dhr. P. de Jong	A	

Aanbevelingen te behouden tuinen.

Jaartal	Plaats	Projectnaam	Opdrachtgever	Huidige staat	Opmerkingen
1923	Heerlen	tuin	Ir. A.E. Dinger	B	Uitbreidingen in 1927 (niet uitgevoerd). Na W.O. II beheerd met adviezen van J. Bergmans.
<p>Voorbeeld van een sterk geometrische deeltuin van K.C. van Nes met veel muurwerken, waar onder pergola's, prieëlen en een bassin. Oorspronkelijk bedoeld als zelfstandige deeltuin binnen een grotere tuinaanleg en thans nog steeds als zodanig deel uitmakend van een grotere tuinaanleg. De hoofdstructuur, gevormd door de gemetselde elementen, is geheel aanwezig. Het oorspronkelijk als tennisbaan bedoelde gedeelte is thans als rozentuin ingericht.</p>					
1928	Rosmalen	villatuin	Fam. Kortenhorst	C	Architect huis: K.C. Suijling en Zonen.
<p>Voorbeeld van een geometrisch ontworpen tuin van K.C. van Nes, met een sterke opdeling in siertuin en gebruikstuin. Voorbeeld van keermuren en trap in aansluiting op de vormen van het huis. De verdeling in siertuin en gebruikstuin en de keermuren en trap zijn aanwezig.</p>					
1928-1929	Haarlem	De Cranenburch	Dhr. R.C.A. van Cranenburgh	C	Architect huis: J.Ph. Peper.
<p>Voorbeeld van een tuin uit de latere periode van K.C. van Nes, waarbij zorgvuldig rekening gehouden is met assen en zichtlijnen vanuit het huis. Voorbeeld van een tuin met geometrische terrassen aanleg rondom het huis, overgaand in een meer landschappelijke beplanting. Voorbeeld van een door Van Nes ontworpen steunmuur. De hoofdstructuur met de doorzichten en de terrassenaanleg en steunmuur zijn aanwezig.</p>					

G. BLEEKER

G. Bleeker (1882-1956)

Biografie van G. Bleeker.

Gerard Bleeker werd geboren op 27 februari 1882 te Arnhem (afb. 44). Zijn vader, Eldert Bleeker, was boekhandelaar van beroep en zijn moeder, Wilhelmina Johanna Springer, was een zus van de tuinarchitect Leonard Springer uit Haarlem. Het grootste gedeelte van zijn jeugd bracht Gerard Bleeker door in Amsterdam, waar hij de drie-jarige Hogere Burgerschool volgde. Na zijn eindexamen in 1898 werkte hij op verschillende bloem- en boomkwekerijen. Allereerst was dit de gemeente-kwekerij in Amsterdam, vervolgens, van 1900 tot 1902, bij de bloemist Jac.C. Groenewegen in Amsterdam. Hierna werkte hij gedurende twee jaar in Naarden bij de boomkwekerij van Jac.J. Jurissen. Tussen 1904 en 1906 verbleef Bleeker in Duitsland en België op verschillende kwekerijen. Het is in deze periode dat hij veel kennis opdoet van bomen en planten.

In 1906 trad Bleeker in dienst bij zijn oom, de tuinarchitect Leonard Springer, in Haarlem, hij zal voor hem werkzaam blijven tot 1924. Dit valt ongeveer samen met de periode waarin Springer de meeste opdrachten heeft. Bleeker werkte voor Springer aan uiteenlopende projecten voor zowel particulieren als de overheid. Het is in deze tijd dat Springer de opdracht krijgt voor de reorganisatie van de tuinen bij het Koninklijk paleis Huis Ten Bosch in 's-Gravenhage. In de omgeving van Haarlem worden door hem ontworpen villaparken aangelegd. Bleeker houdt voor Springer toezicht op een aantal van deze werken en doet daarnaast tekenwerk op het bureau. Van dit laatste getuigen projecten waarvan de tekeningen door Bleeker zijn (mede-) gesignd.⁵⁷

In 1914 wordt Bleeker benoemd tot hoofd van de Tuinbouwwintercursus in Haarlem. Hij is hier tevens leraar in de aanleg en onderhoud van tuinen. Aan deze cursus zal hij bijna dertig jaar lang, tot 1943, verbonden blijven.

Bleeker treedt in 1917 in het huwelijk met Catharina Maria Elisabeth Rössing. In eerste instantie wonen zij op kamers in Bloemendaal om daarna te verhuizen naar een huisje op het terrein van de kwekerij Van Empelen en Van Dijk in Bloemendaal. In 1927 vindt de verhuizing naar Santpoort plaats, alwaar zij tot hun overlijden blijven wonen. Uit het huwelijk worden twee zonen en een dochter geboren.

Al in zijn tijd bij Springer had Bleeker zelfstandige opdrachten. Zijn vroegste werk, voor zover bekend, dateert uit 1911. Dit is een tuin voor de heer S. van Oldenborch in Amsterdam. Het aantal opdrachten is nog zeer beperkt, pas na 1918 worden dit er langzaam meer. In 1924 verlaat Bleeker het bureau van Springer om als zelfstandig tuinarchitect verder te gaan. Een van zijn eerste opdrachten is het arboretum in Doorn van de inktfabrikant Von Gimborn.

De benoeming tot adviseur van de gemeente Heemstede bij de afdeling Plantsoenen vond plaats in 1928. Dit is een functie die Bleeker blijft vervullen tot aan 1954. Hij werkte in Heemstede onder andere aan de reorganisatie van de parken 'Groenendaal' en 'Meer en Berg' (1932-1948), de aanleg van de begraafplaats en hij adviseerde bij de aanleg van vele plantsoenen en straatbeplantingen. Vrijwel gelijktijdig met deze benoeming werd Bleeker in 1928 aangesteld als leraar aan de Rijkstuinbouwschool te Boskoop. Hij zal hier ruim twintig jaar lang les geven in tuintekenen, landmeten en waterpassen. Deze beide benoemingen hebben ongetwijfeld bijgedragen aan zijn bekendheid als tuinarchitect; in de daarop volgende jaren neemt het aantal opdrachten toe.

Gedurende zijn hele leven is Gerard Bleeker sterk betrokken geweest bij het onderwijs, zijn functies van leraar wezen hier al op, daarnaast was hij actief op het gebied van de school- en

kinderwerktuinen. Hij ontwierp de kindertuinen te Bloemendaal (1926-1927) en was hier vele jaren op zaterdagmiddag aanwezig om de kinderen te onderwijzen en te assisteren. In Haarlem werden onder andere de 3e schoolwerktuin en de schoolwerktuin aan de Marnixstraat volgens zijn ontwerp aangelegd (1927). In 1928 doet Bleeker mee aan de prijsvraag voor een 'model-schoolwerktuin' op het landgoed 'Sonsbeek', hij wint met zijn inzending weliswaar de eerste prijs, maar het project wordt nooit uitgevoerd. Diverse artikelen laten hem zien als een groot voorstander om kinderen met dit soort tuinen vertrouwd te maken met de natuur.⁵⁸

Bleeker wordt steeds omschreven als een prettige persoonlijkheid, hij was een geliefd en graag gezien man. Veel opdrachten heeft hij daardoor gekregen op aanbevelingen van bestaande contacten. Zo werkte hij vanaf 1930 voor de familie L. de Gruyter op het landgoed 'De Pettelaer' in Sint Michielsgestel. Als vervolg op dit werk kreeg hij ook de opdrachten voor de tuinen in 's-Hertogenbosch van de families de Gruyter-Brenninkmeyer (1932), de Gruyter-Dorsemagen (1935), de Gruyter-Vermeulen (1940), Teulings (1952). Een aantal van zijn opdrachten waren afkomstig uit de socialistische richting. Voor de Arbeiders Jeugd Centrale en de Stichting 'Zon en Vrijheid' ontwierp hij de kampeerterreinen en openluchttheaters 'De Paaschheuvel' te Vierhouten (1924 en 1935), bij het Meenthuis in Huizen (1949-1950), in Gasselte (1950) en in Havelte (jaar onbekend).

Bleeker bleef zelf altijd zoveel mogelijk onafhankelijk, hoewel hij zich sterk interesseerde voor de politiek was hij geen lid van een politieke partij. Hij had opdrachtgevers met zeer verschillende achtergronden en wilde hen niet afstoten. Ook weigerde hij geld aan te nemen van een hovenier of plantenkweker voor de verstrekking van een opdracht, zijn onafhankelijkheid had hij in dit geval nodig om een werk te kunnen afkeuren wanneer het niet voldeed aan de door hem voorgeschreven eisen.

De tweede helft van de dertiger jaren kenmerkt zich door een teruggang in de economie, dit had ook zijn weerslag op het aantal nieuw aangelegde particuliere tuinen. Daarvoor in de plaats kreeg Bleeker opdrachten van woningbouwverenigingen uit Amsterdam. In 1935 ontwierp hij in tuindorp Oostzaan een binnentuin en plantsoenaanleg langs de Kometensingel en de Vegastraat. Een soortgelijke opdracht volgde in 1937 voor de Algemene Woningbouwvereniging in het Plan Landlust. Ontwerpen voor de Afrikaansche Buurt, de Watergraafsmeer, de Amstelveenseweg en 'Over het IJ' volgden in 1938. Tijdens de oorlog namen de opdrachten geheel af.

De jaren na de oorlog betekenden voor Bleeker nog een drukke tijd; leraar in Boskoop tot 1948, adviseur van de gemeente Heemstede tot 1954, en veel opdrachten. Hij werkte onder meer aan de reorganisatie van het 'Huis te Manpad' (1946-1947), op het terrein van 'Elswout' (1948), aan de reorganisatie van het 'Rijsterborcher-park' in Deventer (1949-1952), en voor een groot aantal particulieren.

Vanaf 1954 heeft Bleeker geen opdrachten en functies meer, zijn gezondheid laat hem steeds meer in de steek. Hij overlijdt in 1956 en wordt begraven op de begraafplaats in Heemstede.⁵⁹

Tuinarchitectuur.

Inleiding.

Bleeker heeft naast zijn andere functies een zeer groot aantal ontwerpen voor tuinen gemaakt. Op dit moment zijn er 117 ontwerpen voor tuinen van particuliere opdrachtgevers bekend. Hiervan zijn er 110 gedocumenteerd met een ontwerptekening. Andere tuinen zijn bekend uit artikelen of correspondentie. Het grootste deel van de tuinontwerpen van Bleeker is gelegen bij villa's in de omgeving van zijn woonplaats Santpoort.

De meeste ontwerpen van voor de tweede wereldoorlog zijn bewaard gebleven in de vorm van kleine, gekleurde aquarellen. Dit zijn copieën die Bleeker in de oorlog gemaakt heeft van de originele, grotere tekeningen. Het was zijn bedoeling deze kleine copieën in geval van een evacuatie gemakkelijk mee te kunnen nemen. De oorspronkelijke tekeningen zijn verloren gegaan. Een aantal van de tuinen zijn door Bleeker gebruikt als illustratie bij een door hem geschreven artikel of in zijn boek 'Tuinkunst', hierdoor zijn meer gegevens over de aanleg en de achterliggende ideeën bekend. Over het algemeen zijn van de ontwerpen die hij na de oorlog gemaakt heeft meer tekeningen bewaard gebleven.

Bleeker is vanaf de oprichting in 1922 bij de Bond van Nederlandse Tuinarchitecten (B.N.T.) betrokken geweest. Hij is afgebeeld op een foto die gemaakt is tijdens de oprichtingsvergadering.⁶⁰ Ontwerpen van Bleeker waren onder meer te zien op een tentoonstelling van tuinontwerpen in Arnhem in 1924.⁶¹ Door zijn vele openbare functies en artikelen is zijn werk zeker algemeen bekend geweest. De vele particuliere opdrachten wijzen hier ook op.

Ontwerp-opvattingen.

De belangrijkste bron voor de ontwerp-opvattingen van Bleeker is zijn boek 'Tuinkunst', dat in 1950 uitkwam. De opvattingen en meningen welke Bleeker in het boek geeft zijn vrijwel allemaal al eerder door hem gepubliceerd in artikelen in de jaren twintig en dertig. Het boek moet dan ook gezien worden als een samenbundeling en ordening van de ontwerp-opvattingen van Bleeker, geïllustreerd met een groot aantal voorbeelden van tuinen die door hem zelf zijn ontworpen.

In het boek geeft Bleeker '10 grondregels bij het ontwerpen van tuinen'. Dit zijn punten waarmee bij het ontwerpen van tuinen rekening mee gehouden moet worden. Hij merkt daarbij op:

“Voor het maken van een tuinplan zijn moeilijk bepaalde voorschriften te geven omdat deze voorschriften al spoedig leiden tot schablonewerk; de tuinarchitect moet zijn schepping maken naar zijn persoonlijk aanvoelen; de planten en andere zaken zijn het middel om tot dit doel te geraken, om zijn ontwerp kleur en leven te geven.”⁶²

De belangrijkste punten waar volgens hem aandacht aan besteed moet worden zijn in het kort:

- Elke ontworpen lijn en iedere plaats van een boom of struik moet goed gemotiveerd zijn. Goede kennis van plantmateriaal is daarbij noodzakelijk, alleen dan is een goede esthetische plantengroepering te maken.
- Er moet een goede verhouding zijn tussen het totale tuinplan en de te bereiken afmetingen van het plantmateriaal. Contrastwerking tussen de verschillende planten is belangrijk. (horizontaal-verticaal)
- De combinatie van kleuren is belangrijk, contrast en harmonie spelen een rol. Dit geldt zowel voor het plantmateriaal als voor de bouwwerken, beeldhouwwerken en het tuinmeubilair.
- Alle delen van de tuin moeten altijd goed bereikbaar zijn.
- Een pad is een noodzakelijk kwaad en daarvan moet men er niet teveel van aanleggen, dit verstoort de rustige indruk.
- De beplanting moet zo zijn samengesteld dat deze gedurende het hele jaar een aantrekkelijk geheel vormt.
- Bij oude bouwwerken moet een tuin worden aangelegd in overeenstemming met de stijl van het gebouw.
- Tuinen moeten aansluiten bij de terreinomstandigheden van het perceel zelf en van de omgeving. Dit geldt alleen voor grote tuinen en parken, niet voor de kleine villatuin en de stadstuin.
- Bij het gebruik van planten moet men rekening houden met de eisen die deze stellen aan bodem, licht en vochtigheid.
- Van iedere tuin, groot of klein, moet rust uitgaan, daarom moet men niet te veel aanplanten.⁶³

De landschaps-stijl vindt Bleeker niet geschikt voor kleine tuintjes:

“Er is sinds de jaren van de landschapsstijl veel in de tuin-aanleg-opvattingen veranderd; omstreeks 1900 werden vele kleine tuinen volgens de beginselen der landschapsstijl aangelegd, omdat men dit z.g. natuurlijk vond; natuurlijk was het echter in het geheel niet; de terreintjes waren over het algemeen te klein voor de

grote lijnen der landschapstuinkunst, tegennatuurlijk zelfs omdat het woord landschap als vanzelfsprekend op grote ruimten wijst, en dus in tegenspraak met het begrip kleine tuin.”⁶⁴

Hij heeft zich steeds verzet tegen het gebruik van de landschaps-stijl in kleine tuinen. In 1926 schreef hij in een artikel:

“Hoe veel fraais er in deze richting echter ook gemaakt werd, ook hier werd overdreven en spoedig moesten zelfs tuinen van huiskamergrootte in landschaps-stijl aangelegd worden; men verviel dus ook hier weer in kleinzielig gepeuter en gepruts.”⁶⁵

Voor Bleeker betekende dit niet dat in een goede tuin de paden niet meer een gebogen verloop konden hebben, of dat er geen gebogen lijnen in de tuin zouden kunnen voorkomen, dit is afhankelijk van het terrein. Het goede van de tuin zit namelijk in de compositie en in de beplanting.

“Overigens speelt de al of niet rechte lijn bij de aanleg niet steeds zulk een grote rol, als men wel eens aanneemt: een goed tuinplan is niet altijd het gevolg van de al of niet rechte lijn; het gaat alleen om de compositie als geheel, waarin de beplanting, nog meer dan de padlijn de doorslag geeft.”⁶⁶

Eerder schreef hij:

“De tuin is dus niet ‘schoon’ omdat het pad al dan niet rechtlijnig is, of omdat de plant als individu mooi is, doch alleen door de schoone samenstelling van zijn plantengroeperingen en de goede verhoudingen van zijn horizontale en verticale lijnen.” ...

“De geheele wegeaanleg zal zich als vanzelf richten naar den aard van het terrein en voor andere gestelde eischen.” ...

“Decoratief beteekent versierd of als versiering dienende, en noemt men een tuin- of plantsoenaanleg decoratief, wanneer hij door een goeden vorm, door goede verhouding en bovenal wat kleur betreft, door goed gekozen bloemenversiering het oog aangenaam aandoet, onverschillig of de lijnen van wegen of bloemperken recht of gebogen zijn.”⁶⁷

De paden zijn, volgens Bleeker, in de tuin slechts een noodzakelijk kwaad en alleen bedoeld om over te lopen. Zij verstoren de rust en de eenheid van de tuin. Hij is tegen de mode om in de voegen van de paden en ook van de trappartijen overdadig planten aan te brengen.

“Er is nog iets niet geheel in orde met deze tegelpaden. Wanneer een pad weinig belopen wordt, ontstaat tussen de voegen der stenen plantengroei; dus op het niet belopen deel. Bij tuin-tegelpaden daarentegen wordt soms tussen iedere voeg of andere kleine opening een plant geplaatst zodat het pad vaak onbegaanbaar wordt, omdat men bij iedere stap, die men doet moet uitkijken om niet op de planten te trappen. Dat is niet verdedigbaar, een pad is in wezen een verkeersobject; het te belopen deel moet gemakkelijk begaanbaar zijn, dus vrij blijven van plantengroei. Bovendien maakt ook hier een te veel aan planten het geheel zeer rommelig” ...
“Zelfs de treden van de aanwezige tuintrappen worden vaak volgeplant. De trap is evenals het pad: verkeersobject en het te belopen gedeelte moet derhalve vrijblijven van plantengroei. Als de trap niet belopen wordt, groeit hij vol. Men kan zulk een trap beter weglaten, hij blijkt dan volkomen doelloos te zijn.”⁶⁸

Het gebruik van de zogenaamde ‘stepping-stones’ van flagstones wijst hij dan ook af omdat deze niet makkelijk te belopen zijn; de tussenliggende beplanting vormt een belemmering.

Een motivatie van de plaats van de verschillende elementen in de tuin is belangrijk. Dit geldt ook voor het aanbrengen van tuinmuren. De mode om op een willekeurige plek een dichtbeplante muur in de tuin te plaatsen verwerpt hij.

“Een derde nieuwe factor was de met planten begroeide muur. Op plaatsen, waar hoogteverschil aanwezig is of op logische wijze aangebracht kan worden kunnen deze muren op hun plaats zijn. Helaas worden, door de zucht van overal, te pas of te onpas, muren en rotspartijen te willen hebben, vele verkeerde toepassingen gemaakt. De tuinmuur b.v. heeft tot doel, bij hellend terrein steun te geven aan de

achterliggende grond; hij vraagt dus een hoogteverschil en mag niet willekeurig aangebracht worden. Dikwijls wordt dit logische van de tuin- of terrasmuur geheel voorbijgezien; verder wordt er niet steeds op gelet of er niet teveel planten in en op deze muur geplant worden, zodat de muur als het ware op een overvolle kapstok lijkt, behangen met planten.”⁶⁹

Bleeker benadrukt dat borders, rotspartijen, en muurtuintjes slechts een onderdeel van de totale tuinaanleg vormen.

“Ook een tuin is een kunstwerk, is dus ook een compositie, bestaande uit volgens goede verhoudingen samengevoegde onderdelen; goede verhoudingen, niet slechts wat de horizontale lijnen, dus de plattegrond, betreft, doch ook en vooral, wat de verticale lijn in casu, de beplanting aangaat.”⁷⁰

Een stelregel van Bleeker lijkt te zijn:

“Eenvoud is schoonheid; iedere overlading met planten en voorwerpen schaadt, maakt het tuinbeeld onrustig door een te veel aan motieven welke er in verwerkt zijn; het eigenlijke ontwerp gaat schuil achter de versiering en het geheel maakt een slordige indruk.”⁷¹

De tuinkunst vormt een geheel met de andere beeldende kunsten, zij moeten zich allen aanpassen aan het gebouw.

“De tuinkunst vormt met haar zusterkunsten, bouwkunst, beeldhouwkunst, schilderkunst één groot geheel en evenals deze laatstgenoemden kunsten zich bij het toepassen in of op een gebouw zullen moeten aanpassen aan het hoofdmoment, in casu het gebouw, evenzoo zal ook de tuin, als aansluitende aan dit gebouw er mede in harmonie moeten zijn ....”⁷²

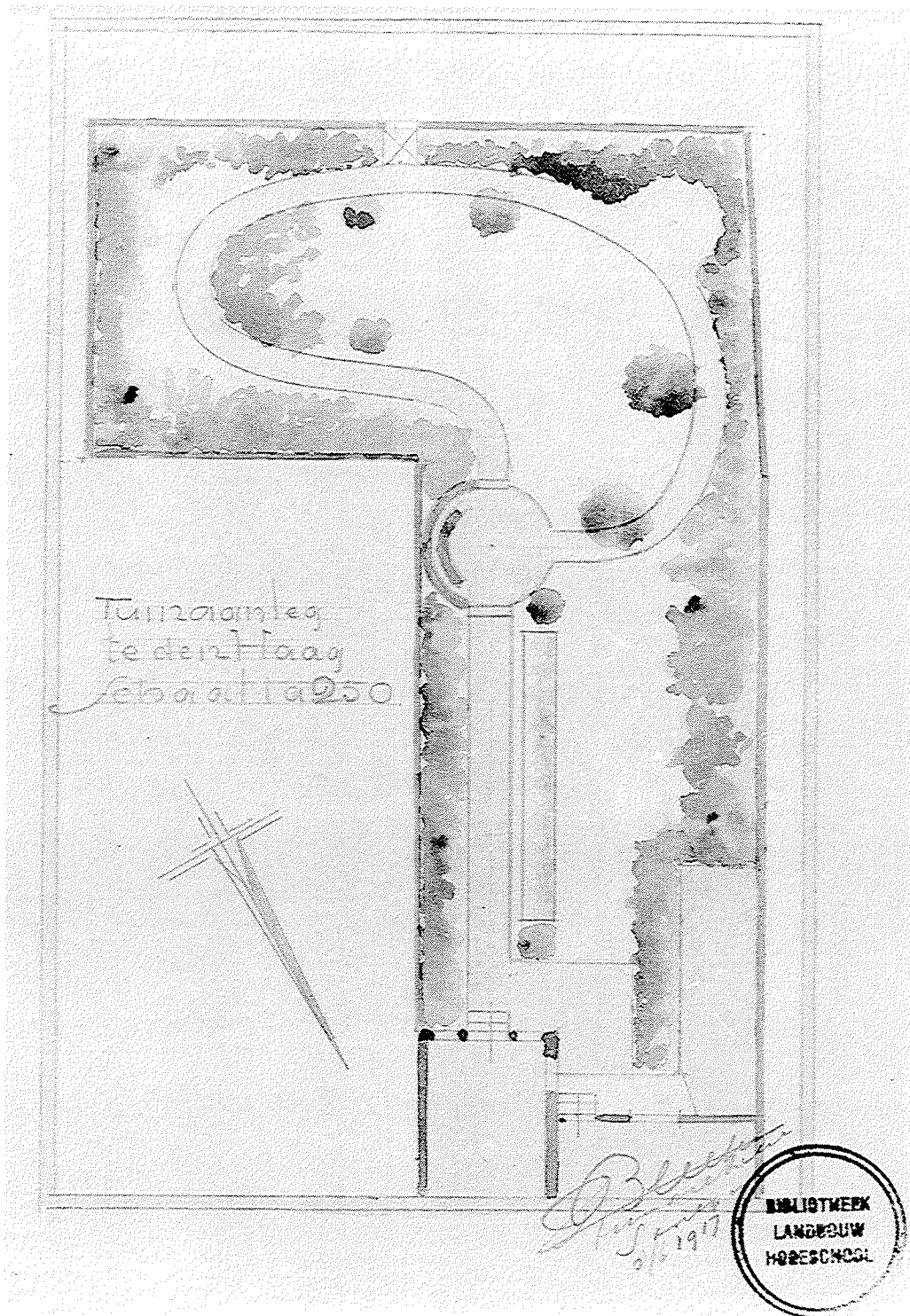
Voor een goede aansluiting van de tuin op het huis vindt hij een samenwerking tussen de architect en de tuinarchitect daarom gewenst.

In 1926 houden leerlingen van de Rijkstuinbouwwinterschool te Aalsmeer een excursie naar tuinen in de omgeving van Bloemendaal. Zij bezoeken, onder leiding van Bleeker, tuinen aangelegd en ontworpen door Springer, Tersteeg en Bleeker. Aan het eind van de dag concluderen zij:

“Hier bleek duidelijk, dat de heer Bleeker gaarne in een opvatting werkt, als die van Springer en Tersteeg gecombineerd en in aansluiting aan gegeven en omgeving.”⁷³

Stijlkenmerken.

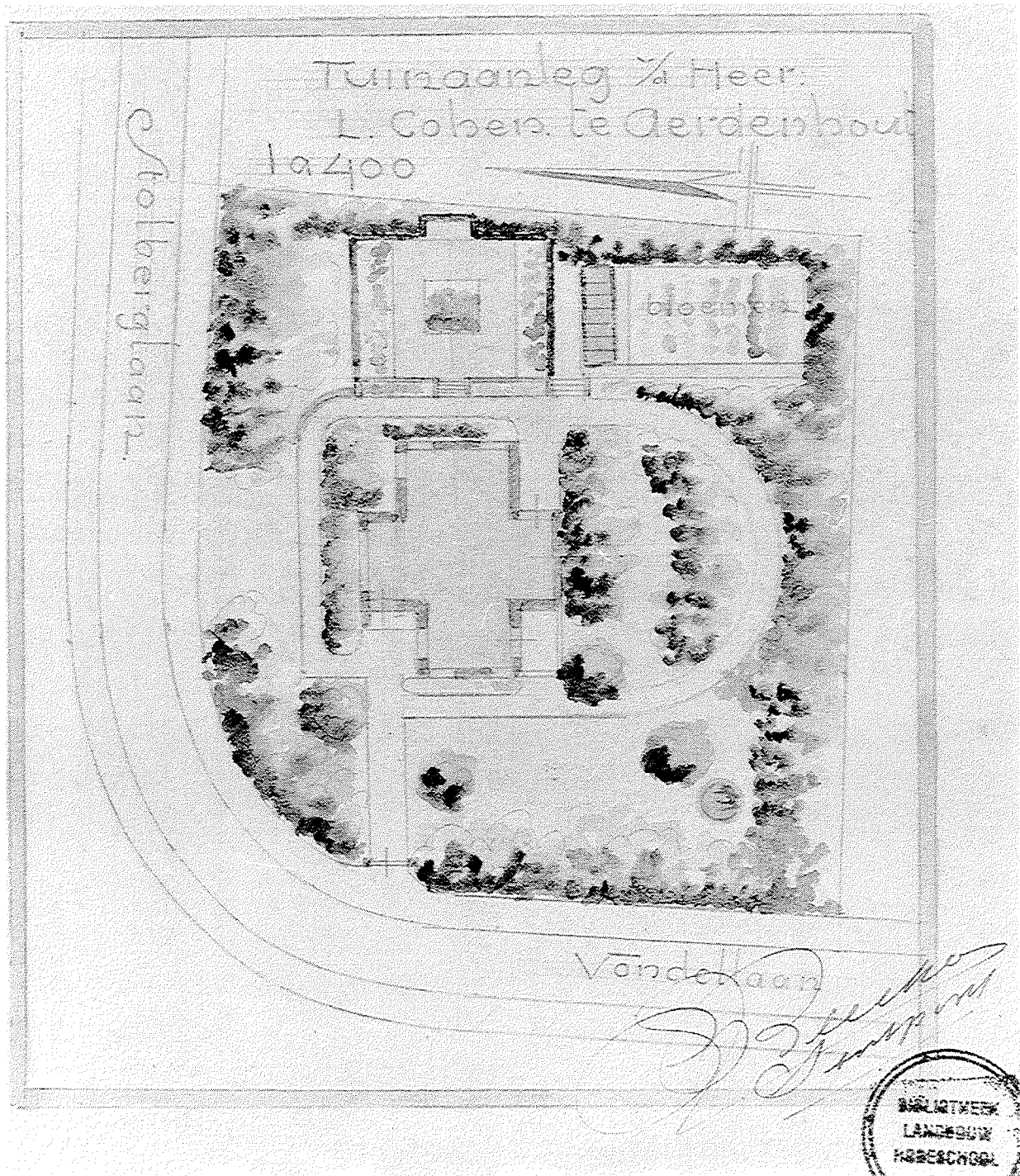
In het werk van Bleeker komt een aantal verschillende stijlen voor, ook min of meer tegelijkertijd. Hij was namelijk van mening dat een tuin moest aansluiten bij het huis en bij de omgeving. Bij een reorganisatie van een tuin zal hij kiezen voor een stijl uit de tijd van de bouw van het huis. De tuinen gelegen in of tegen het duingebied (de Kennemerduinen bij Aerdenhout, Bloemendaal en Overveen) worden volgens een eigen stijl aangelegd vanwege de grote hoogteverschillen op het terrein.

⁴⁵ Tuinaanleg te Den Haag (1917). BLUW.

Ondanks dat de verschillende stijlen ten dele tegelijkertijd voorkomen is er wel degelijk indeling in perioden en een ontwikkeling in stijl te herkennen. Globaal is het werk van Bleeker als volgt in te delen:

- A vroege werken in Gemengde Stijl, tot 1923;
- B geometrische werken, vanaf 1923;
- C overgang naar eenvoudige en abstracte vormen, vanaf circa 1932;
- D functionalistische ontwerpen, na 1945;
- E tuinen in het duingebied, niet periode gebonden.

⁴⁶ Tuinaanleg voor dhr. L. Cohen te Aerdenhout (ongedateerd). BLUW.

Deze indeling geeft de meest opvallende veranderingen in de stijl van Bleeker weer. Verschillende malen komen ontwerpen voor in een stijl die op dat moment reeds zijn hoogtepunt gekend heeft, dit zal veroorzaakt zijn door de wensen van de opdrachtgever en de wens aan te sluiten bij de stijl van het huis.

A. Vanaf het vroegst bekende werk uit 1911 tot aan 1923 zijn de tuinontwerpen van Bleeker voornamelijk in de Gemengde Stijl. Hij had in deze periode nog maar een beperkt aantal opdrachten, daar hij tot en met 1923 ook werkzaam was op het bureau van Springer. Voor Springer was de Gemengde Stijl de meest geschikte stijl voor de kleinere tuinen, Bleeker lijkt hierdoor beïnvloed te zijn.

Rondom het huis maakt Bleeker gebruik van rechthoekige vormen voor een bloemperk, een terras en voor de paden. Het grootste deel van het terrein kent een landschappelijke aanleg, met gebogen paden en een omlijsting met losse bomen en heestergroepen. De padenloop geeft de mogelijkheid tot het maken van een rondwandeling. Door de plaatsing van enkele bomen en heesters wordt een coulissen-effect tot stand gebracht. Voor het huis is een eenvoudige tuin met een gazon en midden voor het gebouw een rechthoekig bloemperk. De moestuin, voorzover aanwezig, is rechthoekig van vorm en ligt verscholen achter beplanting, waardoor het een op zich zelf staande, besloten ruimte vormt.

Bij het ontwerp voor een tuinaanleg in Den Haag uit 1917 legt Bleeker een recht pad in het verlengde van de tuindeur (afb. 45). Hier langs is een perk voor bloeiende planten aan beide zijden gemarkeerd door een heester. Het pad eindigt op een rond pleintje, waar mogelijk een gebogen haag met daarvoor een bank staan. Een rondlopend pad gaat door het achterste deel van de tuin. De beplanting is voornamelijk langs de randen van de tuin aangebracht. In het midden staan enkele bomen en heesters met een coulissen-werking. Aan de achterzijde heeft de tuin een ingang die is geaccentueerd met een rozenboog. Vanuit de ramen van het huis is er geen speciaal aangebrachte doorkijk of zichtlijn in de tuin.⁷⁴

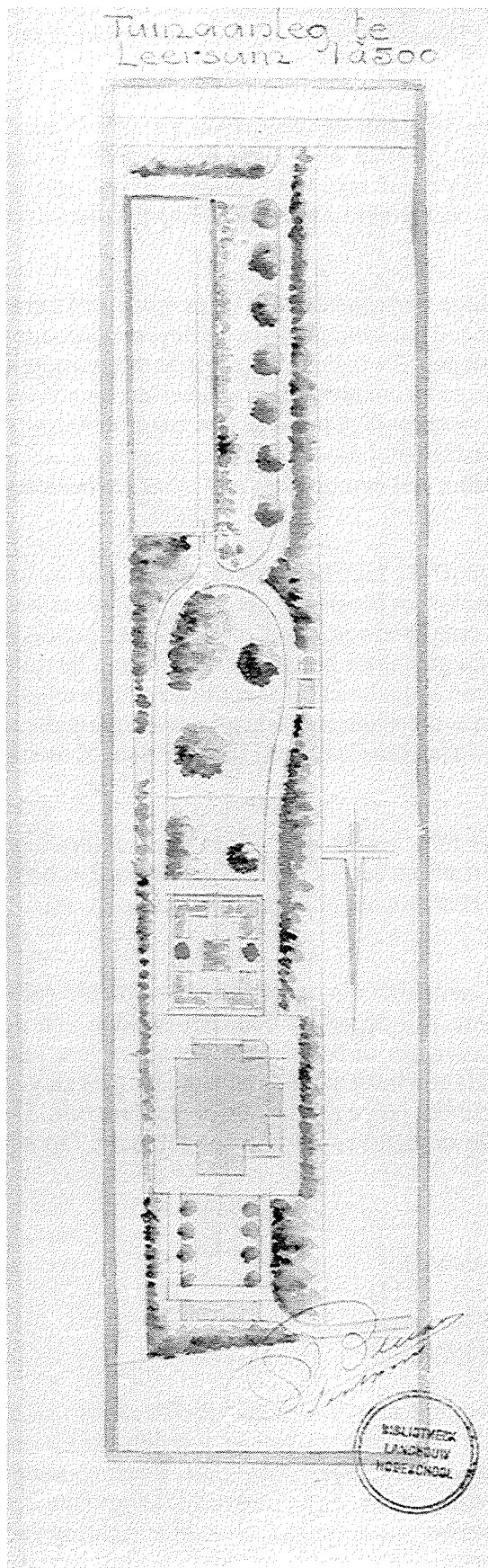
Bij een klein aantal tuinen gaat Bleeker rondom het huis verder dan alleen de rechthoekige vormen. Hij ontwerpt hier een tuinaanleg opgebouwd rondom een as, die is afgeleid van het huis. Dit deel van de tuin is (vrijwel) symmetrisch, maar verder van het huis gaat dit toch weer over in een meer landschappelijke aanleg.

De, ongedateerde, tuinaanleg voor dhr. L. Cohen te Aerdenhout is daarvan een voorbeeld (afb. 46). Een verdiept tuindeel is symmetrisch ten opzichte van de as die door het midden van de achtergevel gaat. De breedte van dit tuindeel komt overeen met de breedte van het huis. Deze tuin is alleen zichtbaar vanaf het huis, aan de andere zijden is een haag aangebracht die ter plekke van de as iets terugspringt. Terzijde ligt een bloementuin zonder enige relatie met de verdere tuin. De bomen en heesters zijn in losse groeperingen langs de randen van de tuin aangebracht. Op het gazon is een enkele solitair geplaatst.⁷⁵

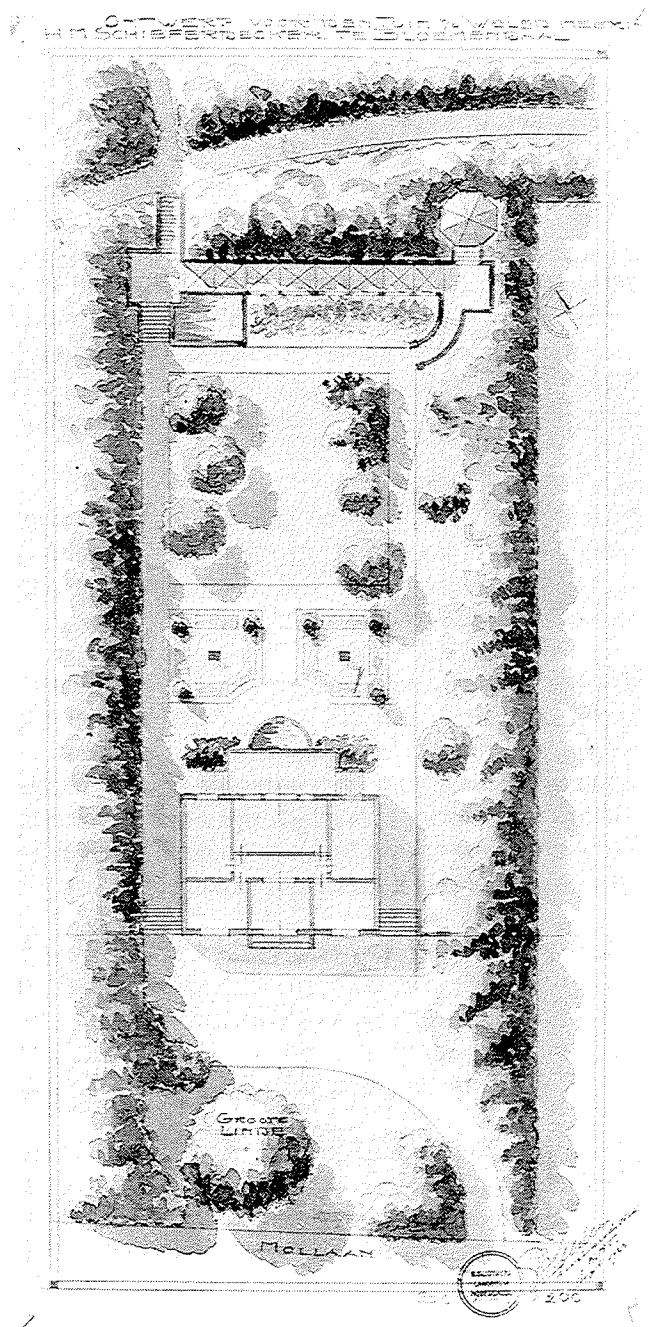
Andere voorbeelden uit deze vroege periode zijn:

- tuin voor dhr. Hartjens te Aerdenhout (ongedateerd),
- tuin voor dhr. G. van Oldenborch te Amsterdam (1911),
- tuin te Leersum (tussen 1913 en 1918) (afb. 47),
- tuin voor dhr. Heerkens Thijssen te Haarlem (1916).

B. De ontwerpen van de periode na 1923 geven een verandering in de stijl van Bleeker te zien. De gehele tuinaanleg is rechtlijnig, vaak symmetrisch rondom het huis. Er worden veel meer gemetselde elementen (trappen, keermuren, pergola's en tuinhuisjes) toegepast. Deze verandering gaat samen met het eind van zijn tijd op het bureau van Springer, mogelijk krijgt Bleeker hierdoor nu meer de vrijheid ook een andere stijl van ontwerpen te volgen. Ook de oprichting van de B.N.T. in 1922 kan een rol spelen. De contacten tussen de tuinarchitecten onderling worden versterkt, waardoor Bleeker meer in aanraking komt met andere stijlen.

⁴⁷ Tuinaanleg te Leersum
(tussen 1913 en 1918). BLUW.

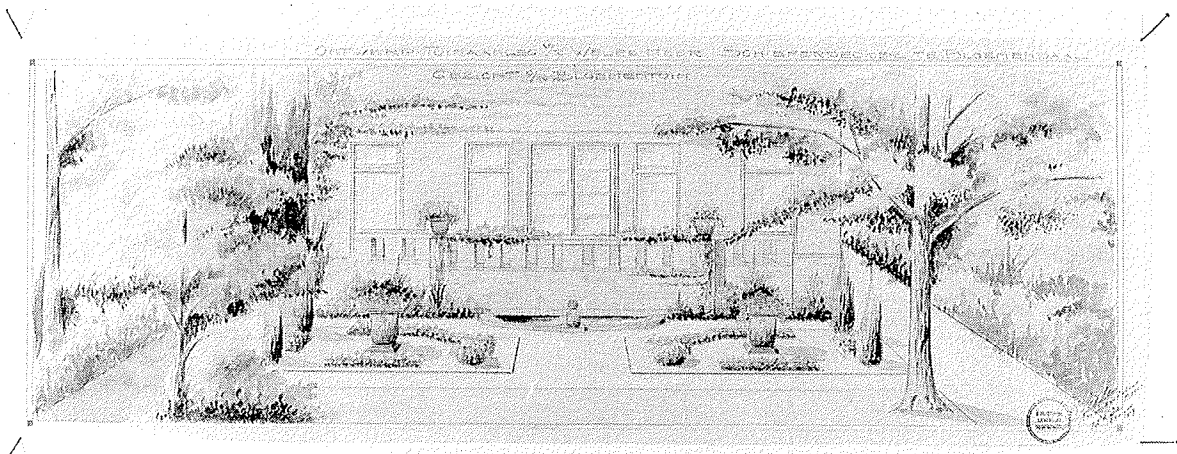

⁴⁸ Ontwerp voor de tuin van dhr. H.M. Schieferdecker
te Bloemendaal (1923). BLUW.

De geometrische tuinen zijn opgebouwd rondom een as of assenstelsel, zichtbaar in het terrein. Zoveel mogelijk wordt tenminste één as afgeleid uit de vorm van het huis. De aanleg direct bij het huis is symmetrisch ten opzichte van deze as, in veel gevallen met twee trappartijen waartussen een keermuur met een bloemperk. Veelvuldig worden pergola's toegepast, meestal gelegen aan de zijkant of achterkant van de tuin. Zij vormen een afscheiding van de tuin of van een tuindeel en in de meeste gevallen leiden zij naar een tuinhuisje of zitje. In het geval van grotere percelen worden een aantal deeltuinen aangelegd met ieder een eigen symmetrie-as en invulling. Deze deeltuinen krijgen als verbindend geheel een landschappelijke beplanting. De voortuin blijft steeds eenvoudig van vorm; een gazon met aan weerszijden beplanting en voor het huis een bloemperk.

Er is een groot verschil in uitwerking van de tuinen, dit betreft zowel vorm, plaats, en hoeveelheid beplanting als ook aantal en vorm van de gemetselde elementen in de tuin.

Bij de tuin voor dhr. H.M. Schieferdecker in Bloemendaal (1923) wordt de midden-as van het symmetrische huis ook in de tuin gebruikt (afb. 48-49). Aan de achterzijde sluit een terras aan op het huis, aan weerszijden is een trap naar de tuin. Tegen het terras is, in de as, een halfrond bassin met aan beide zijkanten een plantvak. Vervolgens zijn er twee vierkante gazons met een vorm zoals die ook in de gemengde stijl voorkwam. Aan de zijde van het bassin is het gazon afgerond, er zijn perken en de hoeken worden geaccentueerd door kleine heesters. Ook in het midden is een accent aangebracht. Aan de achterzijde van de tuin is over de gehele breedte een pergola aangebracht, die aan één zijde aansluit op een tuinhuisje.⁷⁶

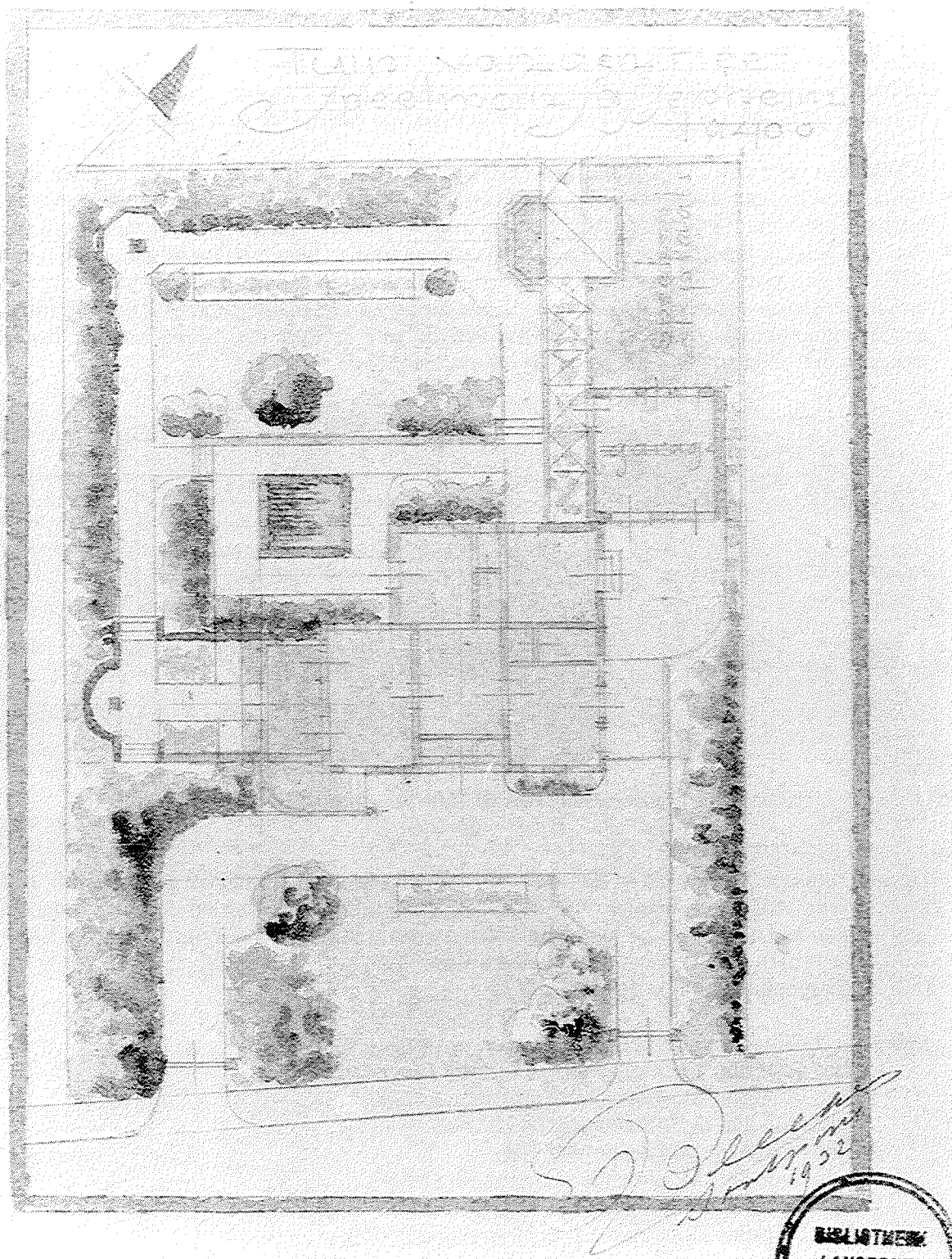

⁴⁹ Gezicht op de bloementuin van dhr. H.M. Schieferdecker te Bloemendaal. BLUW.

De tuin van dhr. Speelman in Sassenheim, ontworpen in 1932, is ook geometrisch, maar niet rondom één enkele as opgebouwd (afb. 50). Verschillende ramen en deuren zorgen voor de ligging van een as of pad. Afzonderlijke delen van de tuin zijn wel symmetrisch of lijken dit te zijn. In de tuin is een pergola met een plek om te zitten, het vormt gelijk de afscheiding tussen de tuin en de speelplaats voor de kinderen.⁷⁷

Meer voorbeelden van dergelijke tuinen en deeltuinen zijn:

- tuin voor dhr. Hubregtse te Lekkerkerk (ongedateerd),
- tuin voor dhr. Sternberg te Amsterdam (1923),
- stadstuin aan de Julianastraat in Haarlem (1923),
- Rens Oudes te Aerdenhout (1923),
- tuin voor dhr. M. Bloch te Aerdenhout (1926),
- bloementuin op landgoed De Pettelaer te Sint Michielsgestel (1930),
- tuin bij huize Dubbelhoven te Hilversum (1932).

⁵⁰ Tuin van dhr. Speelman te Sassenheim (1932). BLUW.

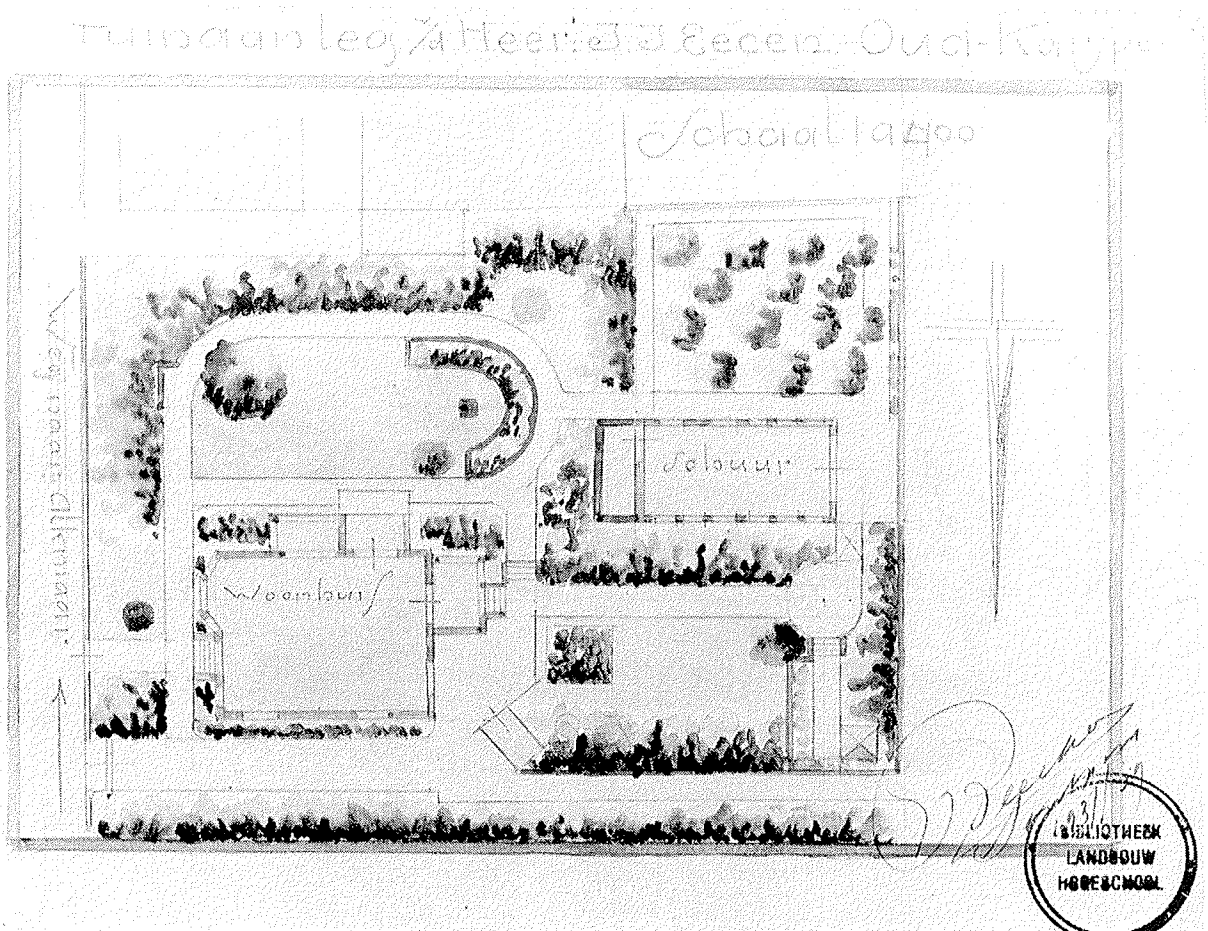
C. In de periode tussen 1932 en 1945 komen in het werk van Bleeker verschillende stijlen naast elkaar voor. Nieuw in deze periode is een ontwikkeling naar een meer eenvoudige invulling van de tuin. Er wordt nog wel gebruik gemaakt van een rechtlijnige en geometrische aanleg, maar in vergelijking met de tuinen in de periode hiervoor is de invulling minder symmetrisch en gebeurt met grotere vlakken. Er worden ruime gazons aangelegd met daarop enkele bomen, mede hierdoor straalt de tuin in zijn geheel meer rust uit.

Deze tuinen zijn te zien als een overgang naar de ontwerpen uit de periode na 1945.

Uit het midden van deze periode is de tuin bij het huis van dhr. J.J. Eecen in Oud-Karspel, ontworpen tussen 1937 en 1939 (afb. 51). Door de plaatsing van het huis en de schuur valt de tuin uiteen in twee delen, die een eigen invulling krijgen. Beide delen hebben een gazon waarbij de symmetrie bewust doorbroken is door de plaatsing van plantvakken en een enkele boom of heester. Langs het gazon is een pad en de achtergrond wordt gevormd door een beplanting met heesters.⁷⁸

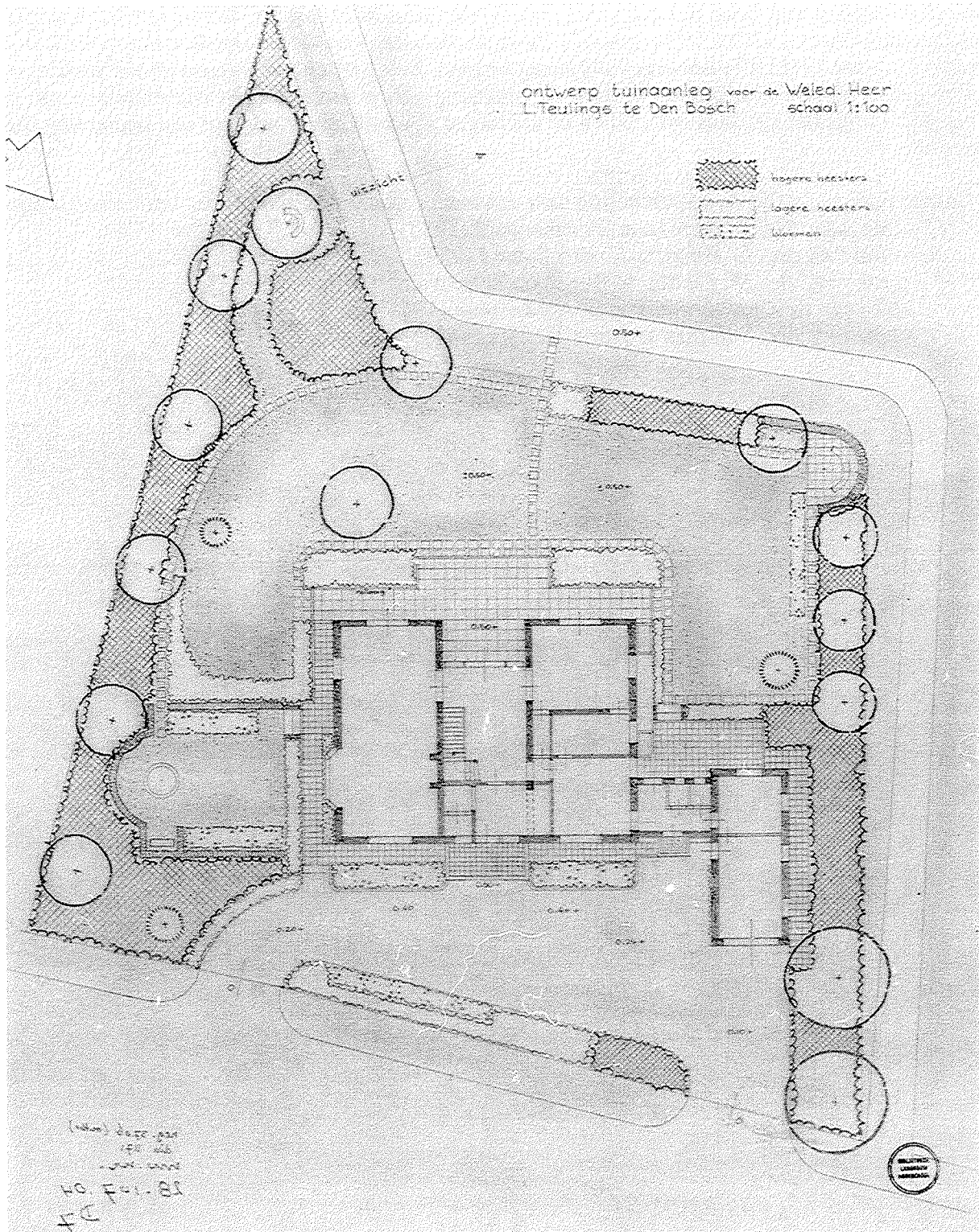
Andere tuinen waarbij de ontwikkeling naar een meer eenvoudige invulling te herkennen is zijn:

- tuin voor dhr. E. Ferman te Bloemendaal (1935),
- tuin voor dhr. G. Boom te Voorschoten (1939),
- tuin voor dhr. M. Lijssen te Burgh op Schouwen(1940),
- tuin aan de Zandvoorterweg in Aerdenhout (1941),
- tuin voor dhr. Dijkman te Aarle-Rixtel (1942).

⁵¹ Tuinaanleg voor dhr. J.J. Eecen te Oud-Karspel (1937-1939). BLUW.

D. In de periode na 1945 ontstaan de functionalistische tuinen. De invulling van de tuin wordt nog verder vereenvoudigd, er ontstaan 'lege' ruimten die op ingenieuze wijze worden ingevuld door een enkele vrijstaande boom. De hoofdindeling van de tuin is afgeleid van het huis, waarbij rekening wordt gehouden met mogelijke doorzichten. Gazon, borders en heesters lopen zonder onderbreking in elkaar over, slechts in enkele gevallen is er tussen gazon en border een smal tegelpad. Direct bij het huis zijn de lijnen recht en strak, verder weg komen meer losse en gebogen lijnen voor. De tuin vormt een ruimtelijk geheel dat door zijn wijsheid een zekere rust uitstraalt.

⁵² Ontwerp tuinaanleg voor dhr. L. Teulings te 's-Hertogenbosch (1952). BLUW.

De tuin voor dhr. L. Teulings in Den Bosch (1952) is een goed voorbeeld van een tuin in deze stijl (afb. 52-53). Rondom het huis zijn perken met heesters symmetrisch ten opzicht van het midden van het gebouw, opzij is een kleine schijnbaar symmetrische door hagen omsloten tuin. Het belangrijkste is echter het gazon omringd door heesters en bomen. Aan de randen van de tuin zijn twee zitjes verborgen, ieder met een eigen uitzicht. Vanaf het huis, dat aan de rand van de stad ligt, is over het gazon een uitzicht op de omgeving.⁷⁹

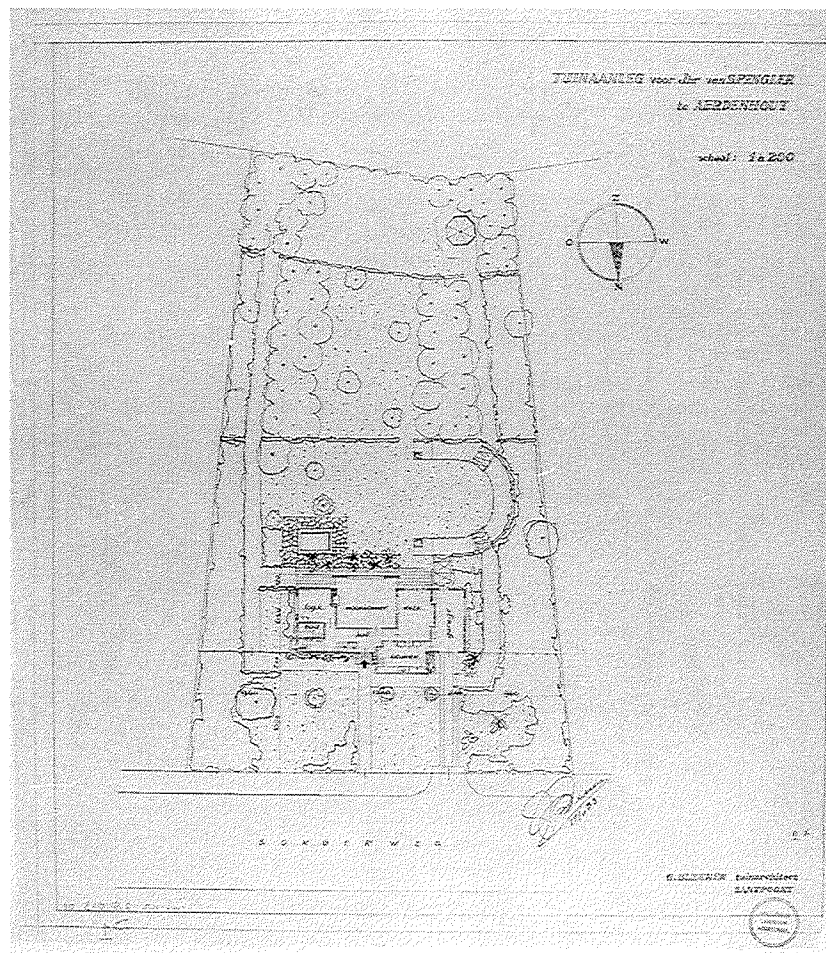

⁵³ Tuin van dhr. L. Teulings te 's-Hertogenbosch (kort na de aanleg). BLUW.

De tuin van dhr. van Spengler in Aerdenhout (1953) heeft bij het huis een bassin en een hoefijzervormige bloemenborder (afb. 54). Daarachter gaat de tuin over in een langwerpige gazon omzoomd met bomen en door twee hagen in compartimenten verdeeld. Het gazon vormt een zichtlijn vanuit het huis. Aan het eind van de tuin is nog een tuinhuis.⁸⁰

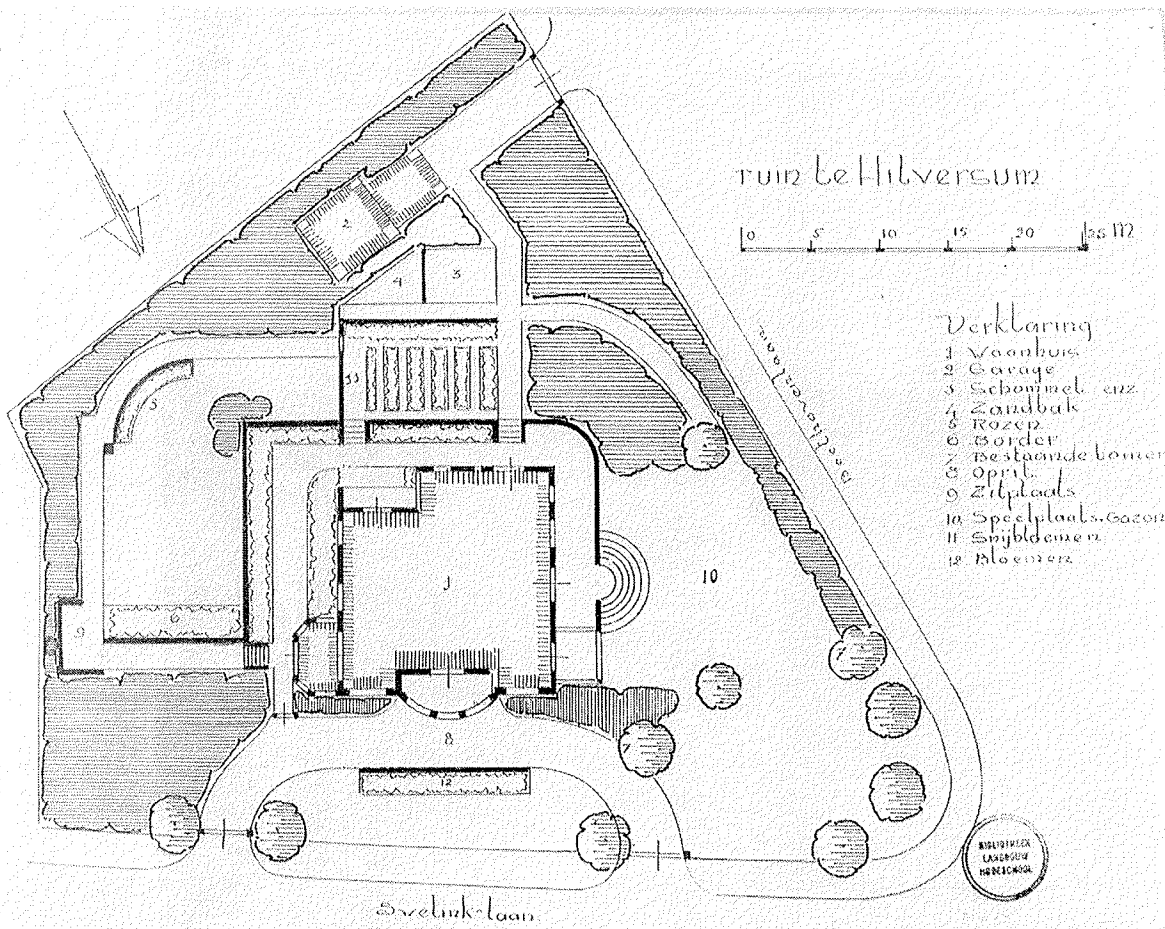
Andere voorbeelden van dit soort tuinen zijn:

- tuin voor dhr. Stoutenbeek te Beverwijk (1945-1946),
- tuin voor dhr. Bendsorp te Hilversum (1947) (afb. 55),
- tuin voor dhr. H.M. Vehmeijer te Vught (1947),
- tuinaanleg te Santpoort (1948),
- tuin voor dhr. Pool te Heemstede (1953),

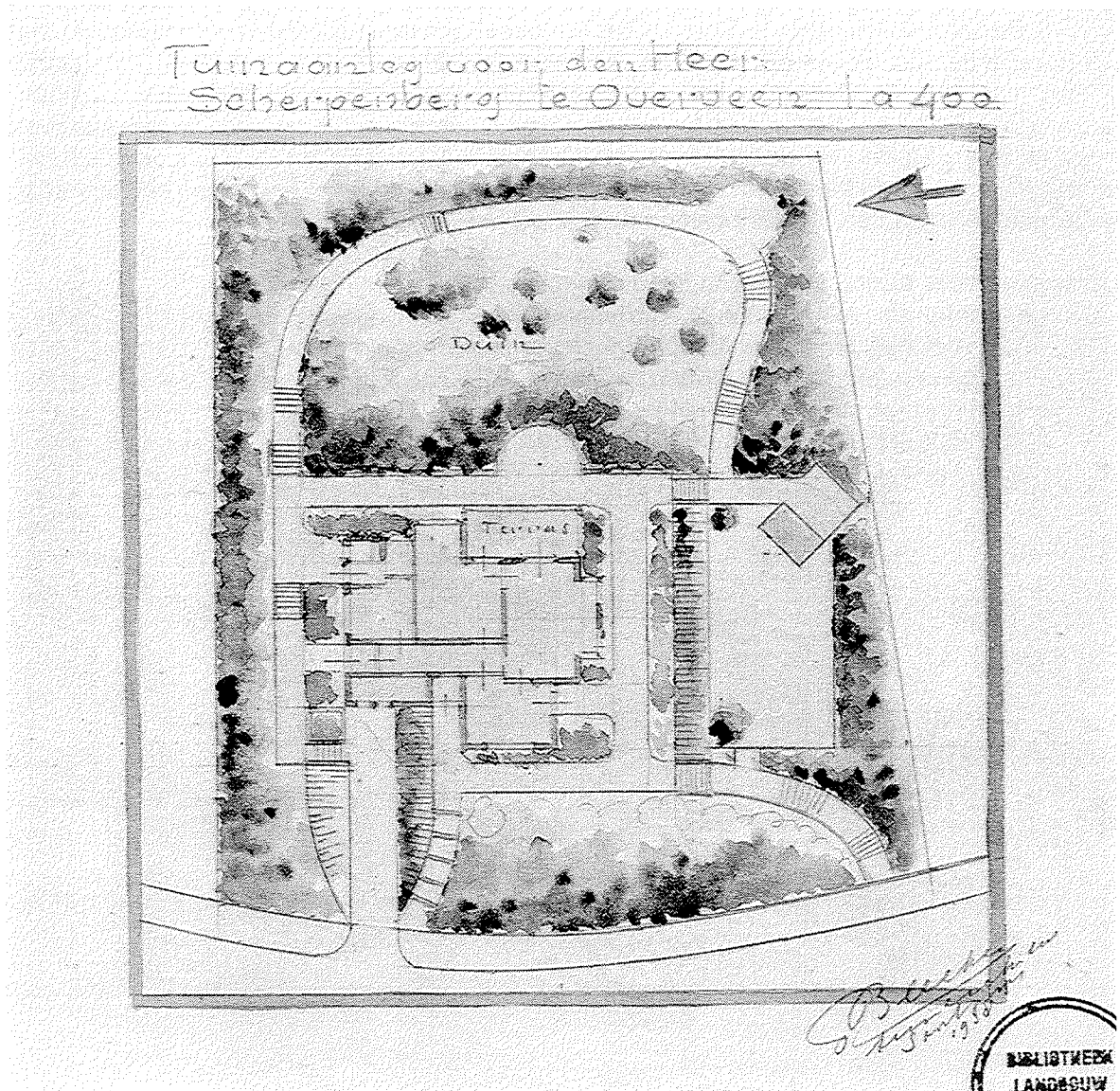

⁵⁴ Tuinaanleg voor Jhr. Van Spengler te Aerdenhout (1953). BLUW.

E. Door het hoogteverschil, dat kenmerkend is voor de tuinen in het duingebied, was een geometrische en symmetrische aanleg voor de hele tuin moeilijk te realiseren. Rondom het huis ligt daarom een klein geometrisch gedeelte dat via een gazon overgaat in een losse beplanting van heesters en bomen langs de randen van het terrein. In de tuin zijn een aantal wandelpaden die doorzichten geven naar de tuin en naar het huis. Soms staat er op zo'n plaats een tuinhuisje of een bank. Hoewel er een groot aantal jaren ligt tussen de eerste en laatste tuin in het duinterrein blijft dit concept steeds gehandhaafd.

⁵⁵ Tuin te Hilversum voor dhr. Bendsorp (1947). BLUW.

⁵⁶ Tuinaanleg voor dhr. J.P.A. Scherpenberg te Overveen (1938). BLUW.

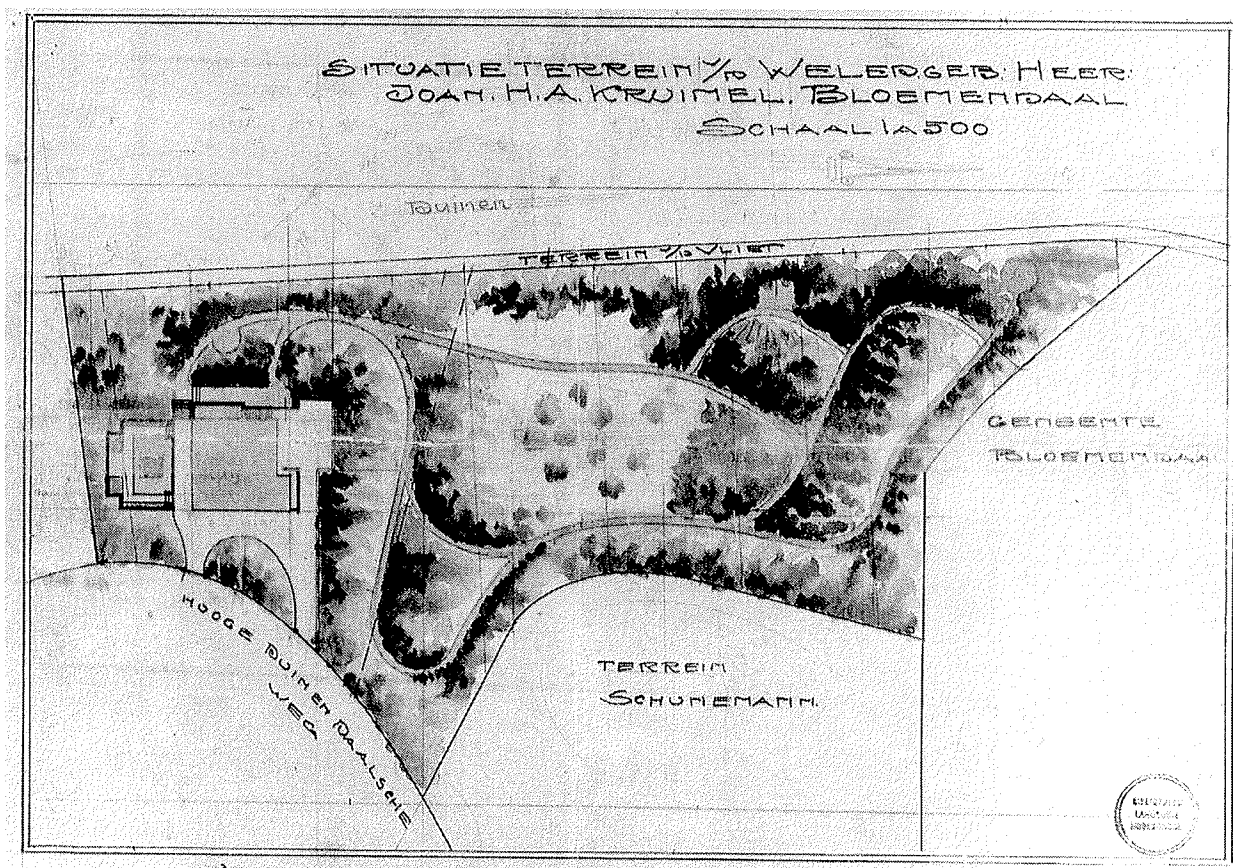
⁵⁷ Tuin van dhr. J.P.A. Scherpenberg te Overveen (situatie 1992).

De tuin van dhr. Scherpenberg in Overveen uit 1938 kent een groot hoogteverschil in de tuin (afb. 56-57). De woonverdieping van het huis ligt boven het straatniveau en de voordeur wordt daarom via trappen bereikt. Tegen het huis is in aansluiting op de woonkamer een terras. Een pad loopt om het huis en is ter plaatse van het terras half rond verbreed. Naast dit pad is een keermuur om het hoogteverschil met het duin op te vangen. Over het duin is een rondlopend pad langs een zitje vanwaar men uitkijkt over de tuin en naar het huis. Een lager gelegen deel van de tuin heeft een rechthoekige vorm en hier werd een tuinhuisje gedacht. Alleen langs het pad bij het huis was plek voor bloeiende planten, verder bestond de tuin uit heesters en bomen.⁸¹

Ontwerpen voor tuinen in of tegen het duingebied zijn:

- tuin voor dhr. W. Munnix te Aerdenhout (ongedateerd).
- tuin voor dhr. H. van de Masch Spakler te Aerdenhout (1919),
- tuin op een terrein in de duinen te Bentveld (1920),
- tuin voor dhr. J.H.A. Kruimel te Bloemendaal (1925) (afb. 58),
- tuin voor dhr. P. de Jongh te Bloemendaal (1940),

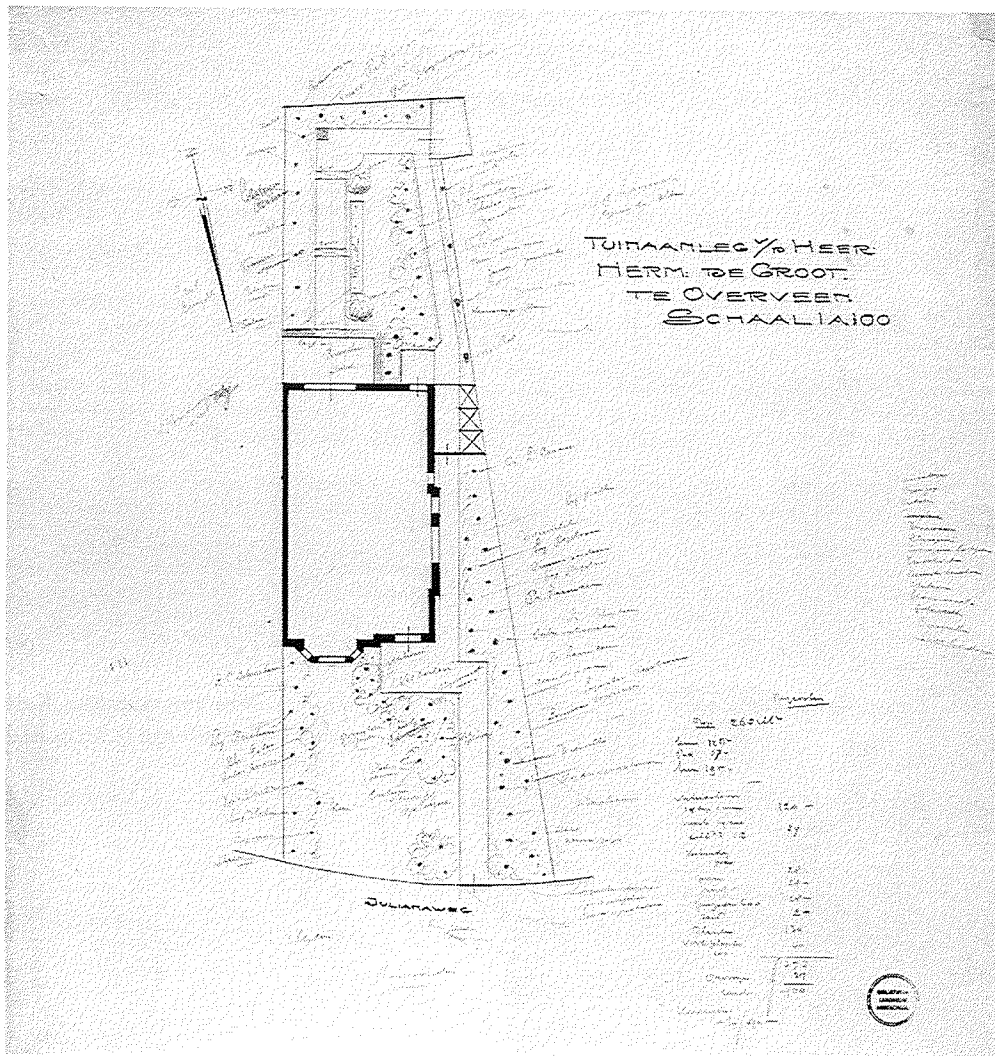
⁵⁸ Situatie terrein van dhr. J.H.A. Kruimel te Bloemendaal (1925). BLUW.

Plantmateriaal.

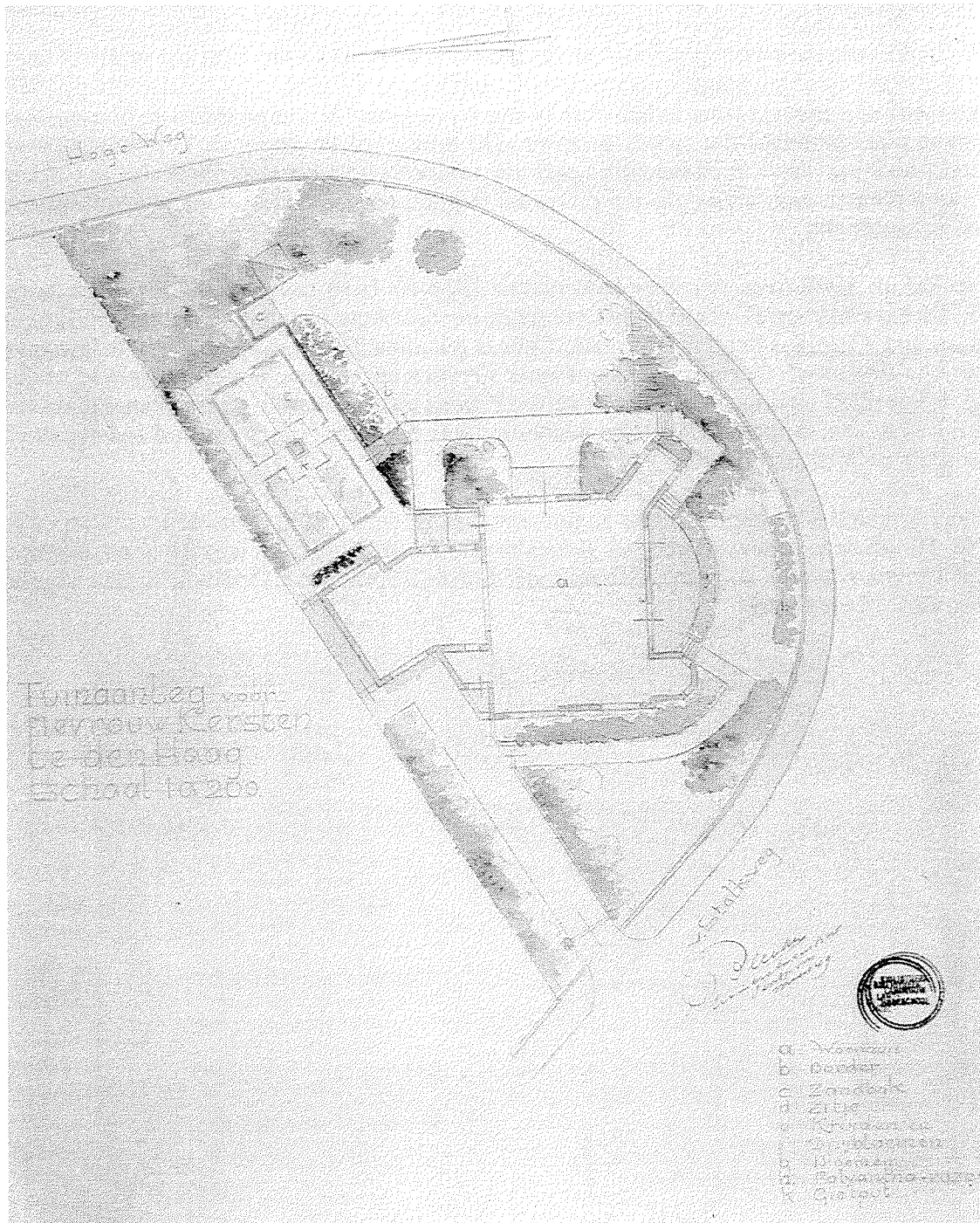
In verschillende bronnen zijn gegevens te vinden over de planten die Bleeker in zijn tuinen toepaste. Dit zijn beplantingsgegevens van tuinen verspreid over geheel zijn werkzame periode. Tegelijk met de stijlontwikkeling in het werk is een verandering te herkennen in de hoeveelheid en het soort plantmateriaal dat wordt gebruikt. De tuinen uit de vroegere perioden worden gekenmerkt door een beperkt en eenzijdig gebruik van bomen en heesters. In de latere werken krijgen vaste planten een steeds grotere plaats en worden bomen en heesters gekozen uit een uitgebreider sortiment.

In een artikel uit 1948 over een door hem tussen 1913 en 1918 aangelegde tuin in Leersum beschrijft Bleeker de aanwezigheid van de volgende bomen: *Acer platanoides reitenbachii*, *Acer ps. pl. purpurea*, *Carpinus betulus fastigiata*, *Cedrus atlantica glauca*, *Chamaecyparis lawsonia* 'Triumph van Boskoop', *Corylus colurna*, *Fagus silvatica atropunica*, *Halesia carolina*, *Malus sieboldii*, *Pinus nigra austriaca* en *Quercus rubra*. *Prunus serotina* was in de tuin aangeplant om beschutting te geven, de oorspronkelijke bedoeling was om deze "nu en dan" af te hakken en daardoor klein te houden (afb. 47).⁸²

Een ander voorbeeld is de beplanting in de tuin van dhr. H. de Groot in Overveen, ontworpen in 1927 (afb. 59). In deze tuin werd gebruik gemaakt van: *Desmodium*, *Euonymus*, hulst, jasmijn, *Lonicera*, *Prunus* (diverse soorten), *Ribes*, roos, *Sorbus*, *Spirea van Houtteii*, *Spirea arguta*, *Viburnum carlesii* en vlier.⁸³

⁵⁹ Tuinaanleg voor dhr. H. de Groot te Overveen (1927). BLUW.

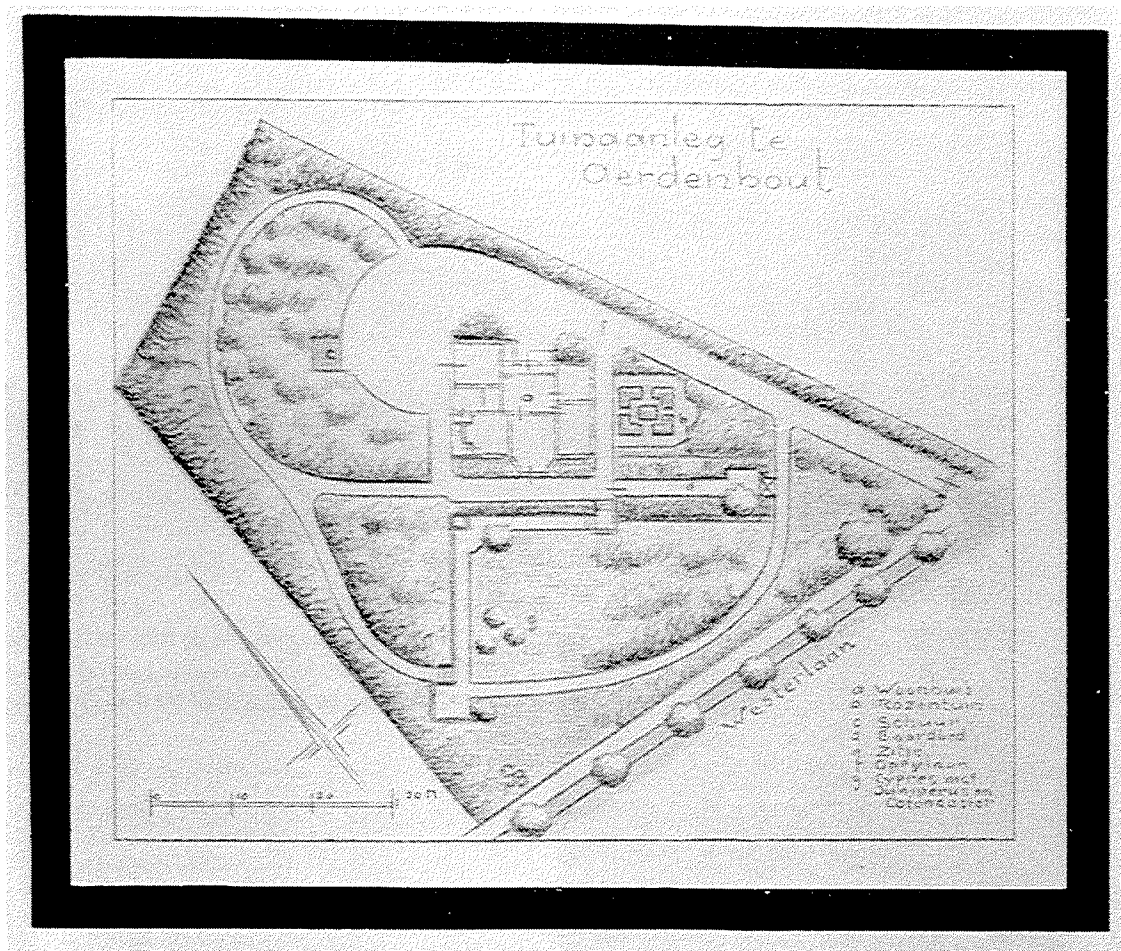
⁶⁰ Tuinaanleg voor mw. Kersten te 's-Gravenhage (1949). BLUW.

⁶¹ Bloembak en terras in de tuin van mw. Kersten te 's-Gravenhage (situatie 1992).

Gedurende de latere jaren vindt een grotere afwisseling in de gebruikte bomen en heesters plaats. In het definitieve beplantingsplan uit 1952 voor de tuin van dhr. L. Teulings in Den Bosch komen de volgende soorten voor: *Acer platanoides* 'Reitenbachii', *Acer campestre*, *Alnus vulgaris*, *Amelanchier canadensis*, *Berberis thunbergii*, *Berberis aggregata*, *Berberis stenophylla*, *Betula papyrifera*, *Catalpa bignonioides*, *Cedrus atlantica glauca*, *Chamaecyparis lawsonia*, *Chamaecyparis* 'Triumph van Boskoop', *Cornus alba*, *Crataegus*, *Cydonia maulei*, *Erica carnea*, *Ilex aquifolium*, *Laburnum pyramide*, *Lavendula*, *Ligustrum vulgare*, *Lonicera fragrantissima*, *Magnolia stellata*, *Malus toringo*, *Philadelphus pubescens*, *Pinus nigra austriaca*, *Populus nigra* 'Italica', *Prunus avium*, *Prunus laurocerasus* 'Colchica', *Prunus subhirtella*, *Quercus cerris*, *Rhododendron catawbiense*, *Ribes sanguinem*, *Robinia pseudoacacia*, *Skimmia* 'Foremanii', *Sorbus aria*, *Symphoricarpos chenaultii*, *Syringa dubia*, *Taxus baccata*, *Taxus hybernica*, *Viburnum lantana*, *Viburnum opulus*, *Viburnum blicatum* en *Yucca filamentosa* (afb. 52-53).⁸⁴

In veel tuinen bestemde Bleeker een of meerdere perken tot bloemenborder. Welke soorten hier in kwamen is niet altijd duidelijk. In de latere ontwerpen gaat deze bloemenborder een steeds belangrijkere plaats in nemen binnen het ontwerp. Eenjarige zomerbloeiërs worden dan gecombineerd met vaste planten. Als achtergrond voor deze border werd veelal gebruik gemaakt van een haag of een muur. Deze neutrale achtergrond creëerde tegelijkertijd een eigen afgeschermd ruimte voor de bloementuin. De compositie kreeg veel aandacht, zodat een goede onderlinge afstemming van kleur en hoogte ontstond. Verschillende beplantings-schema's geven een beeld van de gebruikte planten. Zo werd de bloemenborder in de tuin van mevrouw Kersten in Den Haag (1949) samengesteld uit: *Achillea Parkers* var., *Ageratum*, *Anemone japonica*, *Aster*, *Begonia prima* donne, chrysant, *Digitalis*, *Kniphofia*, leeuwebek, *Mignon dahlia*, *Rudbeckia*, *Tagetes*, *Verbena venosa*, *Zinnia*. Als achtergrond voor de bloemen diende een haag van *Taxus* met daarvoor een rij lupinen (afb. 60-61).⁸⁵

⁶² Tuinaanleg te Aerdenhout voor de familie Moltzer (1930). *Tuinkunst*, p. 47. BLUW.

Het beplantingsplan voor de zomerbloemenborder op Ipenrode in Heemstede (1950) is het grootste en meest uitgebreide plan voor een dergelijke border. Naast de planten die ook gebruikt werden in de tuin van mevrouw Kersten worden genoemd: *Alyssum maritima*, *Antirrhinum majus*, *Aubrietia deltoides*, *Calendula offic.*, *Campanula*, *Centaurea cyanus*, *Clarkia elegans*, *Coreopsis tinctoria nana*, *Cosmea bipennata*, *Cynoglossum amabila*, *Doronicum caucasicum*, *Gaillardia picta*, *Godetia amoena*, *Iberis Snow Flake*, *Linum grandiflorum*, *Pentstemom*, *Sanvitalia procumbens*, *Scabiosa purpurea*, *Senecio elegans*, *Silene armeria*, *Viola cornuta*.⁸⁶

De pergola's die Bleeker in de tuinen plaatste waren bedoeld om begroeid te worden met klimheesters, zodat uiteindelijk het materiaal waarvan de pergola gemaakt was niet meer te zien zou zijn. Klimrozen, *Clematis montana*, *Actinida* en *Glycine* bedekten de pergola in de tuin van de heer J.D. Schmidt in Aerdenhout (ongedateerd).⁸⁷

Een mooi voorbeeld van een evenwichtige beplantingsgroep in een gazon was aanwezig in de tuin van de familie Moltzer in Aerdenhout, aangelegd tussen 1924 en 1930 (afb. 62-64). Hier werd door het gebruik van een *Chamaecyparis lawsonia* 'Triomf van Boskoop', een *Juniperus communis* Pfitzeriana en een *Cotoneaster horizontalis* een spel van horizontale en verticale lijnen gecreerd.⁸⁸

⁶³ Beplantingsgroep in de tuin van de familie Moltzer te Aerdenhout (enige jaren na de aanleg). *Tuinen in Holland*, p. 59. Foto BLUW.

⁶⁴ Tuin van de familie Moltzer te Aerdenhout (situatie 1992).

Lijst met tuinen van G. Bleeker voor particuliere opdrachtgevers.

De ontwerptekeningen van de tuinen zijn, tenzij anders vermeld, aanwezig in de Bleekercollectie in de Bibliotheek van de Landbouwwuniversiteit Wageningen.

Jaartal	Plaats	Projectnaam	Opdrachtgever	Huidige staat	Opmerkingen
1911	Amsterdam	tuin	Dhr. G. van Oldenborch	D	
1912	Dantumawoude	moestuin	H.W. Hellema	A	In 1906 tuinaanleg door L.A. Springer.
ca. 1913 - 1918	Leersum	tuin	Mw. Kikkert	D	
1915	Overveen	Villa de Kolonnade	Dhr. L.N. Maarschalk	A	Bloemperk in voortuin.
1916	Haarlem		Mr. J.N.J.E. Heerkens Thijssen	A	
1917	's-Gravenhage	tuin		D	
1918	Bloemendaal	tuin	R.K. Kerk	A	
1918	onbekend	broderie parterre		D	
1918	Rotterdam	tuin	Dhr. Kattenburg	B	
1919	Aerdenhout	tuin	Dhr. H. van de Masch Spakler	A	
1919	onbekend	stadstuin		D	
1920	Zandvoort	tuin in de duinen te Bentveld		D	
1920-1924	Overveen	Huize Elswoutshoek		C	Bloementuin.
1922	Bloemendaal	Villa Vijverhoeve		B	
1922	Bloemendaal	Dalhoeve en Zonneheuvel	Dhr. J.J. Snijder	B	
1922	Uccle, België	tuin	Dhr. P. Kersten	D	
1923	Amsterdam	tuin	Dhr. Sternberg	D	
1923	Haarlem	stadstuin	Dhr. P.F. de Bordes sr.	A	
1923	onbekend	tuin aan de Stationsweg		D	Mogelijk in Heemstede of Deventer.
1923	Castricum	tuin	Dhr. Glaaszen	D	
1923	Bloemendaal	Huize Mariaheuvel	Dhr. W.A. Dekker	A	

Jaartal	Plaats	Projectnaam	Opdrachtgever	Huidige staat	Opmerkingen
1923	Bloemendaal	tuin	Dhr. Schieferdecker	A	
tussen 1923 en 1940	Bloemendaal	't Landhuis	Dhr. H. de Roos	A	Aanleg tennisbaan.
1924	Lisse	tuin	Dhr. B.J.C. van der Nat	B	In 1929 uitbreiding van de tuin.
1924	Bloemendaal	pastorietuin	N.H. Kerk	B	
1924	Bloemendaal	tuin	Mw. Schorer	B	In 1946 wijzigingen.
1924	Doorn	arboretum	Dhr. M. von Gimborn	C	
tussen 1924 en 1930	Aerdenhout	tuin	Dhr. J.H. Moltzer	C	
1925	Aerdenhout	tuin	Dhr. R. Oudes	A	
1925	Bloemendaal	tuin	Dhr. J.H.A. Kruijmel	A	
1926	Aerdenhout	tuin	Dhr. M. Bloch	B	
1927	Bloemendaal	Kennemerweg		A	
1927	Overveen	Rustenburgh	Dhr. Bal	A	
1927	Bloemendaal	tuin	Dhr. Schieferdecker	B	
1927	Bloemendaal	Huize Eikenhof	Dhr. E.W. Dunlop	A	
1927	Overveen	tuin	Dhr. H. de Groot	A	
1927	Bloemendaal	tuin	Mej. E.C. van Dorp	A	
1928	Bloemendaal	Schapenduinen	Fam. Bierens de Haan	A	Opmeting.
1928	Bloemendaal	tuin		D	
1928-1930	Heemstede	tuin	Dhr. Sambeek	C	Ook ontwerpen voor bruggen.
1930	St. Michielsgestel	De Pettelaer	Dhr. L. de Gruyter	A	In 1950 aanleg bloementuin.
1930	Aerdenhout	tuin	Dhr. Blankevoort	A	
1930	Reeuwijk	Villa Suefwijk	Dhr. Kersbergen	A	
1930-1931	Schijndel	pastorietuin	R.K. Kerk	B	
1932	Sassenheim	tuin	Dhr. Speelman	A	
1932	Hilversum	Huize Dubbelhoven		A	Waarschijnlijk niet uitgevoerd.
1932	Aerdenhout	tuin	Dhr. Groes	A	

Jaartal	Plaats	Projectnaam	Opdrachtgever	Huidige staat	Opmerkingen
1932	Haarlem	tuin	Dhr. Faasse	A	
1932	's-Hertogenbosch	tuin	Fam. G. de Gruyter-Brenninkmeyer	B	
1933	Dongen	tuin	Mw. de Ruyter	A	Tekening in particuliere collectie.
ca. 1933	Santpoort	tuin	Dr. Mansholt	B	
1934	Haarlem	tuin	Mr. Dr. W.P. Vis	B	
ca. 1934	Bloemendaal	tuin	Mr. J.F.D. Theysse	C	
1935	Santpoort	tuin	Dhr. E. Ferman	C	
1935	's-Hertogenbosch	tuin	Mevr. L. de Gruyter-Dorsemagen	B	Tekeningen in particuliere collecties.
tussen 1935 en 1938	Amsterdam	tuin	Dames G. en J. en J. Bleeker	A	Mededeling mw. E. Koopman-Bleeker te Anna-Paulowna.
1936	Blaricum	tuin		D	
1937-1939	Oud-Karspel	tuin	Dhr. J.J. Eecen	A	
1937	Aerdenhout	tuin	Dhr. J.D. Schmidt	B	
1937	Oegstgeest	tuin	Dhr. J.J. Sloos	C	
1938	Overveen	tuin	Dhr. J.P.A. Scherpenberg	B	
1939	Voorschoten	tuin	Dhr. G. Boom	B	
1939	Overveen	tuin aan de Ter Hoffstedeweg		B	
1940	Bloemendaal	tuin	Dhr. P. de Jongh	B	
1940	Westenschouwen	tuin	Dhr. M. Lijssen	C	
1940	's-Hertogenbosch	tuin	Fam. Jac. de Gruyter-Vermeulen	A	Tekening in particuliere collectie
1941	Aerdenhout	tuin aan de Zandvoorterweg		A	
1942	Aarle-Rixtel	tuin	Dr. Dijkman	A	
1942	Zierikzee	tuin	Fam. J.J. Westendorp-Boerma	A	
1945-1946	Beverwijk	tuin	Dhr. Stoutenbeek	B	
1946	Haarlem	stadstuin	Dhr. P.C. Kuvener	A	

Jaartal	Plaats	Projectnaam	Opdrachtgever	Huidige staat	Opmerkingen
1946-1947	Bennebroek	Manpad	C. van Lennep	A	Tekening in gemeente-archief Heemstede.
1947	Bloemendaal	tuin	Dhr. J. Polak	A	Opmeting
1947	Hilversum	tuin	Dhr. Bendsdorp	B	
1947	Vught	tuin	Dhr. H.M. Vehmeijer	B	
1947	Schuddebeurs	Heesterlust	Mw. E.W.C. van Citters- de Vulder van Noorden	B	Reorganisatie van landgoed.
1948	onbekend	pastorietuin		D	
1948	Santpoort	tuin		D	
1949	's-Gravenhage	tuin	Mevr. Kersten	C	
ca.1950	onbekend	tuin in duingebied		D	
1950	onbekend	tuin		D	Beplantingsplan.
ca.1950	Heemstede	Ipenrode	Dhr. P. Veerman	A	Zomerplantenborder.
1950	onbekend	tuin		D	Getekend door M.L. Koopman.
1950	Vught	tuin aan de Rijksweg		D	
1951	Zaandam	tuin	Dhr. Giessens	D	
1952	's-Hertogenbosch	tuin	Dhr. L. Teulings	B	
1953	Aerdenhout	tuin	Jhr. van Spengler	A	
1953	Bloemendaal	Huize Camine	Dhr. Bührmann	B	Bestek in BLUW.
1953	Heemstede	tuin	Dhr. Pool	B	
1953	Aerdenhout	tuin	Dhr. Bierdrager	D	Mededeling mw. E. Koopman- Bleeker te Anna-Paulowna.
1954	Santpoort	tuin	Mevr. Schoemaker-Groot	B	
ongedateerd	Aerdenhout	tuin	Dhr. Hartjens	A	
ongedateerd	Aerdenhout	tuin	Dhr. J.D. Schmidt	B	
ongedateerd	Aerdenhout	tuin	Dhr. L. Cohen	B	
ongedateerd	Aerdenhout	tuin	Dhr. Posthumes Meyes	A	
ongedateerd	Aerdenhout	tuin	Dhr. J. Kok	D	Tekening in particuliere collectie.

Jaartal	Plaats	Projectnaam	Opdrachtgever	Huidige staat	Opmerkingen
ongedateerd	Aerdenhout	tuin	Dhr. W. Munnix	D	
ongedateerd	Alkmaar	tuin	Fam. Top	D	Gegeven mw. E. Koopman-Bleeker.
ongedateerd	Beverwijk	Tusschenwijck		A	
ongedateerd	Beverwijk	Westerhout		A	Opmeting.
ongedateerd	Bloemendaal	Huis ten Ronde		A	Reorganisatie.
ongedateerd	Bloemendaal	tuin	Dhr. Wijsman	B	Mogelijk 1928.
ongedateerd	Duitsland	bloementuin	Dhr. Hetzer	D	
ongedateerd	Eindhoven	tuin aan de Aalsterweg		B	Waarschijnlijk ca. 1950.
ongedateerd	Haarlem	tuin		D	
ongedateerd	Haarlem	tuin		D	Vermeld in Tuinkunst.
ongedateerd	Haarlemmermeer	boerderijtuin	Dhr. W.G. Droog	D	
ongedateerd	Heemstede	Merelhorst		A	
ongedateerd	Lekkerkerk	tuin	Dhr. P.J. Hubregtse	D	Tekening in particuliere collectie.
ongedateerd	Santpoort	tuin aan de Harddraverslaan		A	
ongedateerd	Velsen	tuin	Dhr. van Hattem	A	
ongedateerd	Zandvoort	tuin aan de Zandvoortselaan		D	Beschrijving in Tuinkunst.

In de Bleekercollectie van de Bibliotheek van de Landbouwuniversiteit Wageningen zijn bovendien 6 tuinontwerpen aanwezig zonder plaats, datum of naam van opdrachtgever.

Aanbevelingen te behouden tuinen van G. Bleeker.

Jaartal	Plaats	Projectnaam	Opdrachtgever	Huidige staat	Opmerkingen
1920-1924	Overveen	Huize Elswoutshoek		C	Bloementuin. Voorbeeld van een bloementuin door G. Bleeker ontworpen en door hem zelf in verschillende publicaties als goed voorbeeld van een dergelijke tuin genoemd. Alle elementen zijn in essentie aanwezig.
1924	Doorn	arboretum	Dhr. M. von Gimborn	C	Een van de eerste zelfstandige grote opdrachten van G. Bleeker. Hoofdstructuur en grootste deel van de paden zijn nog aanwezig.
1924	Bloemendaal	tuin	Mw. Schorer	B	In 1946 wijzigingen. Goed voorbeeld van een apart gelegen en besloten bloementuin van G. Bleeker en een goed voorbeeld van het door hem bedoelde gebruik van een beplante keermuur. Vrijwel geheel volgens oorspronkelijk ontwerp aanwezig.
tussen 1924 en 1930	Aerdenhout	tuin	Dhr. J.H. Moltzer	C	Voorbeeld van een tuinontwerp van G. Bleeker met een eenvoudig geometrisch gedeelte rondom het huis, overgaand in een bosgedeelte. De structuur van de tuin is nog volgens het ontwerp aanwezig, evenals muren, trappen en de ligging van paden.
1928-1930	Heemstede	tuin	Dhr. Sambeek	C	Ook ontwerpen voor bruggen. Enige voorbeeld van een tuin met eilanden binnen het werk van G. Bleeker, waarbij oorspronkelijk door hem ontworpen bruggen de verbinding vormden. De hoofdlijnen van zijn ontwerp zijn nog goed te herkennen.
1930-1931	Schijndel	pastorietuin	R.K. Kerk	B	Enige overgebleven voorbeeld van een door G. Bleeker ontworpen pastorietuin, waarbij hagen de belangrijkste structuurbepalende elementen vormen. Structuur en hagen nog aanwezig.
1932	's-Hertogenbosch	Fam. G. de Gruyter-Brenninkmeyer		B	Voorbeeld van een tuin, ontworpen door G. Bleeker, uit de periode waarin de inrichting van zijn tuinen begint te vereenvoudigen. Goed voorbeeld van het gebruik van gemetselde bloembakken als afscheiding van het terras. Structuur van de tuindelen voor en opzij van het huis zijn aanwezig.
ca. 1934	Bloemendaal	tuin	Mr. F.J.D. Theysse	C	Voorbeeld van een zeer kleine tuin van G. Bleeker in aansluiting op het huis ontworpen rondom een as. Thans nog vrijwel geheel aanwezig.

Jaartal	Plaats	Projectnaam	Opdrachtgever	Huidige staat	Opmerkingen
1935	Santpoort	tuin	Dhr. E. Ferman	C	Voorbeeld van een geometrische tuin, ontworpen door G. Bleeker. Voorbeeld van het door Bleeker bedoelde gebruik van een keermuur in de tuin. Hoofdstructuur met belangrijkste structuurbepalende elementen aanwezig.
1937	Oegstgeest	tuin	Dhr. J.J. Sloos	C	Goed voorbeeld van een tuin, ontworpen door G. Bleeker, met een groot, niet symmetrisch, geometrisch deel nabij het huis. Aanwezigheid van een op huis en terras aansluitend bassin. De structuur en vrijwel alle gebouwde elementen van de tuin zijn aanwezig.
1938	Overveen	tuin	Dhr. J.P.A. Scherpenberg	B	Enig overgebleven voorbeeld van een door G. Bleeker ontworpen tuin in het duingebied, waarbij een terras en keermuren de overgang tussen huis en duin markeren. Hoofdropzet van de tuin met terras, muren en trappen rondom het huis nog aanwezig.
1940	Westenschouwen	tuin	Dhr. M. Lijssen	C	Voorbeeld van een rozetuin volgens ontwerp van G. Bleeker. Nog geheel aanwezig.
1947	Hilversum	tuin	Dhr. Bendsdorp	B	Voorbeeld van één van de latere werken van G. Bleeker, waarbij terrassen en paden rondom het huis aansloten op een meer landschappelijke aanleg met gazon en heesters. De hoofdlijnen zijn herkenbaar, trap en muren zijn aanwezig.
1949	's-Gravenhage	tuin	Mevr. Kersten	C	Voorbeeld van een laat tuinontwerp van G. Bleeker, waarbij rondom het huis terrassen, bloembakken en paden zijn, waaromheen gazon met heesters. Hoofdstructuur, trappen en een aantal paden zijn aanwezig.
1954	Santpoort	tuin	Mevr. Schoemaker-Groot	B	Laatste tuinontwerp voor een particuliere opdrachtgever van G. Bleeker. Voorbeeld van een voortuin met trap, muren en gazon. Vrijwel geheel aanwezig volgens ontwerp.

C.A. COOL

C.A. Cool (1887-1944)

Biografie van C.A. Cool.

Catharina Alida Cool werd op 29 augustus 1887 geboren in Rotterdam (afb. 65). Haar vader, Thomas Cool, was kunstschilder van beroep, haar moeder, Berber Gerardina Kijlstra, kwam uit een predikantengezin in Friesland. Catharina Alida werd Tine genoemd en hiermee ondertekende zij later ook al haar ontwerpen en artikelen.

Thomas Cool heeft de wens om naar Italië te gaan en daar een tijd te werken. Zo vertrekt het gezin in 1892, voor een periode van vier jaar, naar Rome, waar zij zich in kunstenaarskringen ophouden. Over deze tijd in Rome schrijft Tine in 1928 een kinderboek; "Wij, met ons vijven, in Rome"⁸⁹. Ze wint hiermee de 1000-gulden prijsvraag voor het beste meisjesboek. Opvallend veel aandacht heeft zij in het boek voor kleine details van de natuur.

In 1896 is het gezin gedwongen, in verband met ziekte van de oudste dochter, de stad te verlaten. Zij besluiten dan om terug te keren naar Nederland en vestigen zich in Bussum. Hier zal Cool de rest van haar leven blijven wonen. Eerst woont de familie aan de Graaf Wichmanlaan, daarna bouwen zij een eigen huis met atelier aan de Boslaan. Later zal Cool nog aan de Beerensteinerlaan, de Brinklaan en de Prins Bernhardlaan wonen.

Waarschijnlijk moet Cool voor haar gezondheid veel in de buitenlucht verblijven. Dit kan de reden zijn dat zij enige tijd werkt op een kwekerij, daar doet zij veel kennis op over planten, hun groeiwijze en standplaats. Haar interesse voor tuinarchitectuur zal in deze tijd ontstaan zijn.

Wanneer Cool precies met het ontwerpen van tuinen is begonnen is niet duidelijk. Er is slechts een beperkt aantal tuinen van haar bekend, deze zijn allen aangelegd tussen circa 1920 en 1940. In 1919 adverteert Cool in de Bussumsche Courant met het "aanleggen en bloemrijker maken van tuinen". In een advertentie in dezelfde krant in 1920 noemt zij zich tuinarchitecte. Het is ook in deze tijd dat zij meer bekendheid krijgt, onder andere door haar artikelen in de tijdschriften 'Buiten' en 'Onze Tuinen'.

Veel meer, dan met het aanleggen en ontwerpen van tuinen, hield Cool zich bezig met het schrijven van artikelen over tuinen, tuinarchitectuur en planten. Artikelen van haar zijn aangetroffen in de tijdschriften 'Buiten', 'Floralia', 'Onze Tuinen', 'Het Landhuis', 'Weekblad voor het Landhuis', 'Het Landhuis, op de hoogte' en 'Bouwkundig weekblad Architectura'.⁹⁰Tussen 1936 en 1939 was zij vaste medewerker van 'Het Landhuis'. Uit alle artikelen blijkt een grote kennis van bijzondere planten en een bekendheid met vele tuinen, zowel van oudere datum als door haar tijdgenoten aangelegd. Zo schrijft zij in 1936 onder meer een artikel over D.F. Tersteeg en zijn werk ter gelegenheid van zijn zestigste verjaardag.⁹¹

Naast het al eerder genoemde boek "Wij, met ons vijven, in Rome" schrijft Cool in 1928 een boek over; "Bloemenmythen en legenden. Hoe de menschen in vroeger tijden de bloemen, de boomen en al het kruid in direct contact met hun leven zagen".⁹² In haar inleiding schrijft zij:

"Heeft het waarde in den tegenwoordigen tijd eens extra bij Bloemen-Mythen en Legendes stil te staan?

Het heeft zeker zijn bekoring. Nu er een opleving is uit de onverschilligheid, ook op het gebied van planten en tuinen (men trekt immers naar buiten, weg uit de stad, men ziet meer en meer naar de bloemen en de boomen) wil men er meer van weten. De belangstelling is er zeker. De kinderen hebben hun schooltuinen, daar bloeien de bloemen en groeien de groenten; ook zijn er de tuindorpen, de vaders verzorgen

hun stukje grond.

En iedere kamer, hoe klein ook, heeft het vaasje met bloemen gevuld, al is het maar met madeliefjes, door de kinderen geplukt.

De parken hebben de aandacht.

Men staat weer stil bij het groeiende en bloeiende kruid.”

Het is deze belangstelling voor de natuur die Cool in veel van haar artikelen probeert aan te wakkeren.

Er worden door Cool nog meer boeken geschreven; in 1941 verschijnt het boekje “Dichters over bloemen” dat door haar is samengesteld⁹³, het jeugdboek “Frank, de plantenzieker” verschijnt in 1942⁹⁴ en verder werkte zij nog mee aan “Het Gulden Meisjesboek” van D.A. Cramer-Schaap.⁹⁵

In 1921 en waarschijnlijk ook in 1928, maakte Cool een reis naar Engeland om daar verschillende tuinen te bezoeken.⁹⁶ Soortgelijke reizen maakte zij ook naar Italië in 1928 en in 1937, wanneer zij in ieder geval de stad Rapallo, gelegen aan de Golf van Genua, bezoekt.⁹⁷

Door mensen die haar ontmoet hebben wordt Cool omschreven als een wat excentriek en teruggetrokken persoon, met een brede interesse onder meer op sociaal en cultureel gebied. Zij ging vaak wat antiek gekleed, veelvuldig in een lange cape. Vanwege haar zwakke gezondheid zag zij er de meeste tijd slecht uit. Tuinarchitecten noemen haar meer een schrijfster dan een tuinarchitecte, alhoewel zij zichzelf wel steeds als tuinarchitecte presenteerde.

In Bussum en omgeving was Cool een gezien persoon en ook de meesten van de door haar ontworpen tuinen liggen in Bussum. In 1928 voerde zij actie tegen de bebouwing van de ‘Kom van Biegel’, een stukje onbebouwd terrein in Bussum⁹⁸ en in het jaar 1937 maakte zij, samen met de Bussumse tuinarchitect Ph.H.J.G. Reyers, deel uit van de keuringscommissie voor de best verzorgde tuinen in de gemeente.⁹⁹

Tine blijft ongetrouwd en overlijdt op 3 juli 1944 in Deventer.¹⁰⁰

Tuinarchitectuur.

Inleiding.

In verhouding tot de grote hoeveelheid artikelen die Cool over tuinen heeft geschreven is het aantal door haar ontworpen tuinen relatief klein. Thans zijn er 11 tuinen bekend waarin zij gewerkt heeft. Hiervan zijn 6 tuinen bekend uit mededelingen van mensen die samen met haar in de desbetreffende tuin hebben gewerkt. Een andere tuin is slechts bekend uit een artikel van Cool waarbij de gegevens zo summier zijn dat niet is na te gaan welke tuin dit geweest zou kunnen zijn.

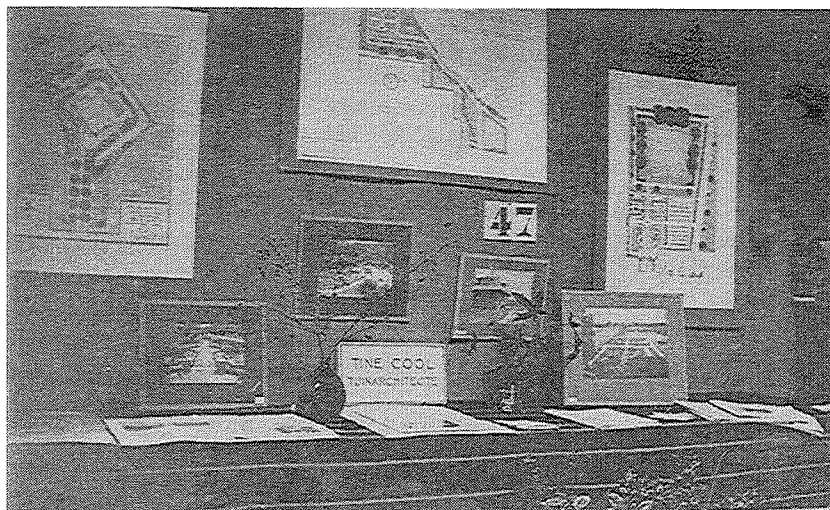
⁶⁶ Tine Cool bij haar eigen werk op een onbekende tentoonstelling. Part. Coll.

Foto's van Cool en haar werk op een onbekende tentoonstelling laten verschillende tuinontwerpen zien (afb. 66-67). Deze zijn helaas niet nader te identificeren. Wel is een ontwerp te herkennen voor de tuin bij de Gooische H.B.S. te Bussum.¹⁰¹

De beschikbare gegevens variëren per tuin en lopen uiteen tussen alleen een vermelding of een foto van het ontwerp en een uitgebreid artikel met foto's waarin de tuin, inclusief beplanting, door Cool zelf besproken wordt.

Cool had veel contact met de andere tuinarchitecten uit haar tijd. Op een foto van de oprichtingsvergadering van de Bond van Nederlandse Tuinarchitecten (B.N.T.), in 1922 te Utrecht is zij ook afgebeeld.¹⁰² Dit toont aan dat zij vanaf het begin bij de B.N.T. betrokken was. Een bepaalde functie heeft zij, voor zo ver bekend, nooit bekleed, wel schreef zij korte verslagen van de vergaderingen die in tijdschriften werden geplaatst. In 1926 schrijft zij in 'Onze Tuinen' een verslag van 'De tuinkunst-cursus van de B.N.T.'¹⁰³ Waarschijnlijk heeft zij zelf ook deelgenomen aan deze drie-daagse cursus in Wageningen.

Tijdens een excursie van de B.N.T. in de dertiger jaren werden tuinen van Cool bezocht.¹⁰⁴ Eerder waren al ontwerpen van haar te zien op de 'Tentoonstelling van Tuinkunst' in Arnhem in 1924¹⁰⁵ en later ook op de Foto-tentoonstelling van de B.N.T. in 1941.¹⁰⁶ Zelf bezocht zij veel van dergelijke tentoonstellingen, onder andere de 'Algemene Nederlandsche en Nederlandsch-Indische Tuinbouw en Bloemententoonstelling' in 1923, waar zij zitting had in de jury¹⁰⁷, en de 'Internationale Tuinbouw-tentoonstelling' te Parijs in 1927¹⁰⁸.

⁶⁷ Werk van Tine Cool op een onbekende tentoonstelling. Part. Coll.

Ontwerp-opvattingen.

Uit de vele artikelen die Cool heeft gepubliceerd in tijdschriften wordt duidelijk welke opvattingen zij had ten aanzien van het ontwerpen van tuinen.

In de eerste plaats ziet Cool in het beroep van tuinarchitect een grote verantwoordelijkheid; tuinarchitecten zijn echte kunstenaars maar bovendien kunnen zij in staat zijn de mensen vreugde te geven door hun werken.

“Nooit mogen wij vergeten wat voor een verantwoordelijkheid er in dat kunnen geven zit.”¹⁰⁹

Cool benadrukt dat een tuin een bepaalde sfeer en karakter moet hebben en zorgvuldig moet worden aangelegd.

“Wees niet tevreden met een tuin die enkel bestaat uit paden en gras. Wees niet tevreden met een tuin die bestaat uit een optocht van struiken en conifeeren. Wees niet tevreden met een tuin die geen eigen sfeer, die geen karakter heeft.”¹¹⁰

In veel van haar artikelen gaat zij hier dieper op in en beschrijft zij op welke wijze de sfeer en het karakter van een tuin tot uitdrukking komen. De tuin moet, volgens haar, niet worden opgedeeld in kleine stukjes, maar moet een groot ruimtelijk geheel zijn. Dit betekent niet één grote ruimte, maar een aantal plekken met een eigen sfeer in onderling verband en passend in het grotere geheel.¹¹¹

“En wij verstaan nu onder tuin de samenvatting van de onderdelen, het tezamen gestelde geheel, waarin een cadans is, een zeker ritme, een vreugdevol samenleven, ook van licht en schaduw en van verschillend grond niveau, rustige grastapijten en paden en water, gemarkeerde diepte, de lengte van de tuin, die als het kan bezit neemt, omraamd wel is waar door beplanting, van een verschiet (doorkijk, EB).”¹¹²

Bij een bespreking van een door haarzelf aangelegde tuin schrijft zij:

“Een goede tuin bestaat uit opeenvolgende hoofdmomenten, waar omheen zich ondergeschikte oogenblikken groepeeren als aanvullingswaarden.”¹¹³

De relatie tussen huis en tuin is voor Cool essentieel. De tuin is het verlengde van de kamers in het huis. Vanwege het Nederlandse klimaat verblijft men vaak binnen in het huis en dan moet er een direct contact zijn met de tuin.

“Het is de grote opgave in ons land, waar veel meer dan in de tuinen in de kamers wordt gewoond, om de tuinen tot de kamers te brengen en zodoende de tuinen tot een nog groter genot te maken voor de bezitters. Men heeft dit in de hand door middel van de ramen, de vensters, de deur; de architecten mogen dit weten, maar soms ook vergeten zij het te zeer en dan wordt het moeilijk voor ons de tuin door kleine en hooggeplaatste raampjes die de gesloten architectuur van de buitengevel bewaren, contact te geven met de kamers.”¹¹⁴

Om een goede aansluiting te krijgen van de tuin op het huis is, volgens Cool, samenwerking tussen opdrachtgever, architect en tuinarchitect vanaf het eerste begin gewenst. Over D.F. Tersteeg schrijft Cool:

“Het is zeker mede aan hem te danken geweest, dat architecten aflieten zelf den tuin te maken, daar zij begrepen dat het grootste succes te wachten viel als van den beginne de opdrachtgever architect en tuinarchitect tezamen had om de plaats van het huis te bepalen.”¹¹⁵

Zij benadrukt dat de beplanting in de tuin een eenheid vormt en dat dit een “integreerend onderdeel” in de tuin is. Deze eenheid in de beplanting noemt zij “plantengemeenschap”. Om een goede tuin te creëren moet de ontwerper van de tuin zowel de vorm van de aanleg als de beplanting

bepalen.¹¹⁶

In de tuin moet het hele jaar door steeds iets bijzonders te zien zijn. Dit kan een rijkdom aan bloeiende planten zijn die verspreid over het jaar bloeien.

“Deze bloemenwandeling moest nu tot den winter toe het zeer belangrijke deel blijven.”¹¹⁷

In de winter wordt het bezienswaardige gevormd door de groenblijvende planten en door de bomen, waarvan de takken-structuur tegen de lucht afsteekt. Zij komt steeds terug op deze opvolging van seizoenen:

“En, als wij de tuin, het buiten zullen moeten voorbereiden, dan zullen wij nooit mogen vergeten, dat na het voorjaar de zomer in de tuin komt en wij zullen het immers wel heel goed weten, dat wij niet alleen het blijde spel van de teere en de helle kleuren in het voorjaarslicht tot werkelijkheid moeten maken, maar ook een kans geven aan de diepe schaduw die het licht er naast te heviger leven laat.”¹¹⁸

Cool heeft een grote kennis van planten, niet alleen de meest gebruikte maar ook kent zij een groot aantal hele bijzonder planten. De tuin ziet zij als:

“... een intieme omgeving voor planten, dat is toch de tuin, en een oord waar rustig van de bloemen kan worden genoten, dat is toch eigenlijk de tuin voor den mensch.”¹¹⁹

De plant moet hierin “haar volle karakter” behouden, dat is: ten volle tot zijn recht kunnen komen zonder ingrepen in de vorm door snoei.

Cool erkent dat het verharderen van paden met grind in sommige gevallen noodzakelijk is, maar dit fel witte grind betekent volgens haar vaak een verstoring van de rust en eenheid in de tuin. Zij geeft de voorkeur aan paden van grond. In een artikel over een, door A.P. Smits ontworpen, tuin in Hilversum wordt dit benadrukt.

“Ja, soms kan het werkelijk een verademing zijn een tuin te zien, waaruit men het grind weghield, omdat men dan de sfeer niet verbroken ziet van het te zamen groeien van de beplanting, van het te zamen zijn van huis en tuin en bosch. Kijk, dit is wel het grootste compliment dat men een tuin kan maken, als men zijn éénzijn roemen mag. En eigenlijk hoort elke tuin, wil hij goed zijn, één te zijn met het huis, den bewoner of de bewoonster, één met de omgeving.”¹²⁰

Aan het eind van de dertiger jaren is het aanleggen van rotstuinen of rotsgedeelten in de tuin bijzonder populair geworden. Cool is hier niet zo van gecharmeerd, volgens haar ontstaat er onrust in de tuin als gevolg van de rotstuintjes. Zij houdt dan een pleidooi voor het element water.

“Het is wel eigenaardig, dat men in de tuinen en vooral tuintjes in het algemeen meer aandacht geeft aan ‘rotsgedeelten’ dan aan het versieren van den tuin met water, het element dat ons Nederlanders toch beter ligt en dat zoo’n integreerend aandeel heeft in ons landschap.” ... “wij maken ‘rotstuinen’, brengen er de onrust mee in de tuin, terwijl wij met het brengen van water in staat zijn rust aan de tuin te geven.” ... “Nu is het niet de bedoeling van dit artikel in dier mate op te wekken, dat te pas en te onpas de vijvers en de vijvertjes in onze tuinen zullen worden aangebracht en dat de ‘rotsmanie’ over zal slaan in een ‘vijvermanie’, maar het is wel de bedoeling hier te wijzen op de waarde en het genot dat tuinen zonder water derven.”¹²¹

Over Tine Cool en door haar ontworpen tuinen is door haar tijdgenoten maar weinig geschreven. In 1924 wordt in Arnhem een ‘Tentoonstelling van Tuinkunst’ gehouden, waar ontwerpen van Cool te zien zijn. Th.J. Dinn bespreekt in een artikel de tentoonstelling, en merkt dan op:

“Bij mej. Tine Cool, tuinarchitecte te Bussum en den heer G. Bleeker te Bloemendaal vinden wij een streven, om dezen bloemenrijkdom in de plannen tot uitdrukking te brengen. Ieder van de beide genoemden doet dit op hare (zijne) eigene manier.”¹²²

J.P. Fokker geeft in zijn boek ‘Tuinen in Holland’ afbeeldingen van de tuinen van de heer J.D.

Cremers en Klein Buitenrust. In de tekst gaat hij lovend in op de aanwezigheid van de bloemenzee in de tuin en de groepering van de planten.¹²³ In een artikel in Buiten schrijft hij:

“Het dunkt ons niet zonder betekenis, dat dit het werk is van een jonge vrouw en dat in onzen tijd veel meisjes neiging voelen tot het tuinarchitectschap. Zulk werk, zulk minutieus ingaan op de sfeer van het kleinere gewas, past bij het vrouwelijk sentiment.”¹²⁴

⁶⁸ Tuin van dhr. J.D. Cremers te Bussum (enige jaren na de aanleg).
Tuinen in Holland, p. 76. Foto BLUW.

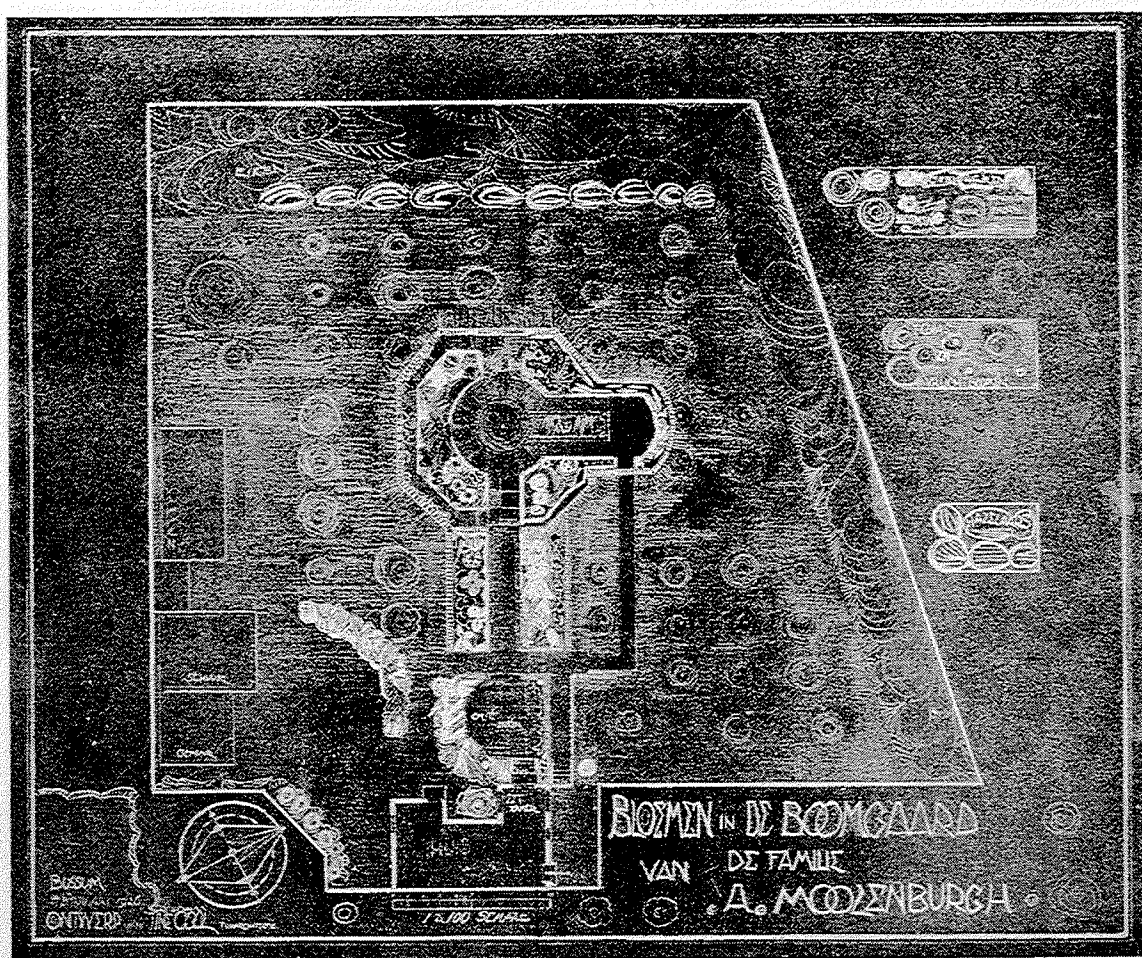
⁶⁹ Tuin van dhr. J.D. Cremers te Bussum (situatie 1992).

Stijlkenmerken.

Op dit moment zijn er slechts enkele tuinen bekend die door Cool ontworpen (zouden) zijn, bovendien zijn van een aantal van deze tuinen de beschikbare gegevens beperkt. Hierdoor is het niet mogelijk een algemeen overzicht van haar stijl van werken aan te geven. Wel kunnen een aantal kenmerkende elementen van haar werk genoemd worden.

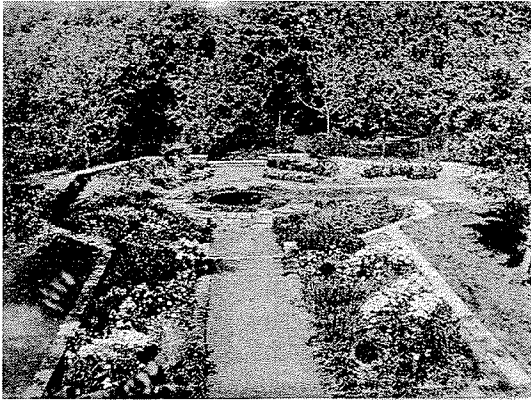
Het belangrijkste doel dat Cool leek na te streven met haar ontwerpen was het creëren van een plek voor ruime, uitbundig bloeiende borders waarin een veelheid aan planten een plaats konden krijgen. Deze borders waren vrijwel altijd voor een muurtje gelegen. Een pad van grond, gras of tegels vormde de voorste begrenzing van de border. Belangrijk was de zichtbaarheid van deze borders vanuit het huis. Op speciale plaatsen werd in de border een zuilvormige *Taxus* of bolvormige *Buxus* geplaatst.

De aanwezige hoogteverschillen in het terrein werden gebruikt om keermuren aan te brengen. Wanneer er geen natuurlijk niveau-verschil aanwezig was werd dit gecreëerd door in het terrein een gedeelte uit te graven. De trappen die een verbinding vormden tussen de verschillende niveaus hebben in een aantal gevallen halverwege een draai van 90 graden. De muren zelf werden gedeeltelijk begroeid, speciaal hiervoor waren in de muur een aantal openingen uitgespaard. De lijnen in de tuin waren over het algemeen recht en strak, zowel voor de borders als voor de paden. Een weelderige plantengroei moest deze lijnen verzachten. Vanuit het huis en het terras

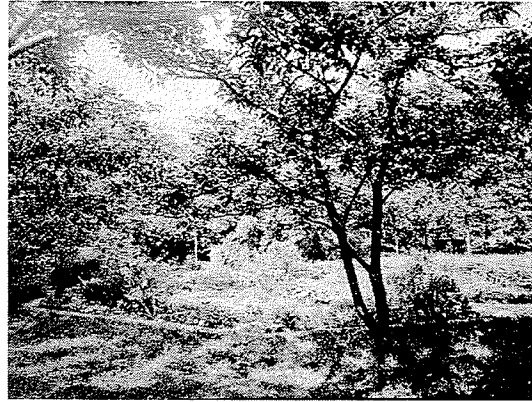

PLATTEGROND VAN DEN AANLEG

⁷⁰ Bloemen in de boomgaard van de familie A. Molenburgh te Bussum (1926).
De vrouw en haar huis 25 (1930), p. 133. Foto BLUW.

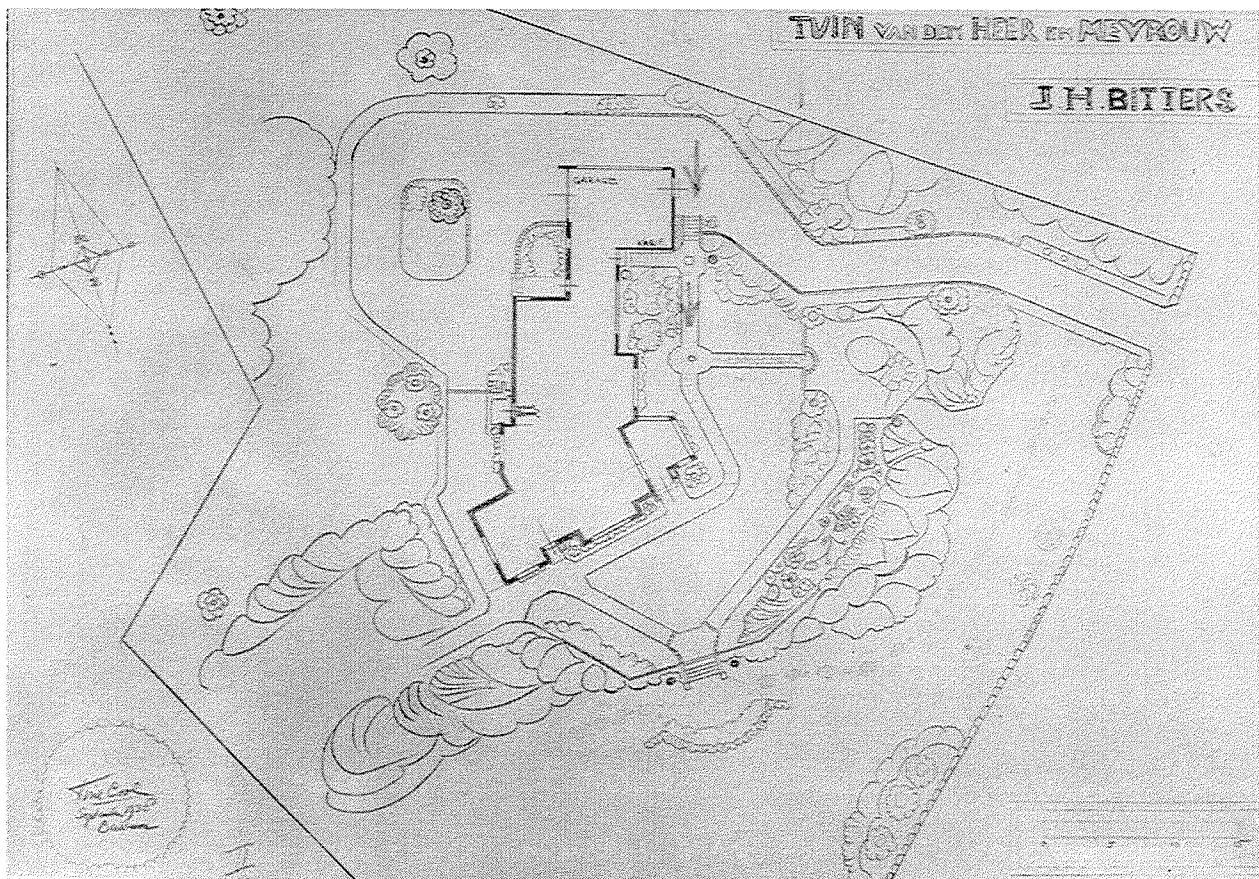
⁷¹ Tuin van de familie A. Molenburgh te Bussum (enige jaren na de aanleg). De vrouw en haar huis 25 (1930), p. 131. Foto BLUW.

⁷² Tuin van de familie A. Molenburgh te Bussum (enige jaren na de aanleg). Tuinen in Holland, p. 77. Foto BLUW.

was er een doorkijk naar het eind van de tuin, naar een bijzondere boom of een uitzicht op de omgeving. Deze zicht-as vormde in veel gevallen ook een symmetrie-as voor het gedeelte bij het huis.

De tuin voor de familie Cremers in Bussum, aangelegd in 1921, heeft zo'n lange zicht-as vanuit het huis over het terras naar het einde van de tuin (afb. 68-69). Het smalle, langwerpige perceel is verdeeld in een aantal verschillende, achter elkaar gelegen, plekken, welke door een pad in de as met elkaar verbonden worden. Door de vorm van het perceel was er vrijwel geen ruimte voor een tuinaanleg naast het huis. Het terras is tegen het huis gelegen en op het zelfde niveau. Aansluitend hierop is verdiept gedeelte met een gazon waarin een klein bassin. Rondom het gazon waren borders met als achtergrond een lage keermuur. Aan een zijde was in deze muur een

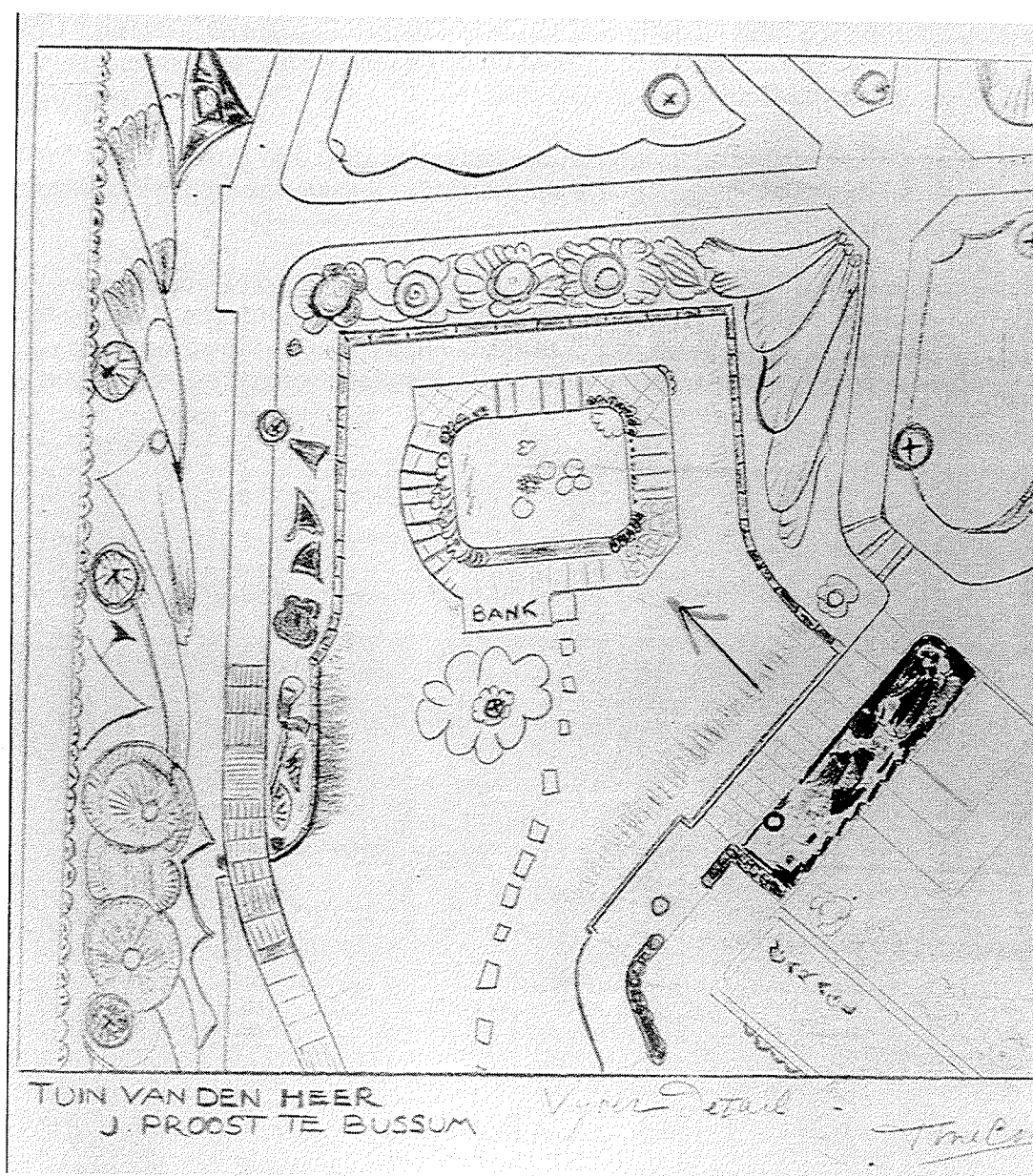

⁷³ Tuin van dhr. en mw. J.H. Bitters te Blaricum (1938). BNT-tentoonstelling 1941. BLUW.

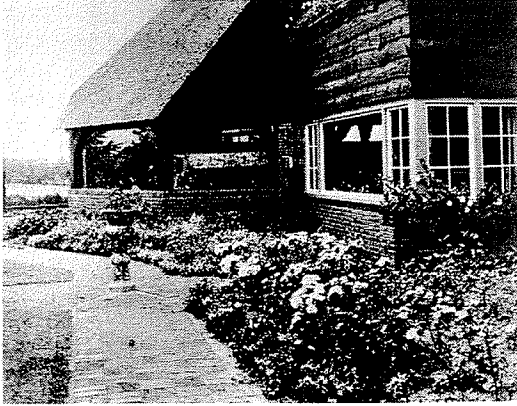
gemetselde bank opgenomen met daarboven een begroeide pergola. Achter het verdiepte gedeelte lag een uitgegroeid eike-hakhoutbosje waartussen de Rhododendrons groeiden. Vervolgens was er een boomgaard en een plek voor zaai-bedden.¹²⁵

Uit de beschrijvingen blijkt dat veel van de tuinen reeds bestonden toen Cool daar kwam. Haar werk is in veel gevallen te zien als een verfraaiing van het bestaande, onder andere door het aanbrengen van een bloemenrijkdom in de tuin.

De tuin bij 'Klein Buitenrust' in Bussum bestond voornamelijk uit een boomgaard toen Cool circa 1926 gevraagd werd bloemenborders aan te brengen (afb. 70-72). Deze boomgaard werd behouden en in het midden werden de bloemenborders aangelegd. Dit deel ligt rond een as, die vanwege de vorm van het perceel niet gericht was op de openslaande deuren van de eetkamer maar iets verschoven was. Voor het huis eindigde de as op het terras. Het centrale gedeelte van de tuin kreeg een achthoekige vorm, welke naar een zijde werd uitgebreid. Dit gedeelte werd ook iets uitgegraven en in het midden kwam een vijver. Voor de muren waren brede borders waarin naast bloeiende en vaste planten ook een aantal kleine groenblijvende heesters geplaatst werden.¹²⁶

⁷⁵ Tuin van dhr. J. Proost te Bussum (circa 1938). BNT-tentoonstelling 1941. BLUW

74 Tuin van dhr. en mw. J.H. Bitters te Blaricum (1938). BNT-tentoonstelling 1941. BLUW.

76 Tuin van dhr. J. Proost te Bussum (circa 1938). BNT-tentoonstelling 1941. BLUW.

De tuin voor de heer en mevrouw Bitters in Blaricum werd door Cool in 1938 ontworpen (afb. 73-74). Ook in deze tuin een bloemenborder tegen een achtergrond van heesters. Rondom de trap is de aanleg symmetrisch, waarbij de ligging van de as willekeurig gekozen lijkt te zijn. Opvallend is het perk aan de voet van de trap dat een motief uit de gemengde stijl zou kunnen zijn en in geen van de andere tuinen van Cool wordt aangetroffen.¹²⁷

Een waterbassin lijkt in vrijwel al de tuinen van Cool aanwezig te zijn geweest. Deze lag meestal in de zicht- of symmetrie-as van de tuin. De randen van het bassin waren ten dele overgroeid met water- en oeverplanten.

Het ontwerp voor de heer Proost in Bussum uit 1938 is voor een tuindeel rondom een vijver (afb. 75-76). Een rand van tegels ligt rondom het bassin met daarin openingen voor planten. Deze beplanting verhult de overgang tussen water en steen. De tuin rond de vijver vormt een eigen plek en is afgeschermd en beschermd door heesters. De paden geven een verbinding met de overige delen van de tuin.¹²⁸

Plantmateriaal.

Hoewel er op dit moment slechts een beperkt aantal door Cool aangelegde tuinen bekend zijn blijkt uit haar werk dat zij een uitgebreide kennis bezat van bomen, heesters en andere planten. De ontwerptekeningen geven hiervan geen aanduiding, maar in de artikelen die zij schreef worden vele planten-namen genoemd. Wanneer Cool een tuin beschreef benoemde zij ook de belangrijkste planten in die hierin voorkwamen. Daarnaast schreef zij een aantal artikelen over een enkele soort in het bijzonder of over de vele verschillende soorten die op een tuinbouwtentoonstelling te zien waren.¹²⁹

Uit door Cool zelf geschreven artikelen, die de aanleg en beplanting bespreken van tuinen waarin zij zelf werkzaam was, worden haar eigen bedoelingen met de beplanting duidelijk. In deze artikelen worden ook veel van de planten genoemd die zij in de desbetreffende tuin toepaste. Een verslag van een excursie van oud-leerlingen van de meisjestuinbouwschool 'Huis te Lande' geeft ook een goede aanduiding van de door Cool gebruikte planten.¹³⁰ Telkens blijkt de inspanning van Cool om een mooie combinatie van bloeiende planten, heesters en bomen tot stand te brengen, zodanig dat de tuin het gedurende het hele jaar aantrekkelijk is.

Door Cool werd rond 1926 de tuin bij 'Klein Buitenrust' in Bussum aangelegd (afb. 70-72). Het betrof een bestaande boomgaard waaraan, in aansluiting op het huis, een nieuwe bloementuin werd toegevoegd. Deze bloementuin lag iets verdiept met in het midden, op het laagste punt, een klein bassin met een waterlelie. De begrenzing werd gevormd door een lage keermuur met daarvoor brede borders bestemd voor bloeiende, vaste planten. Tussen de borders was een pad van gras en aan de zijde van het huis werden de borders afgesloten door een laag haagje van Buxus.

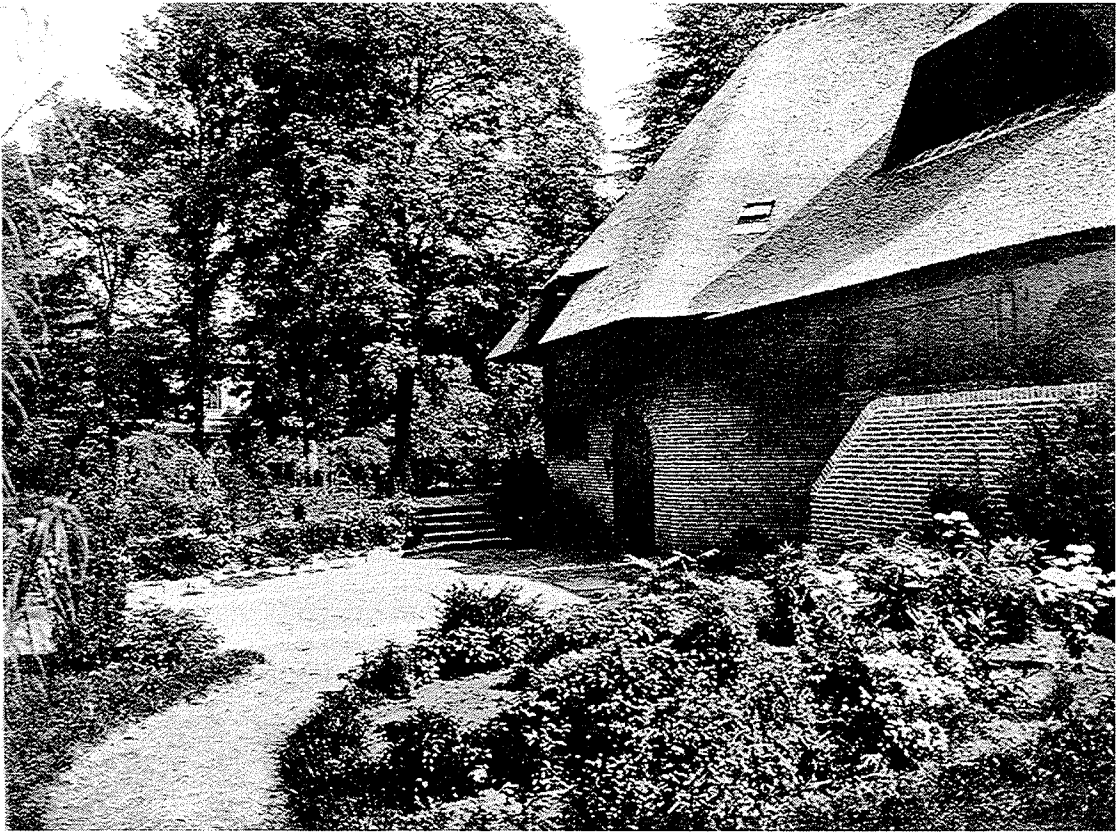
In de zomer bloeiden in de borders Heliotroop, Leeuwbekken, Delphinium, Cosmos, Kaapsche Hyacinthen, Zinnia, Alchemilla, Gladiolen, zonnebloemen, Solidago's en Sedum spectabilis atropurpureum. Later, in de herfst, was er de rijkdom van het kleurende en geurende fruit in de boomgaard. De mooiste tijd was volgens Cool het voorjaar, wanneer de fruitbomen bloesem droegen en daaronder de narcissen bloeiden. In het middengedeelte werd de aandacht dan getrokken door felgele Euphorbia's, tulp, Iris en Saxifraga.

Uit de beschrijving blijkt dat aan de plaats van de afzonderlijke planten en de combinaties van soorten in deze tuin veel aandacht werd besteed. Zo werd de witte Iris siberica gecombineerd met de witte tulpen 'Painted Lady' en 'Zwanenburg', de blauwe Iris germanica met zacht roze tulpen, gele Cottage tulpen met Iris Kaempheri en felgele Euphorbia met de tulp 'Valentine'.

In de winter zorgden Evonymus, Azalea, dwergconifeertjes en enkele bolvormige Buxus-struiken voor een aantrekkelijk beeld. Ook de Helleborus is door zijn bloemen dan een opvallend element.¹³¹

Een ander werk van Cool is de tuin van 'Huize Amby', rond 1930 in Bussum aangelegd (afb. 77-80). Ook in deze tuin creëert zij een afwisselend beeld met onder meer een aantal, op dat moment, minder bekende planten. (Pachysandra terminalis en Sambucus Tenuifolia) De tuin ligt aan alle zijden om het huis heen en er werd daarom getracht de kleur van de beplanting af te stemmen op de kleur van het huis. Planten die daarbij gebruikt werden zijn; Kaapsche Hyacinthen, Achillea filipendulina Parker's var., Desmodium, klimop, treurzonnebloemen en toortsen. De afscheiding van de tuin met de omgeving bestond uit een haag van hulst. Aan de voorzijde werd deze aangevuld door Taxus baccata var. fastigiata aureo varieg. die in het aangrenzende gemeenteplantsoen stonden. Deze afstemming van beplanting was mogelijk doordat Cool tegelijk met de tuin ook dit plantsoen vormgaf.¹³²

Er bestaat een uitgebreide beschrijving van de beplanting in een op dit moment verder onbekende tuin van Cool. Zij kreeg de opdracht deze reeds bestaande tuin aantrekkelijker te maken. De hoofdopzet werd door haar in stand gehouden en daarbinnen werd een rijkdom aan bloeiende planten aangebracht in een soort "bloemenwandeling". Ook in deze tuin werd er op gelet dat er

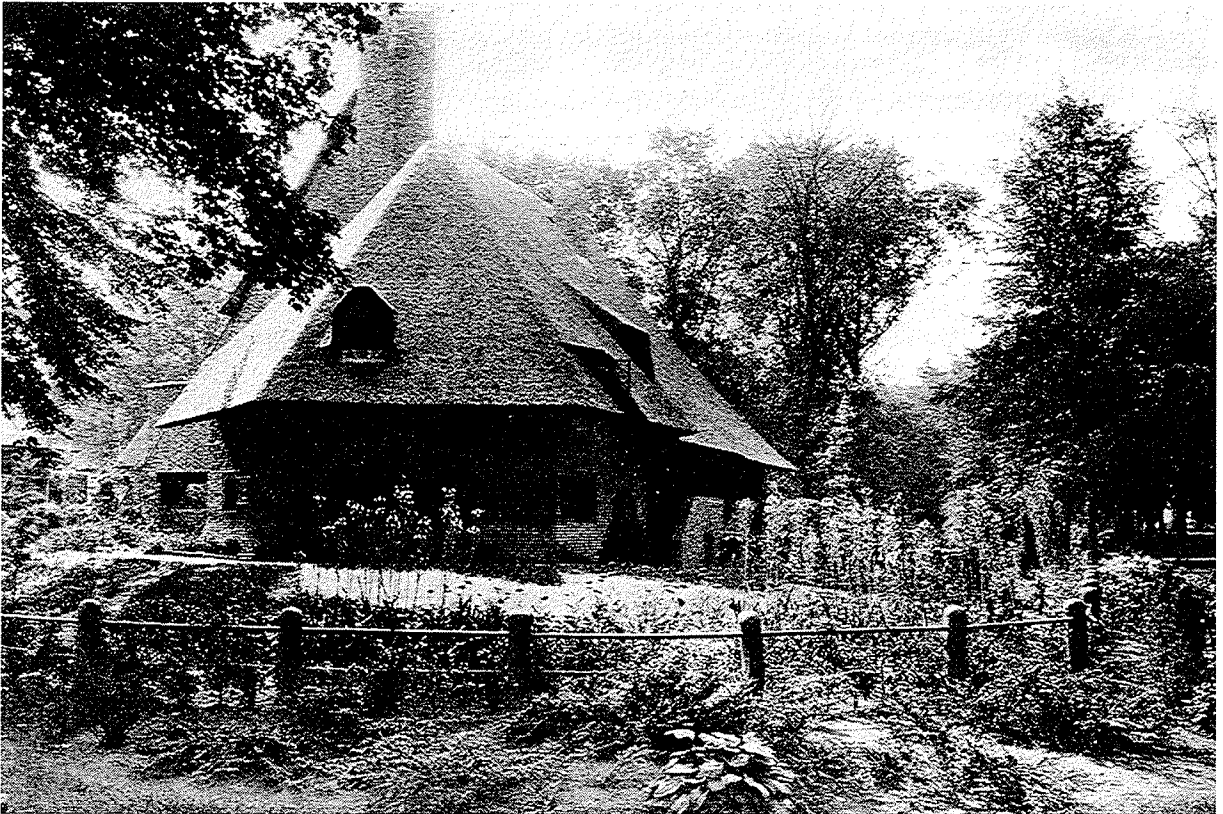

78 Tuin van de familie Everts te Bussum (circa 1930). Buiten 24 (1930) p. 115.

79 Tuin van de familie Everts te Bussum (situatie 1992).

⁷⁷ Tuin van de familie Everts te Bussum (circa 1930). Buiten 24 (1930) p. 115.

⁸⁰ Tuin van de familie Everts te Bussum (situatie 1992). Het openbaar groen rechts is eveneens door Tine Cool ontworpen.

gedurende het hele jaar steeds aantrekkelijke elementen in de tuin te zien waren. De “bloemenwandering” moest van het vroege voorjaar tot het late najaar de aandacht trekken.

In het voorjaar waren een reeds aanwezige perzik en peer de belangrijkste planten, met daarbij *Pulmonaria*, *Primula*, *Hamamelis mollis*, *Viburnum Carlesi* en *Incarvillea Delavayi*. Een weinig later bloeien de kastanje, roode meidoorn, gouden regen, witte en roze Lupinen, de Darwin en Cottage tulpen, *Campanula medium*, *Campanula persifolia*, *Anchusa*, *Hemerocallis*.

Tegelijk met de rozen bloeiden de jasmijn, grootbloemige *Philadelphus*, riddersporen, pioenen en de salie. In augustus waren de rozen op hun mooist en bloeiden ook lavendel, *Chrysanthemum maximum*, *Phlox*, *Dahlia*, *Galtonia* en vele andere zomerbloemen en eenjarigen.

Gedurende de herfst waren de *Chrysanthemum indicum*, de druiven aan de wingerd, de bessen van de *Cotoneaster*, *Polygonum*, de afgevallen kastanjes en de *Sedum spectabilis atropurpureum* de aandacht-trekkers in de tuin.

De winter was allerm minst een tijd met een dode tuin, hiervoor zorgden de groenblijvende planten bij het huis: *Mahonia Aquifolia*, *Andromeda floribunda*, *Scimmia Japonica*, *Buxus*randen, coniferen en de ligusterheggen. Een belangrijk accent in de wintertijd was ook in deze tuin weer de bloeiende *Helleborus niger*.¹³³

In vrijwel elke tuin probeerde Cool een accent te leggen door gebruik te maken van een plant met een bijzondere groeivorm, een mooie vertakking of van een meer zeldzaam soort. Zo stonden in de tuin van J.D. Cremers een *Citrus alternifolius*, die in de winter moest worden afgedekt tegen de vorst, en een *Evonymus Kewensis* als groenblijvende bodembedekker (afb. 68-69).¹³⁴

Lijst met tuinen van C.A. Cool voor particuliere opdrachtgevers.

Jaartal	Plaats	Projectnaam	Opdrachtgever	Huidige staat	Opmerkingen
tussen 1920 en 1935	Bussum	Nelluseca	Fam. Doyer	B	Mededeling dhr. T. Hamers te Bussum.
1921	Bussum	tuin	Dhr. J.D. Cremers	C	Beschreven in tuinen in Holland. Architect huis: H. Mastenbroek.
voor 1923	Onbekend	tuin		D	Artikel in: Buiten 17 (1923).
ca. 1926	Bussum	Klein Buitenrust	Fam. Moolenburgh	C	Beschreven in De vrouw en haar huis 25 (1930).
ca. 1930	Bussum	Huize Amby	Fam. Everts	B	Beschrijving in Buiten 24 (1930). Ook ontwerp voor aangrenzend gemeenteplantsoen.
1938	Blaricum	tuin	Dhr. en mw. J.H. Bitters	B	Tekening in BLUW. In 1918 aangelegd door : D.F. Tersteeg.
ca. 1938	Bussum	tuin	Dhr. J. Proost	A	Foto's in B.N.T.-tentoonstelling 1941 in BLUW.
ca. 1938	Bussum	tuin aan de Catslaan		A	Mededeling dhr. H. van Amstel te Bussum.
1938-1939	Bussum	tuin aan de Bollelaan		A	Mededeling dhr. H. van Amstel te Bussum.
1942	Vreeland	Jagtlust	Dhr. Goemaat	A	Mededeling dhr. J. Fobber te Vreeland.
ca. 1942	Valkeveen	tuin	Dhr. Koster	A	Mededeling dhr. Spaans te Bussum.

Lijst met aanbevelingen te behouden tuinen van Tine Cool.

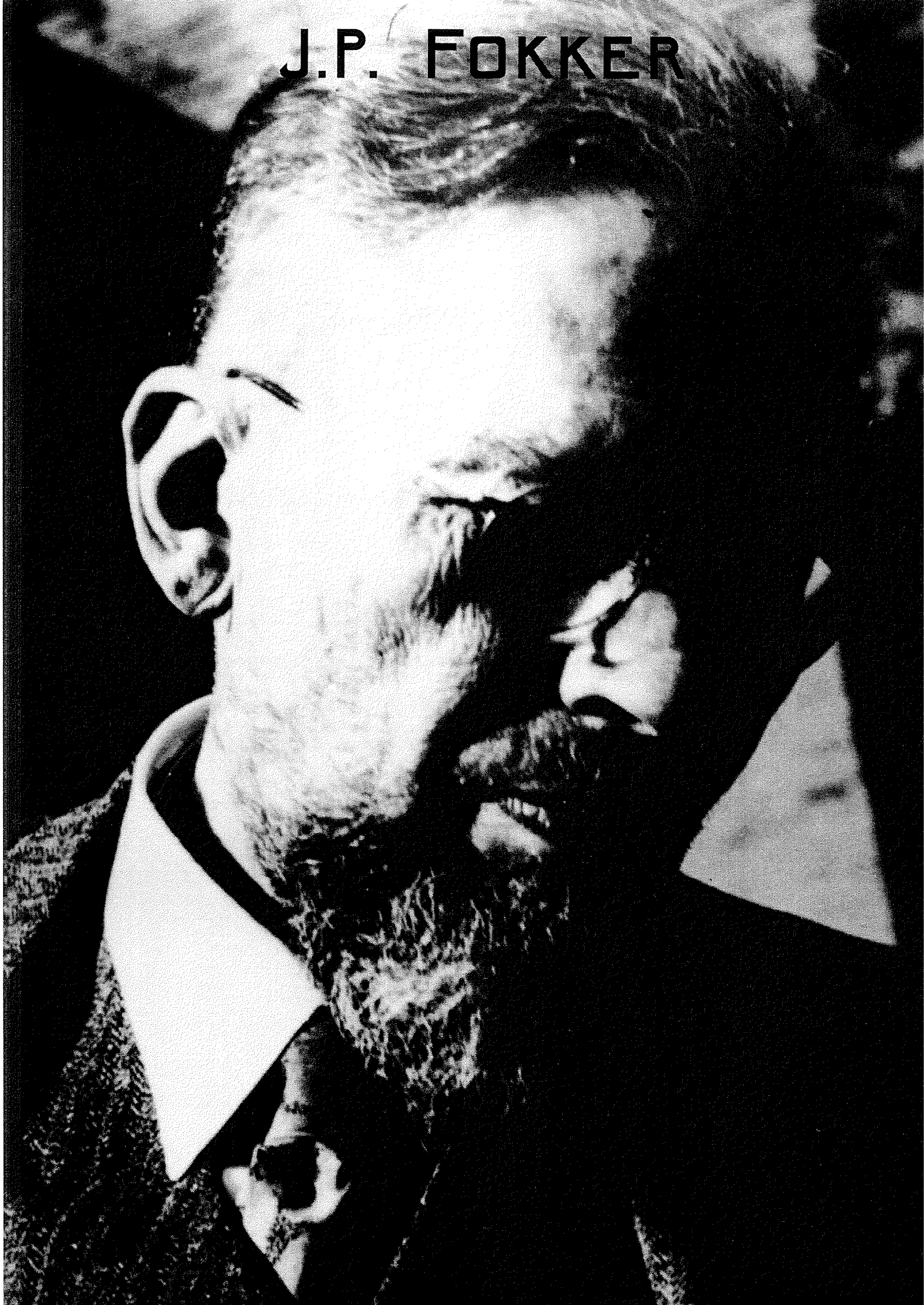
Jaartal	Plaats	Projectnaam	Oprichtgever	Huidige staat	Opmerkingen
1921	Bussum	tuin	Dhr. J.D. Cremers	C	Beschreven in Tuinen in Holland. Architect huis: H. Mastenbroek.

Voorbeeld van een tuin geheel ontworpen door Tine Cool, met een duidelijke opdeling in meerdere, achter elkaar gelegen, tuindelen met elk een eigen sfeer en inrichting. Voorbeeld van een door Cool bedoeld gebruik maken van de lengte van het perceel voor het creëren van een doorzicht. Hoofdstructuur is duidelijk aanwezig, het tuindeel met terras en vijver bij het huis komt vrijwel overeen met foto's uit de jaren twintig. Deze tuin is, voorzover thans bekend, de enige overgebleven representant van een in zijn geheel door Cool ontworpen tuin.

ca. 1926	Bussum	Klein Buitenrust	Fam. Moolenburgh	C	Beschreven in De vrouw en haar huis 25 (1930).
----------	--------	------------------	------------------	---	--

Voorbeeld van een door Tine Cool ontworpen tuindeel met bloemen, dat zorgvuldig is ingepast in de reeds bestaande tuin (in dit geval een boomgaard) en waarbij gebruik is gemaakt van reeds aanwezige bomen. Voorbeeld van een door muren omgeven bloementuin. De hoofdstructuur met onder andere de muurwerken is nog aanwezig, de invulling van de verschillende bloemvakken is gewijzigd. Deze tuin is de enige, thans bekende, representant van een door Cool aangelegde bloementuin binnen een reeds bestaande tuin.

J.P. FOKKER

J.P. Fokker (1889-1963)

Biografie van J.P. Fokker.

Johan Pieter Fokker werd op 27 mei 1889 geboren te Batavia, Nederlands Indië (afb. 81). Al op 4- of 5-jarige leeftijd verhuisde hij naar Nederland, waar hij in Den Haag de lagere school en de HBS volgde. Hierna ging hij naar Delft om aan de Technische Hogeschool bouwkunde te studeren, in 1915 behaalde hij het diploma. De eerste jaren na zijn studie is Fokker werkzaam bij de architect J.W. Hanrath in Hilversum en bij Rijksbouwmeester C. Knuttel. Tegelijkertijd heeft hij een aantal eigen opdrachten zoals een klein landhuis 'In de verbrande pan' in Bergen aan Zee (1915), een huis aan de Alkmaarschestraat in Scheveningen (tussen 1915 en 1918) en de villa 'De Klaproos' te Helmond (1916).

Op initiatief van in Denemarken wonende Nederlanders wordt er in 1916 in Kopenhagen een tentoonstelling georganiseerd met foto's van de moderne Nederlandse architectuur. Fokker is secretaris van de commissie van voorbereiding, waarin ook de architecten K.P.C. de Bazel, H.P. Berlage, J. Gratama, W. Kromhout en J.B. van Loghem zitting hebben. Hij reist naar Denemarken om ook daar mee te helpen bij de organisatie van de tentoonstelling. In het Bouwkundig Weekblad schrijft hij een verslag van dit bezoek.¹³⁵

Fokker was van mening dat huis en tuin één eenheid dienen te vormen, daarom maakte hij een uitgebreide studie van de tuinarchitectuur. Zo was hij in staat om bij de huizen die hij bouwde ook de tuin te ontwerpen, waardoor een goede eenheid tussen huis en tuin tot stand kon komen. De villa 'De Klaproos' in Helmond was het eerste bouwwerk waarbij hij zowel het huis als de tuin ontwierp.

Opmerkelijk is dat reeds in maart 1918 in het tijdschrift 'Levende Kunst' een artikel verschijnt over het werk van Fokker.¹³⁶ Hij is dan net drie jaar afgestudeerd en heeft nog weinig gebouwd. In het artikel wordt het huis 'De Klaproos' in Helmond en het huis aan de Alkmaarschestraat in Scheveningen besproken, ook de tuinaanleg bij deze huizen komt ter sprake.

Zijn eigen woning 'De Koers' in Wassenaar bouwt Fokker tussen 1918 en 1923 en legt daarbij ook de tuin aan. Jarenlang zal hij 'De Koers' in publicaties en tijdens lezingen noemen als een goed voorbeeld van een eenheid tussen huis en tuin. In 1920 vestigt hij zich in Wassenaar en wordt in het bevolkingsregister van de gemeente ingeschreven met als beroep architect en tuinarchitect. In de twintiger jaren bouwt hij een aantal landhuizen, waarbij hij in de meeste gevallen ook de tuin aanlegt. Voorbeelden hiervan zijn 'De Wende' in Wassenaar (1927), 'De Witte Berg' te Aalst (1928) en 'Tibet' in Aerdenhout (1929).

Het huwelijk van Fokker met Anna Francina Hijlkes Hijlkema wordt in 1927 gesloten, er zullen twee kinderen worden geboren. Door een kleine verbouwing wordt het huis 'De Koers', oorspronkelijk bedoeld voor hem als vrijgezel, geschikt gemaakt voor het gezin en Fokker zal er tot zijn overlijden blijven wonen.

De woning met kwekerij naast 'De Koers' in Wassenaar is vanaf het begin van de jaren twintig in het bezit van Fokker. De kwekerij draagt de naam 'Duinvoet'. In 1923 geeft de kwekerij 'De Teunisbloem' in Overveen, welke onder leiding staat van de tuinarchitect C. Sipkes, een prijscourant uit, waarin vermeld wordt dat met de verkoop en aanleg in de omgeving van Den Haag de kwekerij 'Duinvoet' is belast.¹³⁷ In 1924 verschijnt de prijscourant van de 'nv Kwekerijen Duinvoet en Teunisbloem' waarin wordt vermeld dat de beide kwekerijen inmiddels zijn samengegaan.¹³⁸ De afdeling tuinarchitectuur staat onder leiding van Fokker en Sipkes. Door hun

beider achtergrond, bouwkundig ingenieur en tuinarchitect, kunnen zij samen zorgdragen voor een harmonisch geheel van huis en tuin. De samenwerking tussen Fokker en Sipkes zal voortduren tot aan 1932, daarna gaan de beide kwekerijen apart verder. Na een aantal jaren verdwijnt de kwekerij 'Duinvoet'. Het bijbehorende huis wordt door Fokker in 1938 verbouwd en daarna verkocht.

In de vergadering van de Bond van Nederlandse Tuinarchitecten (B.N.T.) op 13 december 1928 wordt een verzoek van Fokker, om als lid toegelaten te worden, behandeld. De aanvraag wordt op dat moment doorgezonden naar de Commissie van Onderzoek. Wanneer Fokker toegelaten wordt als lid is niet exact bekend, zijn eerste vermelding als lid van de B.N.T. dateert uit 1933.¹³⁹ Vanaf deze tijd gaat hij zich nog nadrukkelijker bezig houden met de tuinarchitectuur en de verhouding tussen huis en tuin.

In 1931 verschijnt het boek 'Het Eigen Huis' geschreven door Fokker.¹⁴⁰ Hierin geeft hij na een korte inleiding vele voorbeelden van moderne villa's en landhuizen, ontworpen door een groot aantal jonge architecten. Een jaar later verschijnt een soortgelijk boek van hem: 'Tuinen in Holland'¹⁴¹, dit behandelt de moderne tuinarchitectuur aan de hand van een groot aantal foto's van tuinen, ontworpen door eigentijdse tuinarchitecten.

Fokker krijgt in de dertiger jaren ook de mogelijkheid zijn ideeën over huis en tuin uit te dragen tijdens een aantal lezingen en cursussen. Aan de Academie van Bouwkunst in Amsterdam geeft hij tijdens het cursusjaar 1932/33 les aan de eerste-jaars leerlingen. In de cursus 1933/1934 vervangt hij de architect A.P. Smits bij de lessen 'Huis en Tuin'.¹⁴² Een openbare cursus tuinarchitectuur geeft Fokker in februari 1934 in het gebouw van de Gemeentelijke Universiteit in Amsterdam.¹⁴³ De B.N.T. organiseert in 1934/35 een opleiding tot assistent-tuinarchitect en Fokker is hierbij een van de docenten. Zijn lessen gaan specifiek over het architectonisch verband tussen huis en tuin en de bouwkundige elementen in de tuin.¹⁴⁴

Het is ook in deze tijd dat Fokker een aantal artikelen over architectuur en tuinarchitectuur schrijft in de tijdschriften 'Buiten' en 'Bouwkundig Weekblad'. Een artikel over Fokker zelf verschijnt in Het Bouwbedrijf van 1931, hierin wordt een beschrijving gegeven van zijn levensloop en voorbeelden van zijn werk.¹⁴⁵

Naast villa's en landhuizen heeft Fokker een enkel kantoorgebouw ontworpen. Voorbeelden hiervan zijn: een bankgebouw voor de firma 'Lotchius & Co.' in Helmond (1917), de uitbreiding van het kantoor van de 'fa. Penn & Bauduin' in Dordrecht (1949) en het postkantoor in Aerdenburg.

Na de tweede wereldoorlog heeft Fokker weinig gebouwd, slechts enkele projecten zijn bekend, onder andere een tweetal huizen in Middelburg (1950). In die stad was hij ook supervisor bij de wederopbouw. Daarnaast voerde hij verbouwingen uit in een aantal eerder door hem gebouwde huizen. Deze beperkte bouwactiviteit was een rechtstreeks gevolg van de veranderingen die zich in de loopbaan van Fokker voordeden. Hij richtte zich namelijk geheel op de planologie en trad omstreeks 1946 in dienst bij de Rijksdienst voor het Nationale Plan. Hier bemoeide hij zich met het terrein van de recreatie, landschapszorg en natuurbescherming. Ondermeer werkte hij aan de voorbereiding van een nationaal recreatieplan.¹⁴⁶

Na zijn pensionering in 1954 werkte Fokker nog enkele dagen in de week bij het Bouwcentrum in Rotterdam. Hij overleed op 29 december 1963.¹⁴⁷

Tuinarchitectuur.

Inleiding.

Het oeuvre tuinontwerpen van Fokker is beperkt; thans zijn er 8 door hem ontworpen tuinen voor particuliere opdrachtgevers bekend. Al deze tuinen zijn gelegen bij huizen die ook door hem ontworpen zijn. Een uitzondering is de tuin bij 'Klokke Roeland' in Gronsveld, het was wel de bedoeling dat Fokker hier een huis zou bouwen, maar dit is nooit gerealiseerd.

Buiten deze werken is de enige andere tuin- of parkaanleg, waaraan Fokker gewerkt heeft, de tuin bij het 'Herstellingsoord voor onderwijzers' in Lunteren. Dit ontwerp, bij een gebouw van de architect Jan Grijpma, maakte hij samen met de tuinarchitect J.W.M. Sluiter omstreeks 1932 (afb. 82).

Fokker heeft met zijn verdieping in de tuinarchitectuur nooit de bedoeling gehad om als zelfstandig tuinarchitect te gaan werken. Voor hem was het in eerste instantie van belang een passende tuin te kunnen ontwerpen bij zijn huizen. In een toelichting bij het ontwerp voor de tuin van het 'Herstellingsoord voor onderwijzers' schreef hij:

“Ik ben immers naast architect tuinarchitect geworden om in mijn eigen werken tot een eenheid van huis en tuin te kunnen komen, geenszins om den over het algemeen te weinig van werk voorzienen tuinarchitecten opdrachten af te snoepen.”¹⁴⁸

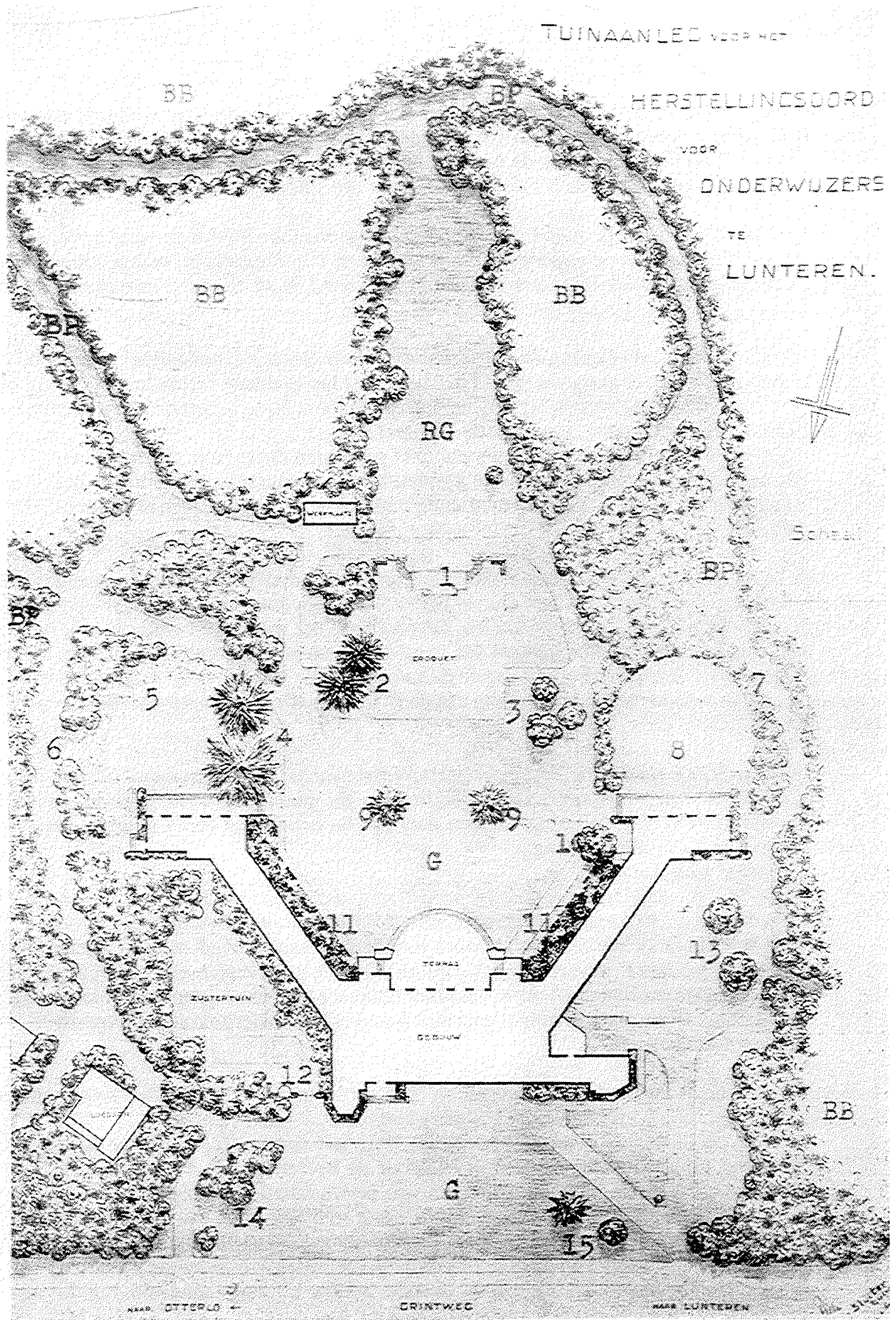
De beschikbare documentatie per tuin is in de meeste gevallen vrij uitgebreid. In veel gevallen is er een korte beschrijving en/of een enkele foto's. Deze documentatie is zeer verspreid over verschillende boeken en tijdschrift-artikelen. Hierdoor zal het werk van Fokker in zijn tijd een zekere bekendheid gehad moeten hebben. De twee door hem geschreven boeken zullen hiertoe hebben bijgedragen. Binnen de wereld van de tuinarchitecten is Fokker vanaf 1933 zeker bekend geweest, onder meer door zijn lidmaatschap van de B.N.T. en zijn boeken. Het is niet bekend hoe deze contacten waren en met wie.

Tussen 1920 en 1922 werd door K.P.C. de Bazel in Wassenaar het huis 'Stoephout' gebouwd voor mevrouw M.J.J. Kessler-de Lange. De opdracht voor de tuinaanleg werd gegeven aan D.F. Tersteeg, waarbij Fokker de levering van een deel van de beplanting kreeg toegewezen. G.A. Kessler schreef in 1923 aan Tersteeg:

“Geachte heer Tersteeg,
Ik wilde U mededelen dat ik de kwekerij “Duinvoet” (den heer Joh. Fokker) heb opgedragen om te zorgen voor de beplanting van den nieuwen bloementuin bij de villa Stoephout. Ik heb hem Uw ontwerp voor den tuinaanleg overhandigd en hem verzocht zich met U in verbinding te stellen teneinde met U een event. wijziging van het plan te overleggen. U kunt dus binnenkort een bezoek van den heer Fokker verwachten en zou het mij aangenaam zijn wanneer U dan met hem alles uitvoerig zoudt willen bespreken.”¹⁴⁹

In de catalogus van de kwekerijen 'Duinvoet' en 'Teunisbloem' uit 1924/25 wordt de samenwerking tussen Fokker en de tuinarchitect C. Sipkes toegelicht;

“Deze zoo juiste woorden geven als het ware het richtsnoer, waarnaar onze afdeling tuinarchitectuur geleid wordt door de heeren Ir. J.P. Fokker b.i. en C. Sipkes. De eerste, diep doordrongen van de waarheid, dat huis en tuin één moeten zijn, heeft zich naast zijne studie voor architect in de tuinarchitectuur verdiept én zijne architectonische én tuinarchitectonische ontwikkeling waarborgt de richtige aansluiting van de door ons ontworpen tuinen aan de huizen, waar zij bij hooren. De medewerking van de tweede, kenner bij uitnemendheid van de natuur in al haar vormen en eischen, neemt wel weg de mogelijkheid bij sommigen opkomende vrees, dat het werk te veel het element 'architectuur', te weinig dat van 'tuin' zou bevatten.”¹⁵⁰

82 Tuinaanleg voor het herstellingsoord voor onderwijzers te Lunteren (circa 1932).
 Bouwkundig Weekblad 21 januari 1933, p. 25.

Gerard Bleeker reageert hierop in een artikel in 'Onze Tuinen':

"In een prijscourant las ik: dat voor de afdeeling tuinarchitectuur een bouwkundige aangesteld was, iemand zooals het in den prijscourant heet, die zich verdiept heeft in de tuinkunst.

Hier moet dus de een het plattegrondontwerp maken, een ander de beplanting. Dat is: twee zielen, één gedachte! Hoe roerend, zulk een innig samengaan. Welk een halfheid bedoel ik; een tuinarchitect moet het geheel beheerschen, want een kunstwerk is één geheel; hij moet, het ontwerp in den plattegrond makende, zich meteen een beeld vormen van de beplanting, de verticale lijn; hoe wil een bouwkundige dit doen met z'n minieme plantenkennis? Hier is het natuurlijk de onmacht van de tuinaanlegger in kwestie, welke hem noodzaakt aldus te handelen."¹⁵¹

Ontwerp-opvattingen.

De belangrijkste bron waarin Fokker zijn ontwerp-opvattingen heeft weergegeven is zijn boek "Tuinen in Holland" dat in 1932 is verschenen. Als eerste stelt hij hierin de vraag "Wat wij van onzen tuin verlangen" om daarna in te gaan op de vraag "Waarmee een tuin wordt opgebouwd". Vervolgens wordt er een groot aantal foto's van tuinen gegeven, deze zijn allemaal van eigentijdse tuinarchitecten. Bij de foto's zijn telkens korte beschrijvingen opgenomen. Aan het eind van zijn boek gaat hij in op "De positie van den tuinarchitect", waarbij ook de rol van de B.N.T. ter sprake komt.

Voor Fokker is de relatie tussen huis en tuin van wezenlijk belang. Zonder een samenwerking tussen architect en tuinarchitect kan er, volgens hem, niets goeds tot stand komen. Hieruit zal ook zijn motivatie voortgekomen zijn om zich later in de tuinarchitectuur te verdiepen. Fokker schrijft:

"Als regel hoort een tuin bij een huis. De gevallen, dat een tuin gemaakt wordt louter om zichzelf wille, als eene eenheid op zichzelf ver van de woning van den bezitter gelegen, zijn hooge uitzonderingen. Meer komt voor, dat in het kader van een grooten aanleg afzonderlijke tuingedeelten voor speciale doeleinden gemaakt worden, die dan echter toch in verbinding met de andere tuingedeelten staan. Er zal nog nader over gesproken worden.

Maar laat ons eerst eens zien, wat dat bij een huis horen van den tuin meebrengt. De wenschelijkheid van eenheid in karakter van huis en tuin ligt al zeer voor de hand; bij een statig huis hoort een tuin met groote lijnen, bij een simpel huis een eenvoudige tuin. Dat de tuin het huis voordelig doet uitkomen is niet de eenige eisch, die er aan gesteld mag worden."¹⁵²

Fokker bestrijdt fel dat een architect in staat is een tuin te ontwerpen, de architect moet juist alle moeite doen om de opdrachtgever er toe te bewegen een tuinarchitect te raadplegen.

"Dat buiten hun eigenlijke bevoegdheid treden van de architecten is meestal een gevolg van het op zichzelf prijzenswaardig streven eenheid te brengen tusschen huis en tuin. Daar ontbreekt vaak veel aan en de vrees, dat een begriplooze tuinman, waarmee principalen zich dikwijls tevreden stellen, om het huis een tuin zal maken, die naar niets lijkt, verleidt helaas den architect er toe ook wel 't ontwerp voor den tuin te willen maken, waar hij al zijn invloed op den principaal behoorde aan te wenden om dezen ertoe te brengen een goed tuinarchitect te raadplegen."¹⁵³

"En hoe vaak meent men het dan wel zonder tuinarchitect te kunnen doen! Aan de hand van een zelf of door den architect gemaakte krabbel kan een tuinman dat zaakje wel opknappen! Zelfs velen, die er niet over zouden denken hun huis door een aannemer te laten bouwen zonder architect, begrijpen niet, dat zij zich evenzeer bij den tuinaanleg moeten laten leiden door een raadsman, die meer deskundig is dan de tuinman of zij zelf, die ook toezicht kan houden op de prestaties en leveringen van den tuinman, zooals de architect dat doet op het werk van den aannemer."¹⁵⁴

In zijn eerste boek 'Het eigen huis', verschenen in 1931¹⁵⁵, is Fokker al van mening dat architect en tuinarchitect bij de bouw van een landhuis vanaf het allereerste begin moeten samenwerken. In 'Tuinen in Holland' schrijft hij:

"Dat er contact moet zijn tusschen architect en tuinarchitect, wil de gewenschte eenheid tot stand komen, spreekt vanzelf. Bij het echte landhuis, waar de omgeving van het huis en de goede plaatsing daarin van zoveel belang zijn, moet dat contact er reeds zijn vóór de architect begint te ontwerpen. Het uitzoeken van de plaats voor het huis moet daar niet alleen het werk zijn van principaal en architect. De tuinarchitect moet daarbij ook raad geven, dat is het waarachtig belang van alle partijen. De tuinarchitect kan opmerkzaam maken op de mogelijk-

heden van het terrein, die aan de andere twee wellicht zouden ontgaan.”¹⁵⁶
Bij de bouw van een villa is samenwerking minder noodzakelijk, maar nog steeds wel gewenst:
“Bij den villabouw, waar den terreinen kleiner zijn, de plaatsingsmogelijkheden geringer en minder van bestaand natuurschoon afhankelijk, is de raadpleging op zoo vroeg tijdstip niet dermate noodzakelijk, hoewel bij een werkelijk innige samenwerking van architect en tuinarchitect ook dan het resultaat beter kan zijn, dan wanneer de tuinarchitect na den bouw erbij gehaald wordt.”¹⁵⁷

In ‘Het eigen huis’ schrijft hij over de villa-tuinen:

“Gewoonlijk wordt het bij de villa’s gelegen terrein geheel herschapen en in een tuinaanleg veranderd, waarbij het dan natuurlijk ten zeerste gewenscht is elementen, die reeds dadelijk tot de schoonheid daarvan kunne bijdragen zooals mooie boomen, oude struiken en heesters, reeds flink uit de kluiten gewassen hagen, enz. te sparen. Dat is tijdwinst in den tuin, die altijd zoo langen tijd nodig heeft om tot volle schoonheid te komen.”¹⁵⁸

Volgens Fokker is de tuin nadrukkelijk niet alleen voor de voorbijgangers bedoeld, maar juist voor de bewoners. Vanwege het klimaat in Nederland wordt de tuin gedurende de meeste tijd van het jaar vanuit het huis beleefd. Bij het ontwerpen van de tuin moet daarom rekening worden gehouden met het uitzicht vanuit het huis op de tuin.

“Als gij een tuinarchitect raadpleegt over den aanleg van uwen tuin, moet het eerste, wat gij doet, zijn: samen in het huis rondgaan en afspreken, van welke vensters hij zijn conceptie uitgaan moet.”¹⁵⁹

Daarna moet er gekeken worden naar de plaats van de deuren in het huis, want van hier moet de tuin uitlokken tot een wandelingetje.

“De plaats der tuindeuren in het huis beïnvloedt dan ook ten zeerste den loop der paden in den tuin.”¹⁶⁰

De verdere invulling van de tuin is afhankelijk van de verschillende kamers binnenshuis. Het uitzicht dat geboden wordt moet aansluiten op de tijdstippen en de wijze van gebruik van de bewuste kamer.

“Er hoeft, is er reeds natuurschoon, slechts de noodige aanvulling gemaakt te worden, welke voor het uitzicht van zitkamers vooral bestaan moet in het belangwekkend maken van de koude seizoenen. In den vollen zomer zal men eer in den tuin willen zitten, maar in den winter, dan moet de tuin uit de woonkamer gezien tot zijn recht komen.” ... “Een eetkamer stelt weer andere eischen aan het uitzicht. Dit is hier niet van zooveel belang als in de zitkamer, omdat men in de eetkamer niet vóór het raam zit. Men zit óm de tafel en kijkt dus minder naar buiten; in het koude seizoen is het trouwens al donker vóór de hoofdmaaltijd begint en men kijkt dan gedurende dezen heelemaal niet meer uit. In den vollen zomer, wanneer men in plaats van in de zitkamer buiten zal zitten, wordt de eetkamer op mooie dagen toch nog wel gebruikt.” ... “En daar in den zomer ook de hoofdmaaltijd met daglicht plaats heeft, zal het uitzicht uit de eetkamer, in tegenstelling met dat uit de zitkamer, in den zomer op zijn mooist moeten zijn.”¹⁶¹

Bij het ontwerpen van een tuin ziet Fokker een tweedeling tussen de aanleg (of uitleg) van de tuin en de beplanting in de tuin.

“De uitleg draagt zeer duidelijk het stempel van de menschelijkewerkzaamheid en het is juist gekunsteld, als men het kunstmatige daarvan zou willen ontkennen en hierin zou willen pretendeeren het natuurlijke te bereiken. Met de beplanting brengen wij echter een natuurlijk element in den tuin, wanneer wij die beplanting zich vrij laten ontwikkelen.” ... “De aanleg is dus het kader, waarin wij de natuur, zij het door ons gecontroleerd en aan ons dienstbaar gemaakt, haar gang laten gaan.”¹⁶²

De tuin kan niet los gezien worden van zijn omgeving.

“In het algemeen gesproken zal den aanleg van den tuin dicht bij het huis een

strakker karakter hebben en meer de menschenhand verraden dan verder van het huis af, waar het tuinkarakter meer aansluiten zal op het landschap met zijn echte oernatuur ... of met zijn typische in den loop der tijden gegroeide cultuurnatuur ... in welk landschap de tuin dan geleidelijk overgaan kan. Vereischt is dit laatste niet, soms is eene goede oplossing mogelijk en zelfs geboden, waarbij de overgang van tuin tot landschap sterk geaccentueerd wordt en in dat geval gevoelt men daar natuurlijk wel zeer sterk de menschenhand.”¹⁶³

De paden in de tuin zijn in de eerste plaats een nuttigheidselement en hoeven daarom niet altijd recht op een raam of deur toe te lopen, wel moeten zij aansluiting geven op de tuindeuren.

“De tuin als oord, waarin men zich even vertreedt, waarin men een en ander van dichtbij bekijken gaat, vereischt paden. deze moeten aansluiten op de tuindeuren, met dien verstande, dat, als voor het huis een terras ligt, die aansluiting niet direct behoeft te zijn. Het terras is dan als het ware eene openluchtkamer, waarin men het eerst komt en die men niet in rechte lijn hoeft te verlaten om in den tuin te komen.”¹⁶⁴

In de tuin moet de gelegenheid zijn tot buiten zitten. De daarvoor gemaakte zitjes moeten beschut zijn tegen de wind en de vanaf die plekken zichtbare beplanting moet aantrekkelijk zijn. In verband met verschil in temperatuur en zonnestand onderscheidt Fokker een ‘voorjaarszitje’, een ‘zomerzitje’ en een ‘najaarszitje’, de omringende beplanting moet hieraan aangepast zijn. De realisering van zoveel verschillende zitjes is afhankelijk van de grootte van de tuin.¹⁶⁵

Verder heeft Fokker de mening dat het in veel gevallen beter is om in plaats van een heg een muur te kiezen als achtergrond voor rijk bloeiende bloemenborders. Een haag heeft niet het gehele jaar de zelfde kleur en kan, bij slecht onderhoud, onherstelbaar beschadigen. Ook in verband met onderhoud en uitval kiest Fokker liever voor een natuurstenen band dan voor lage Buxus-randjes.¹⁶⁶

Bloemenborders zijn een belangrijk element in de tuin voor Fokker, in het boek, en ook in een aantal artikelen, gaat hij uitgebreid in op de mogelijke planten die in de tuin geplaatst kunnen worden. In het artikel ‘Moderne tendenzen in de tuinarchitectuur’ geeft hij een aantal voorbeelden van naar zijn mening goed aangelegde borders. Vooral vrouwen zijn volgens hem goed in het aanleggen van deze borders en hij noemt als voorbeeld onder andere een tuin van Tine Cool.¹⁶⁷

Het boek ‘Tuinen in Holland’ werd vrijwel overal enthousiast ontvangen, mede vanwege de goede zwart-wit foto’s. Wel was er enige kritiek op de opvattingen van Fokker. De tuinarchitect W.N. Lindeman geeft in de NRC een bespreking van het boek en merkt daarbij op:

“Indien de schrijver op het standpunt staat dat het ‘natuurlijker’ is om levenloos materiaal te gebruiken dan levend materiaal (sic), dit laatste ten opzichte van het gebruik van Buxus randjes en mogelijk ook voor planthagen, waarvoor hij gaarne steenen muren aanbeveelt, dan geeft hij wel blijk te veel bouwkundig georiënteerd te zijn.”¹⁶⁸

Stijlkenmerken.

Uit de beschikbare ontwerptekeningen en foto's zijn algemene stijlkenmerken van de tuinarchitectuur van Fokker af te leiden. Opvallend is een verschil tussen zijn vroege werken, die erg strak van vorm zijn, en de latere werken waarin een veel lossere vormtaal gebruikt wordt.

In alle tuinen waren bloemperken of -borders aanwezig, waarbij de zomerbloemen en de lente- en herfstbloemen telkens duidelijk van elkaar gescheiden waren. Meestal lagen deze verschillende perken ook op een geheel andere plek in de tuin. Het verschil in bezonning en daarmee het klimaat van de plek zal hier de oorzaak van zijn geweest.

In de tuinen waren verschillende zitjes met iedere een eigen sfeer en omgeving. Meestal was een zitje omgeven door een haag of muur.

De vroege werken hebben een strak vormgegeven tuinaanleg, welke sterk aansluit op het huis. De aanleg wordt gedomineerd door een orthogonaal stelsel van assen, deels symmetrie-assen. De ligging van de assen is afgeleid uit de vorm van het huis; ze zijn gericht op ramen, deuren en terras. De gazons, bloemperken en heesterbepanting hebben rechthoekige vormen. Wanneer de perceelsgrenzen deze rechthoekige vorm niet volgen, wordt dit door middel van hagen aangepast. De overhoeken die zo ontstaan zijn bestemd voor een verborgen snijbloementuin. Het terras ligt tegen het huis op hetzelfde niveau, daar omheen is een keermuur met trappen naar de lager gelegen tuin. Ook kunstmatige niveau-verschillen in de tuin zelf worden door keermuren opgevangen.

De tuinaanleg bij 'De Klaproos' in Helmond is een voorbeeld van een werk uit deze periode, het dateert uit 1916 (afb. 83). De twee symmetrie-assen zijn gericht op de veranda en op de zitkamer met terras en vormen de basis van de aanleg. Door middel van een haag wordt de vorm van de tuin rechthoekig gemaakt. Op de overgebleven ruimte staan snijbloemen en is een besloten, vijfhoekige rozentuin met een zitbank. Deze rozentuin heeft zijn toegang in het verlengde van een tuinpad, waardoor de afwijkende vorm in eerste instantie niet zal opvallen.¹⁶⁹

Bij het ontwerp voor een woonhuis in Scheveningen (afkomstig van vóór 1918), worden ook halfronde vormen gebruikt bij de beëindiging van de assen (afb. 84). De as waarin de vijver ligt is verschoven ten opzichte van het huis.¹⁷⁰ De architect Co Brandes schrijft over deze tuin:

“In de tuin viel op het kleine stuk grond niet veel verscheidenheid te brengen, maar 't is mooi gevonden om buiten het huis te kunne wandelen. Het dominerende vijverhoekje is met recht geboren uit de omgrenzing van het terrein en de voor de hand liggende assen en een mooi Point de vue vanuit de eetkamer.”¹⁷¹

Voor de tuin bij 'De Koers' in Wassenaar (1918-1923) maakte Fokker gebruik van een meer complex stelsel van assen (afb. 85-91). De basis hiervan is weer afkomstig uit het huis. Het terrein was tegen de duinen gelegen en helde daardoor af. In de tuin zijn vele muren om de hoogteverschillen op te vangen en samen de hagen vormen zij een achtergrond voor de bloemenborders. De tuin was opgebouwd uit verschillende deeltuinen rondom het huis, ieder met een eigen invulling. Het belangrijkste en meest uitgebreide deel grensde aan de huiskamer, hierin was een grote vijver in de as van het huis het belangrijkste element. Het water stroomde uit een afwateringskanaaltje van de duinen in de vijver en liep aan de andere zijde weer verder. Tegen de gevel van het huis waren twee kleine banken met daar tussenin een fontein in de vorm van een kikker, die tot in de vijver spoot.¹⁷²

In de latere ontwerpen van Fokker zijn de symmetrie-assen vanuit het huis veel minder van belang. Er wordt wel gebruik gemaakt van zicht-assen en -lijnen, maar deze zijn niet bepalend voor de hele tuin. Er wordt plaats gemaakt voor een landschappelijke aanleg met losse vormen.

Een voorbeeld van een dergelijke tuin is 'De Witte Berg' in Aalst, aangelegd in 1928 (afb. 92-95). Slechts de vorm van het terras is direct afgeleid uit de vorm van het huis. Vanuit de erker in de woonkamer kijkt men uit over een landschappelijke aanleg met een wijds gazon met langs de rand

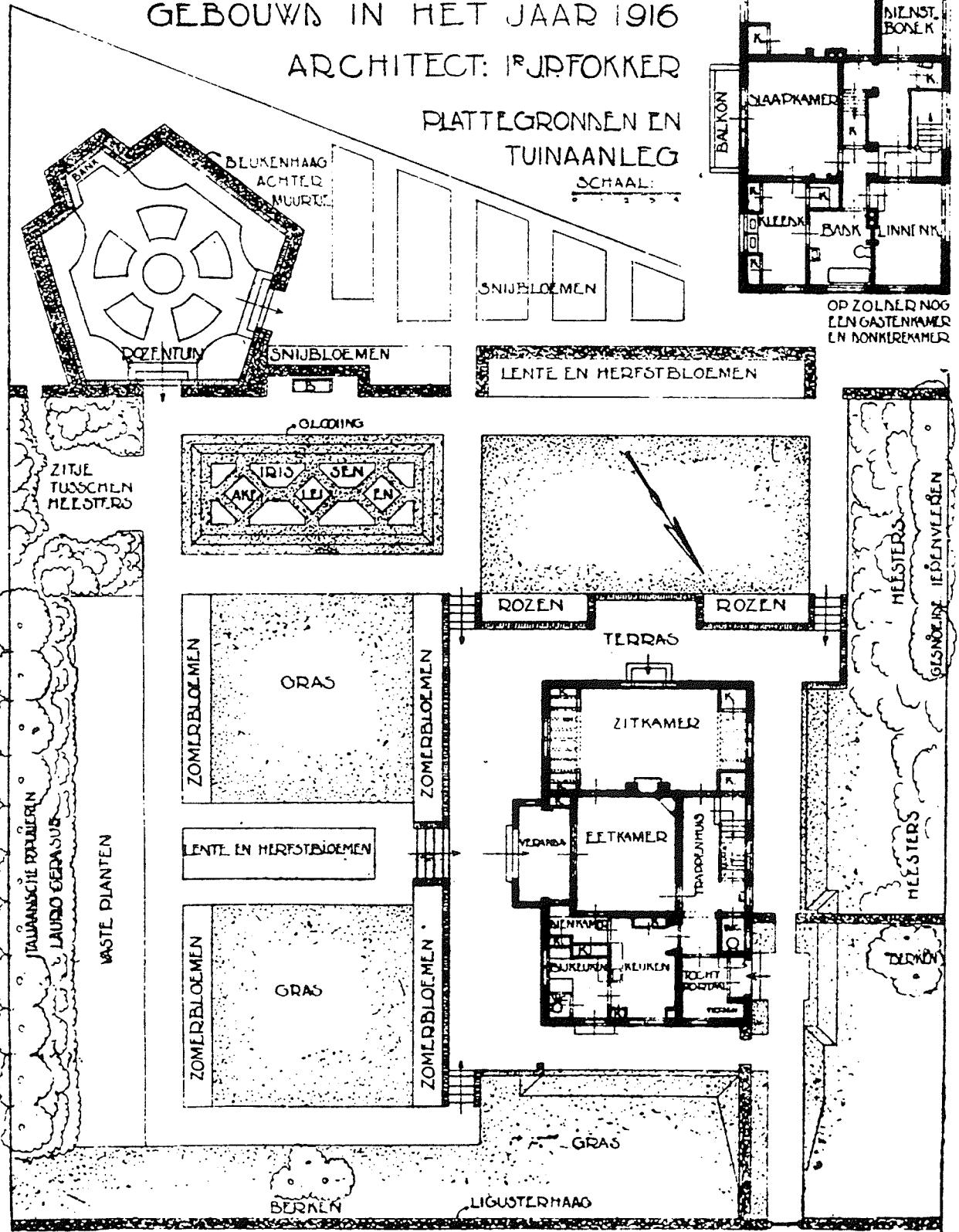
„DE KLAPROOS“ TE HELMOND

GEBOUW IN HET JAAR 1916

ARCHITECT: P. J. FOKKER

PLATTEGROND EN
TUINAANLEG

SCHAAL: 1:500

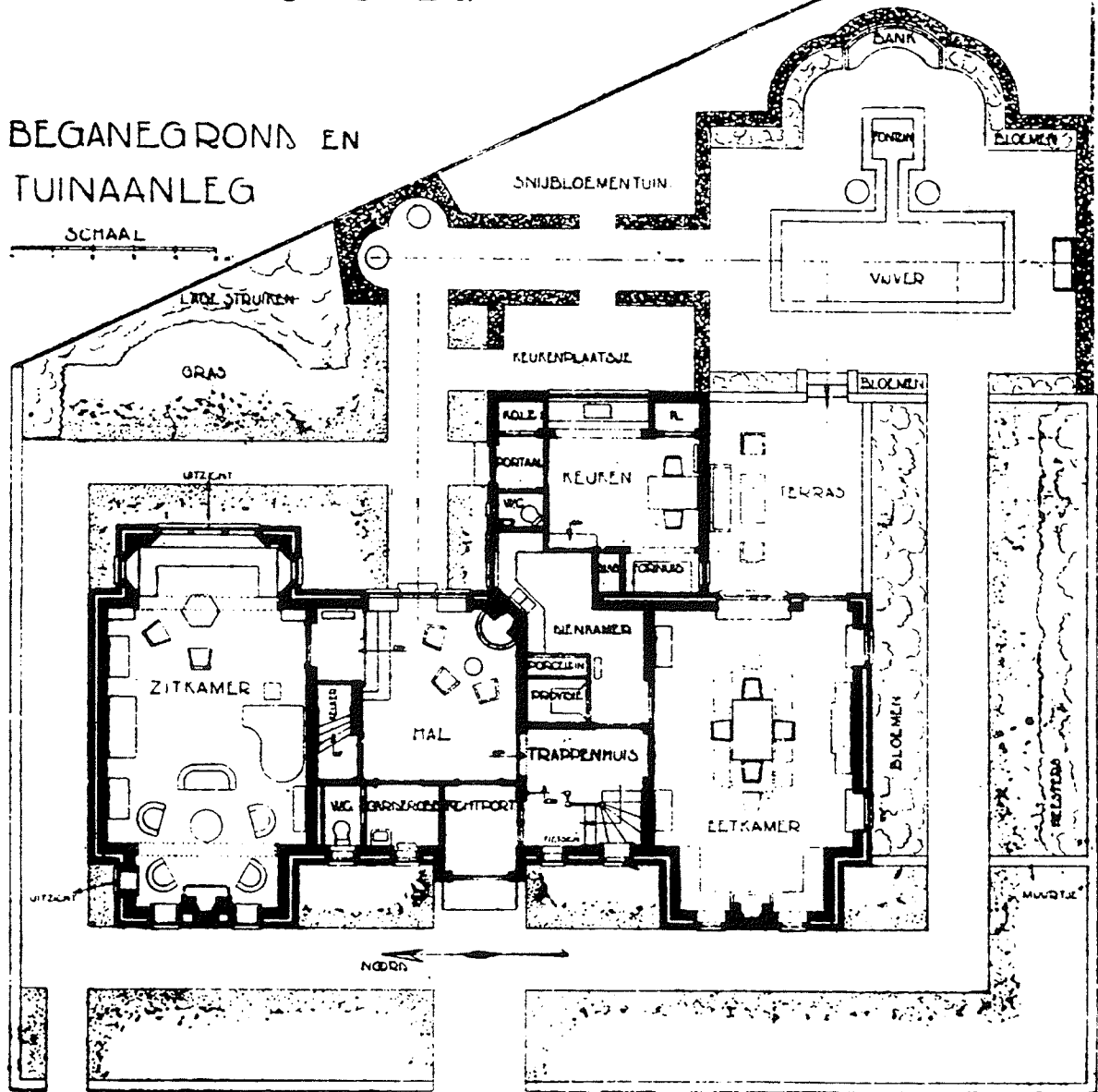
83 Plattegrond en tuinaanleg bij 'De Klaproos' te Helmond (1916). *Levende Kunst* 1 (1918), p. 43.

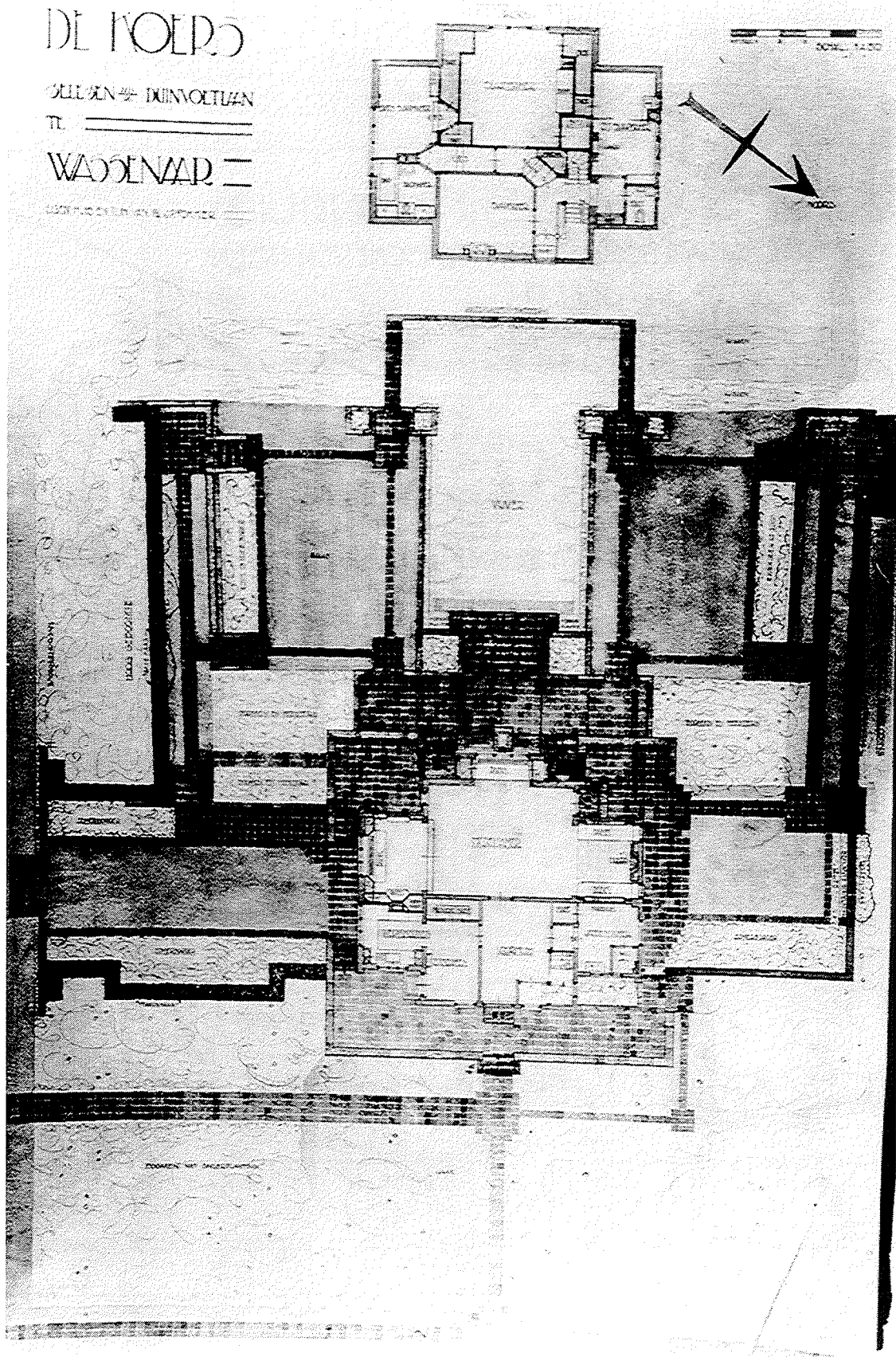
ONTWERP VOOR EEN WOONHUIS
 AAN DE ALKMAARSCHE STRAAT TE SCHEVENINGEN
 ARCHITECT I^B J. P. FOKKER.

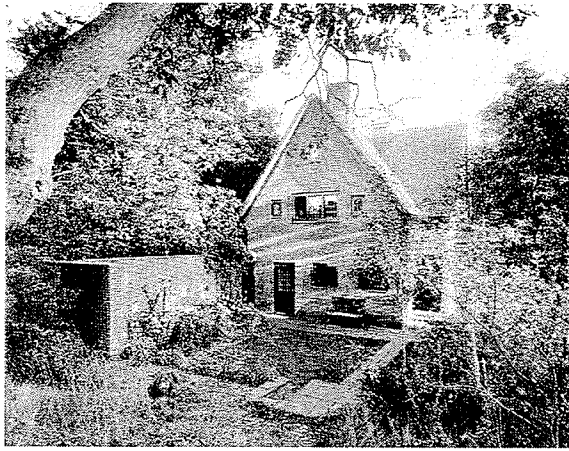
BEGANE GROND EN
 TUINAANLEG

SCHAAL

⁸⁴ Begane grond en tuinaanleg aan de Alkmaarschestraat te Scheveningen (voor 1918).
 Levende Kunst 1 (1918), p 47.

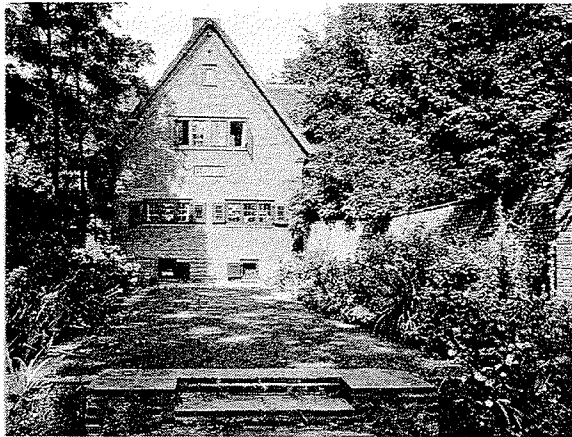

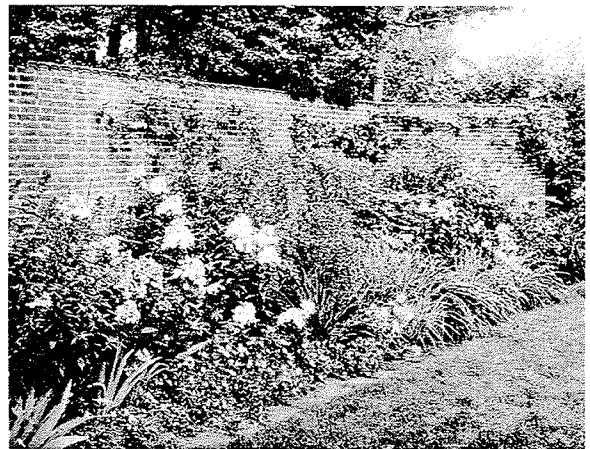
86 Eigen tuin van dhr. J.P. Fokker te Wassenaar (enige jaren na de aanleg). Het eigen huis, p. 42.

87 Eigen tuin van dhr. J.P. Fokker te Wassenaar (enige jaren na de aanleg). Het eigen huis, p. 43.

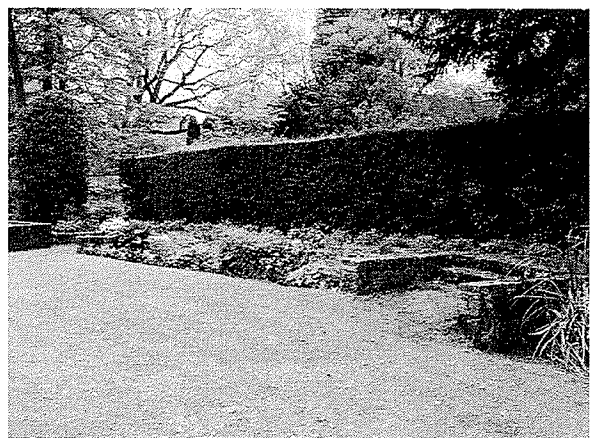
88 Eigen tuin van dhr. J.P. Fokker te Wassenaar (enige jaren na de aanleg). Het eigen huis, p. 44

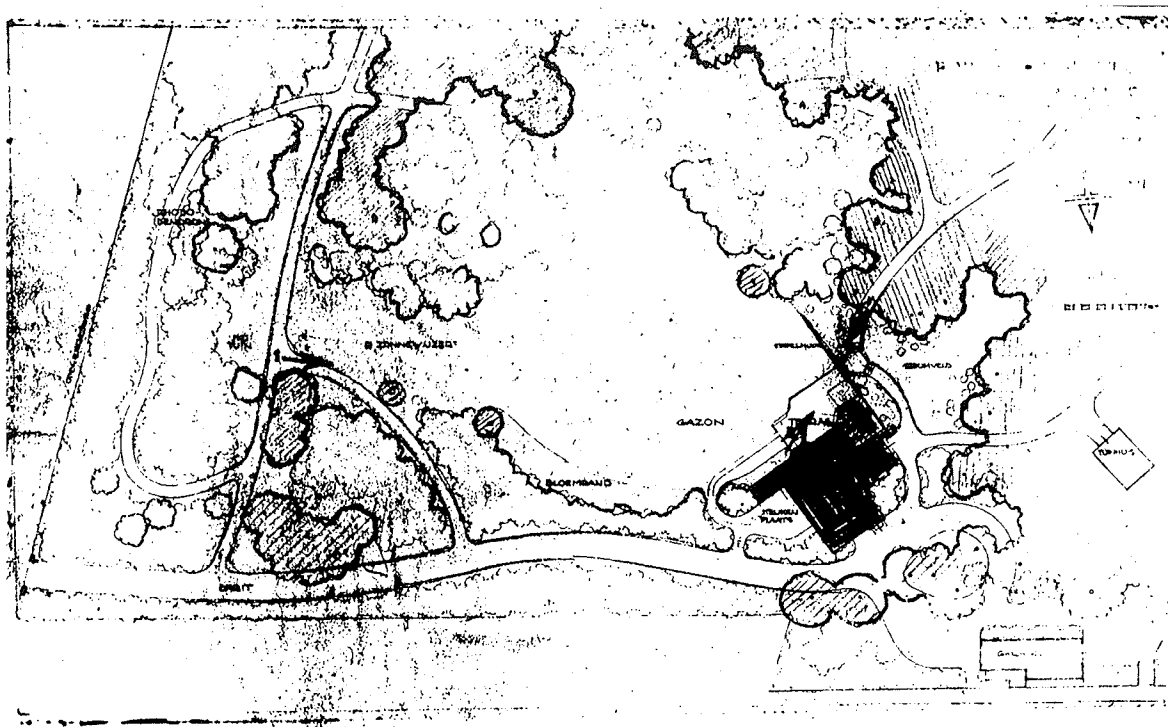
89 Bloemenborder in de eigen tuin van dhr. J.P. Fokker te Wassenaar (enige jaren na de aanleg). Tuinen in Holland, p. 70.

90 Eigen tuin van dhr. J.P. Fokker te Wassenaar (situatie 1992).

91 Bloemenborder in de eigen tuin van dhr. J.P. Fokker te Wassenaar (situatie 1992).

92 Tuinaanleg voor dhr. G. Holst te Aalst (1928). BNT-tentoonstelling 1941. BLUW.

93 Tuinaanleg voor dhr. G. Holst te Aalst (enige jaren na de aanleg).
BNT-tentoonstelling 1941. BLUW.

bloemen, heesters en bomen. Wel is de as van de erker gericht op een opvallende boom in de bosrand. Een doorzicht is er in de richting van een zonnewijzer. De geometrische vormen komen alleen opzij van het huis voor. De plaats waar drie paden samenkomen heeft een zeshoekige vorm gekregen.¹⁷³

In de tuin van 'Klokke Roeland' in Gronsveld, waaraan Fokker van 1932 tot 1942 gewerkt heeft, is een sterke scheiding tussen het landschappelijke en het geometrische deel aanwezig (afb. 96-100). In het gedeelte bij het huis waren vele symmetrie- en zicht-assen, die niet loodrecht op elkaar stonden. Rondom deze assen waren deeltuinen aangelegd met elk een eigen vorm, sfeer en inrichting. Zo waren er een afzonderlijke zomer-, winter- en rozentuin. Deze tuinen waren van elkaar gescheiden door muren en begroeide pergola's. Direct bij het huis was een tien-hoekige vijver. Via een pad en een als 'rockery' uitgevoerd talud ging deze aanleg over in een landschappelijk deel met bomen en heesters. De oorspronkelijke bedoeling was dat in deze tuin een door Fokker ontworpen huis gebouwd zou worden, door omstandigheden is dit niet gerealiseerd. In plaats daarvan verscheen er een houten woning.¹⁷⁴

⁹⁴ Tuinaanleg voor dhr. G. Holst te Aalst (enige jaren na de aanleg).
BNT-tentoonstelling 1941. BLUW.

⁹⁵ Tuin voor dhr. G. Holst te Aalst (situatie 1992).

Plantmateriaal.

De thans bekende plattegronden en beschrijvingen van de door Fokker aangelegde tuinen geven slechts een summier aanduiding van de door hem toegepaste planten. Foto's genomen in de tuin van zijn eigen huis 'De Koers' in Wassenaar laten harmonieus opgebouwde borders zien, waarbij behalve de bloeiwijze ook vorm en kleur van blad in de compositie zijn betrokken (afb. 85-91).¹⁷⁵ Zelf schrijft hij over een van deze borders:

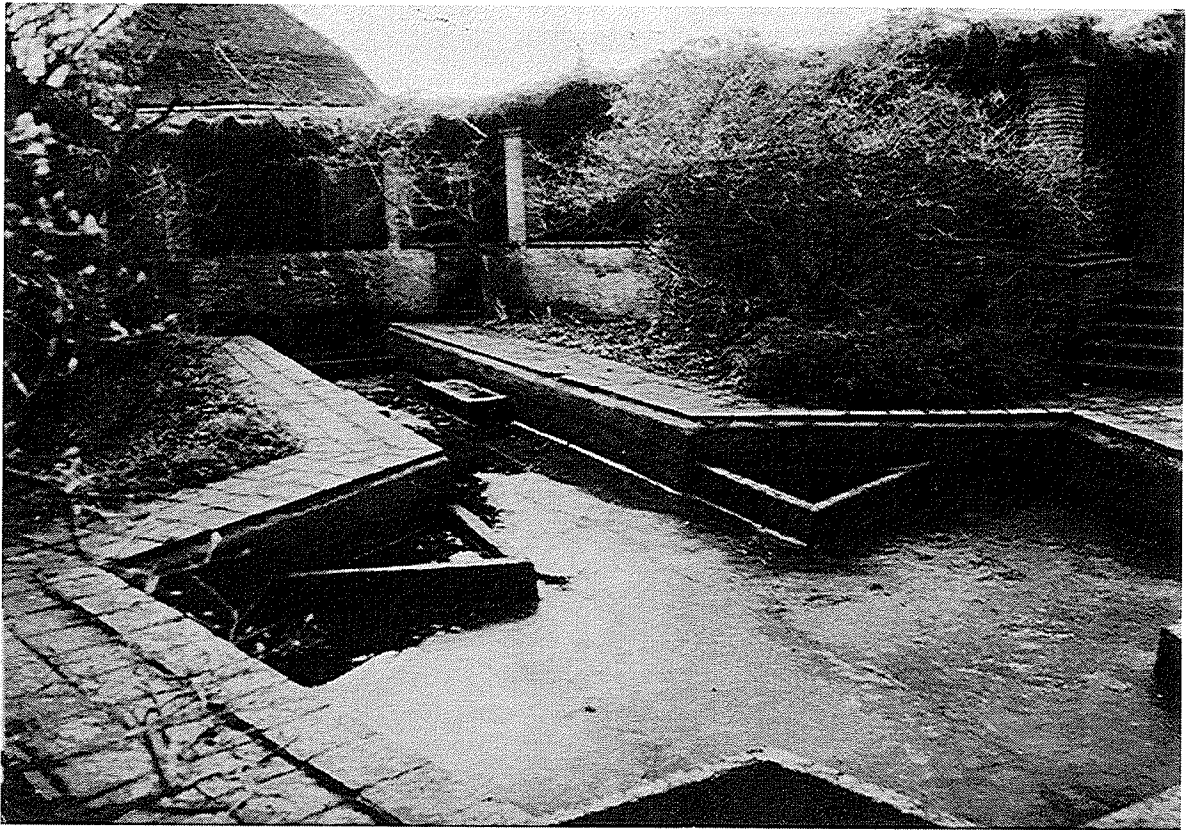
“Wat eene groote verscheidenheid van kleur en vorm is er in het loof, hoe verschillend is de houding der gewassen! Die moet men kennen om zijne compositie te kunnen maken. Deze detaillering kan als een sterk op zichzelfstaand onderdeel van den aanleg geschieden en eraan toegevoegde verfijning, die in contrast kan staan tot de groote strakheid van dien hoofdaanleg. Dit is het geval met den hierbij afgebeelden border in onzen eigen tuin bij “De Koers” te Wassenaar. De border ligt voor een steenen muur. Ook in de winter, wanneer zij niets van haar loof- en bloemenweelde toont, is de aanleg met den muur toch eigenlijk af. In het seizoen, waarin hoofdzakelijk in dit tuingedeelte verbleven wordt, in den volle zomer, ontwikkelt zich voor den muur en in contrast ermee, dat wat onze foto toont. Deze border is geheel samengesteld uit vaste planten en enkele klimplanten. Men lette erop, hoe niet alleen de bloei maar ook het loof der gewassen zijn rol speelt.”¹⁷⁶

Afzonderlijke perken met elk een eigen invulling vormden een onderdeel van de tuin bij het landhuis 'De Klaproos' in Helmond (1916) (afb. 83). Er waren perken bestemd voor zomerbloemen, een combinatie van lente- en herfstbloemen, rozen en vaste planten. Op een afgescheiden hoekje kreeg de snijbloementuin een plaats. Een uit haagjes gevormd mozaïk (mogelijk van Buxus) was gevuld met Iris en Akelei. Een haag van Liguster vormde de scheiding met de straat en een beukenhaag omsloot een apart gelegen, besloten rozentuin. De overige beplanting in de tuin bestond uit iepen, berken *Laurocerasus*, Italiaanse populieren en andere niet met name genoemde heesters.¹⁷⁷

In de tuin bij het huis 'De Witte Berg' te Aalst, gebouwd in 1928, werd naast het huis een snelgroeijende esdoorn geplant (afb. 92-95). Deze boom moest een contrast vormen met de op het terrein van nature voorkomende dennen. De tuin bestond uit een open en vlak midden-terrein met gras en een “bloemband”, waaromheen zandduinen met de oorspronkelijke dennen. Onder de bomen stonden onder meer Rhododendrons, met in aansluiting daarop een kleine heituin. De helling van de zandduinen werd ten dele vastgelegd met een begroeide stapelmuur en ten dele door een “sedumveld”. Dit laatste was waarschijnlijk een soort rotstuin met beplanting en stukken steen. Thans is de tuinzijde van het huis vrijwel geheel begroeit met een blauwe regen, welke mogelijk uit de beginjaren dateert.¹⁷⁸

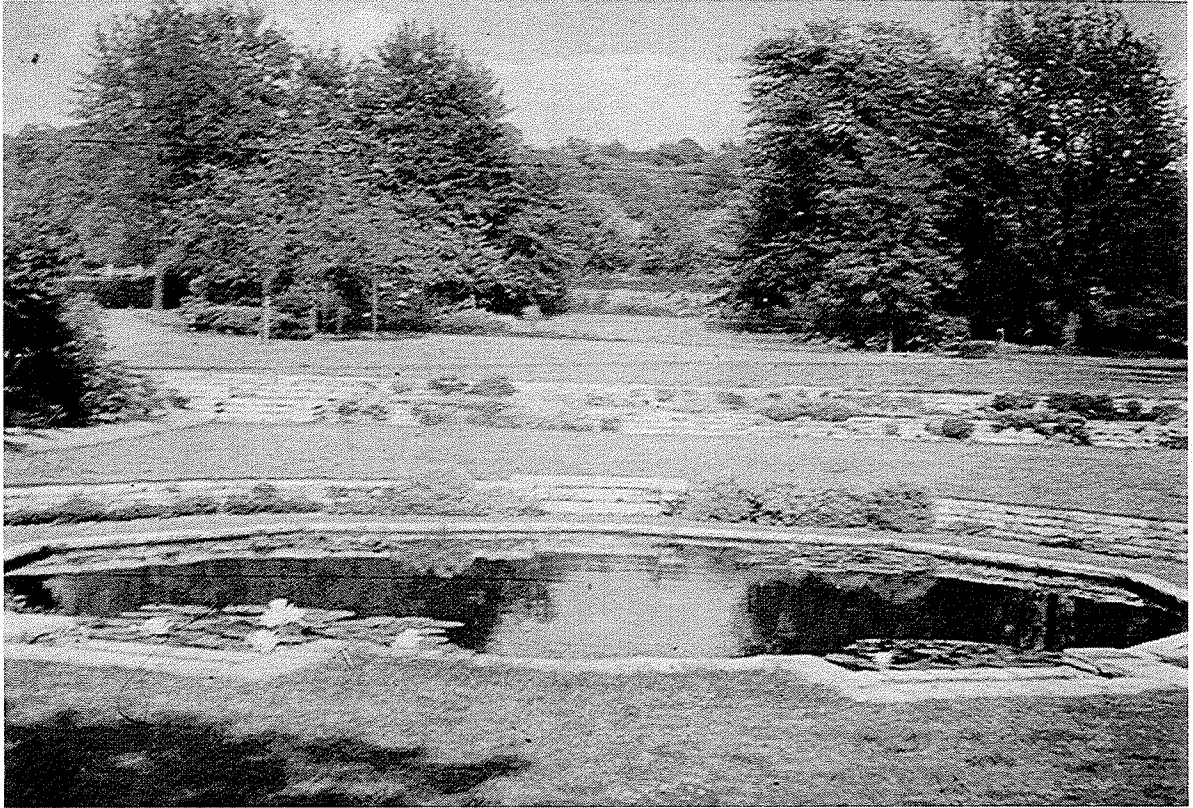
⁹⁶ Huis en tuin van dhr. A. Hayen te Gronsveld (1932-1940). Part. Coll.

⁹⁸ Wintertuin in de tuin van dhr. A. Hayen te Gronsveld
(ca. 1980). Part. Coll.

⁹⁹ Rozentuin in de tuin van dhr. A. Hayen te Gronsveld
(situatie 1992).

⁹⁷ Bassin in de tuin van dhr. A. Hayen te Gronsveld (1938). Part. Coll.

¹⁰⁰ Tuin van dhr. A. Hayen te Gronsveld (situatie 1992).

101 Tuin van mej. S.E. Verrijn Stuart te Aerdenhout (1929), kort na de aanleg. Het eigen huis, p. 52

103 Tuin van mej. S.E. Verrijn Stuart te Aerdenhout (situatie 1992).

¹⁰² Tuin van mej. S.E. Verrijn Stuart te Aerdenhout (1929), kort na de aanleg. Het eigen huis, p. 53

¹⁰⁴ Tuin van mej. S.E. Verrijn Stuart te Aerdenhout (situatie 1992).

Ook bij het huis 'Tibet', in 1929 in Aerdenhout gebouwd, werden de bestaande bomen gehandhaafd en in het plan opgenomen (afb. 101-104). "De tuin werd zonder nadrukkelijke aanleg als veredelde natuur behandeld."¹⁷⁹

De tuin met de grootste soortenrijkdom binnen het werk van Fokker is ongetwijfeld de tuin voor de familie Hayen in Gronsveld (Limburg) geweest, aangelegd tussen 1936 en 1940 (afb. 96-100). Uit de verschillende bronnen blijkt dat deze tuin een 'verzameling' van planten is geweest. De tuin kende een aparte zomer- en wintertuin, waartussen een pergola begroeid met klimrozen, wilde wingerd, klimhortensia en blauwe regen. In de rozentuin stonden vele verschillende soorten rozen. Ongeveer honderd verschillende soorten fruitbomen waren in de fruittuin aanwezig, onder meer leipen, appels, hazelnoten, diverse bessen, pruimen en abrikozen. Een gedeelte van de tuin was ingericht met rotsborders, waarin circa 130 soorten rotsplanten waren aangeplant. Verder waren er in de gehele tuin vele bijzondere en zeldzame bomen en heesters.¹⁸⁰

Lijst met tuinen van J.P. Fokker voor particuliere opdrachtgevers.

Jaartal	Plaats	Projectnaam	Opdrachtgeve	Huidige staat	Opmerkingen
1916	Helmond	De Klaproos	Fam. Bienfait	A	Tekening in Levende Kunst 1 (1918).
voor 1918	Scheveningen	Alkmaarschestraat		A	Tekening in Levende Kunst 1 (1918).
1918 - 1923	Wassenaar	De Koers	Dhr. J.P. Fokker	B	Tekening in particuliere collectie.
1927	Wassenaar	De Wende	Fam. Vreede.	B	Vermelding in Het Bouwbedrijf 8 (1931).
1928	Aalst	De Witte Berg	Dhr. G. Holst	C	Foto ontwerp in BNT-tentoonstelling in BLUW.
1929	Aerdenhout	Tibet	Mej. S.E. Verrijn Stuart	C	Beschrijving in Het eigen huis, 1951. Ook ontwerp tuinhuis.
1932 - 1940	Gronsveld (L.)	Klokke Roeland	Dhr. A. Hayen	C	Copie tekening in bezit auteur, verblijfplaats origineel onbekend.
1939	Wassenaar	tuin	Fam. van Leeden	A	Mededeling mw. E. Fokker te Wassenaar.

Aanbevelingen te behouden tuinen van J.P. Fokker.

Jaartal	Plaats	Projectnaam	Opdrachtgever	Huidige staat	Opmerking
1918 - 1923	Wassenaar	De Koers	Dhr. J.P. Fokker	B	Tekening in particuliere collectie.
					Voorbeeld van een vroeg werk van J.P. Fokker, waarbij elke gevel van het huis aansloot op een afzonderlijke deeltuin. De structuur en invulling van de besloten bloementuin ten zuiden van het huis is nog aanwezig en is een goed voorbeeld van een door Fokker bedoelde deeltuin.
1928	Aalst	De Witte Berg	Dhr. G. Holst	C	Foto ontwerp in BNT-tentoonstelling in BLUW.
					Voorbeeld van een werk uit de latere periode van J.P. Fokker, waarbij het aanwezige terrein met de reeds bestaande beplanting de basis vormde voor de tuinaanleg en waarbij het hoogteverschil in huis en tuin verwerkt is. De hoofdstructuur met zichtlijnen is duidelijk aanwezig, evenals trappen en zeshoekige verharding naast het huis.
1929	Aerdenhout	Tibet	Mej. S.E. Verrijn Stuart	C	Beschrijving in 'Het eigen huis'. Ook ontwerp tuinhuis.
					Voorbeeld van een tuin ontworpen door J.P. Fokker, waarbij het aanwezige terrein met de daarop voorkomende beplanting als uitgangspunt diende voor de tuinaanleg. Het hoogteverschil van het terrein diende als basis voor het ontwerp voor huis en tuin. Voorbeeld van een door J.P. Fokker ontworpen tuinhuis. Hoofdstructuur en tuinhuis zijn aanwezig.
1932 - 1940	Gronsveld (L.)	Klokke Roeland	Dhr. A. Hayen	C	Copie tekening in bezit auteur, verblijfplaats origineel onbekend.
					Voorbeeld van een rond zicht- en symmetrie-assen ontworpen tuin van J.P. Fokker met vele muren die een indeling in verschillende deeltuinen, met elk een eigen invulling, veroorzaken. Tuin met een, door Fokker ontworpen, openluchtwembad. De hoofdstructuur is aanwezig evenals de belangrijkste elementen en deeltuinen.

Noten:

- 1 W., Moderne tuinaanleg. In: De Bouwwereld 6 (1907), p. 233-236. Bespreking van het boek: Gärten von M. Längler door Victor Zobel. Uitgegeven door F. Bruckmann A.G. München.
- 2 C.J. de Haas, architect, Tuinarchitectuur. In: De Bouwwereld 6 (1907), p. 320.
- 3 D.F. Tersteeg, Tuinkunst. In: Het huis oud en nieuw 5 (1907), p. 71-81.
- 4 B.C. van den Steenhoven, tuinarchitekt, Tuinkunst. In: De Bouwwereld 10 (1911), p. 76-77.
- 5 Zie voor een uitgebreide beschrijving van de Nederlandse tuinarchitectuur in de beginjaren van de 20e eeuw: B. Zijlstra, Nederlandse Tuinarchitectuur 1850 - 1940, deel I. Amsterdam, 1986.
- 6 Tekeningen in De Bazel-archief, inv. nr. 64 en 66.
- 7 Tekeningen in De Bazel-archief, inv. nr. 70.
- 8 Tine Cool, D.F. Tersteeg en zijn werk. In: Buiten 30 (1936) 6, p. 66-68.
- 9 Gegevens mw. drs. B. Zijlstra, ongepubliceerd.
- 10 Gegevens ontleend aan:
  - Reinink, A.W., K.P.C. de Bazel - Architect. Leiden, 1965.
  - Fanelli, G., Moderne architectuur in Nederland 1900-1940. 's-Gravenhage, 1978.
  - Nijhoff, C.W., K.P.C. de Bazel. In: Onze Kunst 7 (1908), p. 220-230, 21-32 en 77-88.
  - Lauweriks, J.L.H., Een groot verlies. In: De Bouwwereld 22 (1923), p. 386-388.
  - Walenkamp, H.J.M., K.P.C. de Bazel (jeugd-herinneringen). In: De Bouwwereld 22 (1923), p. 393-395.
  - Correspondentie in De Bazel-archief.
- 11 Zie voor een beschrijving van het werk van D.F. Tersteeg: B. Zijlstra, Nederlandse tuinarchitectuur 1850-1940. Amsterdam, 1986.
- 12 Brief van dhr. A.A. Boonacker aan K.P.C. De Bazel, gedateerd: 10 december 1915. De Bazelarchief, inv. nr. 529.
- 13 Brief van J. Vroom aan K.P.C. de Bazel, gedateerd 15 december 1919. De Bazelarchief, inv. nr. 816.
- 14 Brief van G. Mesdag aan K.P.C. de Bazel, gedateerd 10 februari 1920. De Bazelarchief, inv. nr. 815.
- 15 K.P.C. de Bazel, Landelijke architectuur. In: Rapport der conferentie over het bouwkunstig element bij de bescherming der schoonheid van Nederland, Amsterdam, 1912. p. 60-61. (Cursivering van de Bazel)
- 16 A.W. Reinink, K.P.C. de Bazel - Architect. Leiden, 1965. p. 134-135.
- 17 Gegevens ontleend aan:
  - ontwerp in De Bazelarchief, inv. nr. 358.
  - foto in De Bazelarchief, inv. nr. 1464.
- 18 Ontwerp in De Bazelarchief, inv. nr. 364.
- 19 Ontwerp in De Bazelarchief, inv. nr. 256.
- 20 Gegevens ontleend aan:
  - ontwerpen in De Bazelarchief, inv. nr. 275.
  - foto's in De Bazelarchief, inv. nr. 1443 en 1444.
- 21 Gegevens ontleend aan:
  - ontwerpen in De Bazelarchief, inv. nr. 210.
  - foto's in De Bazelarchief, inv. nr. 1429.
- 22 gegevens ontleend aan:
  - ontwerpen in De Bazelarchief, inv. nr. 368.
  - afbeeldingen bij K.P.C. de Bazel, De ontwikkelingsgeschiedenis van het Hollandsche landhuis. In: Buiten 21 (1927), p. 568-572.
  - foto's in De Bazelarchief, inv. nr. 1466.
- 23 Brief van mw. Schellens van Wijck aan K.P.C. de Bazel, gedateerd 21 oktober 1916. De Bazelarchief, inv. nr. 659.
- 24 Brief van J. Juchem aan K.P.C. de Bazel, gedateerd 23 oktober 1916. De Bazelarchief, inv. nr. 657.
- 25 Brief van F. Coenen aan De Bazel, ongedateerd. De Bazelarchief, inv. nr. 189.
- 26 Brief van W.P.J. van Dissel aan De Bazel, 1 april 1906. De Bazelarchief, inv. nr. 208.
- 27 Brief van W.P.J. van Dissel aan De Bazel, 24 augustus 1906. De Bazelarchief, inv. nr. 208.

- 28 Brief van F. Coenen aan De Bazel, ongedateerd. De Bazelarchief, inv. nr. 189.
- 29 Brief van J. de Leeuw aan De Bazel, ongedateerd en ongesigneerd. De Bazelarchief, inv. nr. 457.
- 30 Firma K. van Nes & Zonen, Apeldoorn. Catalogus 1901. Aanwezig bij CPRO-DLO te Wageningen.
- 31 Aantekeningen van K.C. van Nes uit 1952, op de achterzijde van een situatie-tekening van het terrein uit 1922. Tekening in BLUW.
- 32 Rapport van de 'Commissie tot onderzoek naar de vorming van landschap-architecten'. Aanwezig in de Springer-collectie in BLUW.
- 33 De gegevens zijn ontleend aan:
 - Documentatie aanwezig in de Van Nescollectie in BLUW.
 - Boomkwekerijen Firma K. van Nes en Zoon. In: Onze Tuinen 20 (1925- 1926), p. 769. (Oorspronkelijk in de Nieuwe Apeldoornsche Courant)
 - C.S. Oldenburger-Ebbers, De tuin- en landschapsarchitect K.C. van Nes (1876-1952) en zijn collectie in de bibliotheek van de landbouwhogeschool. In: Groen 41 (1985) 4, p. 20-26.
 - Catalogi van de boomkwekerij Firma K. van Nes & Zonen, Apeldoorn, uit de jaren 1901 tot en met 1933, aanwezig bij CPRO-DLO te Wageningen.
 - E. Kruyt, K.C. van Nes 75 jaar. In: De boomkwekerij 6 (1951) 13, p. 109.
- 34 Huis- of Tuinarchitekt? In: De Bouwwereld 16 (1917), p. 187-189.
- 35 Verslag van de lezing van Van Nes in: De verzorging van natuurschoon en van het landschapsbeeld bij de bebouwing. In: De Koerier 25-11-1927. Aanwezig in de Springercollectie in BLUW. Ook in de Oosterbeeksche Courant was dit verslag opgenomen. De lezing is waarschijnlijk in grote lijnen gelijk geweest aan de lezing: 'De verzorging van natuurschoon en van het landschapsbeeld bij bebouwingsuitbreidingen' op het Internationaal Tuinbouw-Congres in 1923, opgenomen in: Verslag van het Internationaal Tuinbouw-congres, Amsterdam 17-23 september 1923, p. 67.
- 36 L.A. Springer, Openbrief aan den heer K.C. van Nes, tuinarchitect of landschapsarchitect Apeldoorn. In: De Koerier 6-1-1928. Ook in: De Oosterbeeksche Courant 7-1-1928. Aanwezig in de Springercollectie in BLUW.
- 37 W.N. Lindeman, Over de lezing van den heer K.C. van Nes en de open brief van den heer Springer. Gedateerd 10-1-1928. In: De Koerier en in: De Oosterbeeksche Courant. Aanwezig in de Springercollectie in BLUW.
- 38 W.A. (W. Abbing), De internationale tentoonstelling voor tuinarchitectuur. In: Floralia 49 (1928), p. 696-699.
- 39 Catalogus Firma K. van Nes en Zonen. Apeldoorn, 1901, p. 37-38. Aanwezig bij CPRO-DLO te Wageningen.
- 40 Catalogus Firma K. van Nes en Zonen. Apeldoorn, 1924-1925, p. 3. Aanwezig bij CPRO-DLO te Wageningen.
- 41 K.C. van Nes, De verzorging van natuurschoon en van het landschapsbeeld bij bebouwingsuitbreiding. In: Verslag van het Internationaal Tuinbouw-congres, Amsterdam 17-23 september 1923, p. 67.
- 42 K.C. van Nes, De verzorging van natuurschoon en van het landschapsbeeld bij bebouwingsuitbreiding. In: Verslag van het Internationaal Tuinbouw-congres, Amsterdam 17-23 september 1923, p. 68.
- 43 K.C. van Nes, De verzorging van natuurschoon en van het landschapsbeeld bij bebouwingsuitbreiding. In: Verslag van het Internationaal Tuinbouw-congres, Amsterdam 17-23 september 1923, p. 68.
- 44 K.C. van Nes, De verzorging van natuurschoon en van het landschapsbeeld bij bebouwingsuitbreiding. In: Verslag van het Internationaal Tuinbouw-congres, Amsterdam 17-23 september 1923, p. 68.
- 45 Ontwerp in BLUW.
- 46 Ontwerpen in BLUW.
- 47 Ontwerp in BLUW.
- 48 Ontwerp in BLUW. Beschrijving in: A. de Wever, Blauwe regen. In: Het Landhuis (1936), p. 236.
- 49 Ontwerp in BLUW.
- 50 Beplantingsaantekeningen op ontwerp, aanwezig in BLUW.
- 51 Aanwezig in BLUW.
- 52 Beplantingsaantekeningen op ontwerp, aanwezig in BLUW.
- 53 Rekening in particuliere collectie in Haarlem.

- 54 Tekening in BLUW.
- 55 Tekening in BLUW.
- 56 Tekening in BLUW.
- 57 Aanwezig in BLUW.
- 58 Zie onder andere:
- G. Bleeker, Schoolwerktuinen. In: Onze Tuinen 22 (1927), p.377-378.
  - G. Bleeker, School- en werktuinen. In: Onze Tuinen 23 (1928), p.530.
  - G. Bleeker, Kinderwerktuinen. In: Onze Tuinen 25 (1930), p.641.
- 59 De gegevens zijn ontleend aan:
- Documentatie in de Bleekercollectie in BLUW.
  - Vriendelijke mededelingen van mevrouw E. Koopman-Bleeker te Anna-Paulowna.
  - J. Meijers, Tuinarchitect G. Bleeker 70 jaar. In: De Boomkwekerij, 7 (1951-1952), p.69.
  - Tr., De leeftijd der sterken. - De heer Bleeker 70 jaar. In: Arboricultura (1952), nr. A15.
  - J., De heer G. Bleeker 70 jaar. In: Floralia 72 (1952), P.68.
  - Red., Een afscheid. In: De Boomkwekerij 3 (1947-1948), p.164.
  - C.S. Oldenburger-Ebbers, Tuinarchitect Gerard Bleeker (1882-1956) en zijn collectie in de bibliotheek van de Landbouwhogeschool. In: Groen 41 (1985) 3, p.14-18.
- 60 Foto aanwezig in BLUW. Beschreven in: C.S. Oldenburger-Ebbers, Een BNT-foto in de Springer-collectie. In: Groen 37 (1981), p. 420-425 en p. 560.
- 61 Th.J. Dinn, Tentoonstelling van tuinkunst in Arnhem. In: Onze Tuinen 19 (1924-24), p. 143-145.
- 62 G. Bleeker, Tuinkunst. Alkmaar, 1950, p. 22.
- 63 G. Bleeker, Tuinkunst. Alkmaar, 1950, p. 22-31.
- 64 G. Bleeker, Tuinkunst. Alkmaar, 1950, p. 14.
- 65 G. Bleeker, Tuinkunst. In: Opgang (1926), p. 92-96.
- 66 G. Bleeker, Tuinkunst. Alkmaar, 1950, p. 30.
- 67 G. Bleeker, Tuinkunst. In: Onze Tuinen 19 (1924-1925), p. 802-803.
- 68 G. Bleeker, Tuinkunst. Alkmaar, 1950, p. 19.
- 69 G. Bleeker, Tuinkunst. Alkmaar, 1950, p. 16.
- 70 G. Bleeker, De tuinkunst in de verdrukking. In: Onze Tuinen 19 (1924-1925), p. 735-737.
- 71 G. Bleeker, Tuinkunst. Alkmaar, 1950, p. 20.
- 72 G. Bleeker, Tuinkunst. In: Onze Tuinen 19 (1924-1925), p. 802-803.
- 73 B., Excursie tuinkunst In: Onze Tuinen 20 (1925-1926), p. 742.
- 74 Ontwerp aanwezig in BLUW.
- 75 Ontwerp in BLUW.
- 76 Ontwerp in BLUW.
- 77 Ontwerp in BLUW.
- 78 Ontwerp in BLUW.
- 79 Ontwerp in BLUW.
- 80 Ontwerp in BLUW.
- 81 Ontwerp in BLUW.
- 82 G. Bleeker, Plantengroei op slechte grond. In: De Boomkwekerij 4 (1948-49), p. 37.
- 83 Ontwerp in BLUW.
- 84 Beplantingsplan in BLUW.
- 85 Beplantingsplan in: G. Bleeker, Tuinkunst. Alkmaar, 1950, p. 108-111.
- 86 Beplantingsschema in BLUW.
- 87 G. Bleeker, Pergola's en rondhout. In: Onze Tuinen 25 (1930), p. 685-686.
- 88 Gegevens ontleend aan: G. Bleeker, Tuinkunst. Alkmaar, 1950, p. 52.
- 89 Cool, Tine, Wij, met ons vijven, in Rome. Amsterdam, Van Holkema & Warendorf, 1928.
- 90 Voor artikelen van Tine Cool zie bijlage ...

- 91 Tine Cool, D.F. Tersteeg en zijn werk. In: Buiten 30 (1936), p. 66-68.
- 92 Uitgegeven bij Kosmos in Amsterdam, eerste druk 1928, tweede druk 1930.
- 93 Uitgegeven in de Torenreeks in Naarden.
- 94 Uitgegeven bij de Nederlandse Keurboekerij N.V. te Amsterdam.
- 95 Uitgegeven bij De Haan in Utrecht, jaar onbekend.
- 96 In Buiten 42 (1921), p. 803 schrijft zij juist teruggekeerd te zijn uit Engeland en in Buiten 23 (1929), p. 52-53 en p. 68-69 staan artikelen waaruit is af te leiden dat zij recentelijk de de tuin van 'Hatfield House' in Hertfordshire heeft bezocht.
- 97 In Buiten 21 (1927), p. 136 en 148 geeft Cool beschrijvingen van tuinen aan het Como-meer en in het 'Het Landhuis' van 1938 verschijnt een serie van zes artikelen over Rapallo. Het Landhuis 33 (1938), p. 17, 51, 91, 166, 204 en 244.
- 98 Ingezonden stuk van Tine Cool in de Bussumsche Courant, 25 oktober 1928.
- 99 Oorkonde van Burgemeester en Wethouders van Bussum voor de best verzorgde tuin in 1937. Gedateerd: oktober 1937, gesigneerd door o.a. Tine Cool en Ph.H.J.G. Reijers. Particuliere collectie te Bussum.
- 100 De gegevens zijn ontleend aan:
- Vriendelijke mededeling dhr. W. Cool te Delfgauw.
  - Vriendelijke mededeling mw. Y. Cremers te Bussum.
  - Vriendelijke mededeling dhr. G.M. Langemeyer te Bussum.
  - Vriendelijke mededeling dhr. D. Pols te 's-Hertogenbosch.
  - Vriendelijke mededeling dhr. T. Hamers te Bussum.
  - Vriendelijke mededeling dhr. J. Meijers te Dordrecht.
  - Gegevens aanwezig in het archief van de Historische Kring Bussum.
  - Centraal Bureau voor Genealogie te 's-Gravenhage.
  - Archief gemeente Bussum.
- 101 Foto in particuliere collectie te Delfgauw.
- 102 Foto in BLUW. Beschreven in: C.S. Oldenburger, Een BNT-foto in de Springer-collectie. In: Groen 37 (1981) p. 420-425 en p. 560.
- 103 Tine Cool, De tuinkunst-cursus van de B.N.T. In: Onze Tuinen 20 (1925-1926), p. 548-549.
- 104 Vriendelijke mededeling van dhr. D. Pols te 's-Hertogenbosch.
- 105 Th.J. Dinn, Tentoonstelling van tuinkunst in Arnhem. In: Onze Tuinen 19 (1924-1925), p. 143-145.
- 106 Foto-tentoonstelling van de B.N.T. uit 1941, aanwezig in BLUW.
- 107 Tine Cool, Welkomsgroet aan de tentoonstelling. In: Onze Tuinen 18 (1923-1924), p. 201.
- 108 Tine Cool, De internationale tuinbouwtentoonstelling te Parijs. In: Onze Tuinen 22 (1927), p. 403-404, 420-421 en 437.
- 109 Tine Cool, De weelde van den tuinarchitect en zijn verantwoordelijkheid. In: Onze Tuinen 17 (1922-1923), p. 731.
- 110 Tine Cool, Oogsten. In: Floralia 42 (1921), p. 785-786.
- 111 Tine Cool, Ruimte in de tuin. In: Buiten 20 (1926), p. 236.
- 112 Tine Cool, De Tuin. In: Buiten 23 (1929), p. 442.
- 113 Tine Cool, De belangrijkheid van de momenten in den tuin. In: Buiten 17 (1923), p. 354-355.
- 114 Tine Cool, Tuinen en kamers. In: Weekblad voor het Landhuis 26 (1931), p. 249-250.
- 115 Tine Cool, D.F. Tersteeg en zijn werk. In: Buiten 30 (1936), p. 66-68.
- 116 Tine Cool, De Tuin. In: Buiten 23 (1929), p. 442.
- 117 Tine Cool, De belangrijkheid van de momenten in den tuin. In: Buiten 17 (1923), p. 354-355.
- 118 Tine Cool, De Tuinen in de zomer. In: Weekblad voor het Landhuis 26 (1931), p. 908-909.
- 119 Tine Cool, De oude tuin achter de hoge muur. In: Floralia 42 (1921), p. 803.
- 120 Tine Cool, De tuin zonder het grind. In: Buiten 26 (1932), p. 124-125.
- 121 Tine Cool, Het water als decoratief element in de tuin. In: Het Landhuis 33 (1938), p. 493-495.
- 122 Th.J. Dinn, Tentoonstelling van Tuinkunst in Arnhem. In: Onze Tuinen 19 (1924-1925), p. 143-145.
- 123 J.P. Fokker, Tuinen in Holland. Amsterdam, 1932.
- 124 J.P. Fokker, Moderne tendenzen in de tuinarchitectuur. In: Buiten 27 (1933), p. 313-314.

- 125 Gegevens ontleend aan:
 - vriendelijke mededeling mw. Cremers te Bussum.
 - foto en beschrijving opgenomen in J.P. Fokker, Tuinen in Holland. Amsterdam, 1932.
- 126 Gegevens ontleend aan:
 - vriendelijke mededeling mw. Cremers te Bussum.
 - Tine Cool, De bloementuin in de boomgaard. In: De vrouw en haar huis 25 (1930), p. 131-134.
 - J.S.-D. (J. Stam-Dresselhuis), Verslag van de reünie op 2 en 3 september 1930. In: Orgaan van de vereeniging van oud-leerlingen der meisjestuinbouwschool 'Huis te Lande' 9 (1930) 1, p. 3-7.
 - foto's uit de periode 1930-1950 aanwezig in een particuliere collectie te Warnsveld en bij de auteur.
- 127 Ontwerptekening en foto's in de B.N.T.-foto-tentoonstelling uit 1941, aanwezig in BLUW.
- 128 Gegevens ontleend aan:
 - foto's van ontwerp en tuin in de B.N.T.-foto-tentoonstelling uit 1941, aanwezig in BLUW.
 - Tine Cool, Het water als decoratief element in de tuin. In: Het Landhuis 33 (1938) 14, p. 493-495.
- 129 Voorbeelden zijn:
 - De Magnolia Soulangeana. In: Onze Tuinen 16 (1921-22), p. 818.
 - Late tulpen. In: Onze Tuinen 16 (1921-22), p. 851.
 - De tuinen aan het Como-meer in de zomer. In: Buiten 21 (1927), p. 136-138.
 - Een bijzondere stadstuin. In: Buiten 19 (1925), p. 448-449.
 - Voorjaar op de tentoonstelling te Heemstede. In: Onze Tuinen 19 (1924-25), p. 696-697.
 - De internationale tuinbouwtentoonstelling te Parijs. In: Onze Tuinen 22 (1927), p. 403-404, 420-421 en 437.
 - Hatfield. In: Buiten 23 (1929), p. 52-53 en 68-69.
 - De treurprunus. In: Het Landhuis 32 (1937), p. 309.
- 130 J.S.-D. (J. Stam-Dresselhuis), Verslag van de reünie op 2 en 3 september 1930. In: Orgaan van de vereeniging van oud-leerlingen der meisjestuinbouwschool 'Huis te Lande' 9 (1930) 1, p. 3-7.
- 131 Gegevens ontleend aan:
 - Tine Cool, De bloementuin in de boomgaard. In: De vrouw en haar huis 25 (1930) 2, p. 131-134.
 - J.S.-D. (J. Stam-Dresselhuis), Verslag van de reünie op 2 en 3 september 1930. In: Orgaan van de vereeniging van oud-leerlingen der meisjestuinbouwschool 'Huis te Lande' 9 (1930) 1, p. 3-7.
 - Foto's uit de periode 1930-1940, in particuliere collectie te Warnsveld en bij de auteur.
- 132 Gegevens ontleend aan:
 - Tine Cool, Huize Amby de tuin. In: Buiten 24 (1930), p. 115-116.
 - J.S.-D. (J. Stam-Dresselhuis), Verslag van de reünie op 2 en 3 september 1930. In: Orgaan van de vereeniging van oud-leerlingen der meisjestuinbouwschool 'Huis te Lande' 9 (1930) 1, p. 3-7.
- 133 Tuin beschreven in:
 - Tine Cool, De belangrijkheid van de momenten in de tuin. In: Buiten 17 (1923), p. 354-355.
- 134 Gegevens ontleend aan:
 - J.S.-D. (J. Stam-Dresselhuis), Verslag van de reünie op 2 en 3 september 1930. In: Orgaan van de vereeniging van oud-leerlingen der meisjestuinbouwschool 'Huis te Lande' 9 (1930) 1, p. 3-7.
- 135 J.P. Fokker, Moderne Nederlandsche architectuur in Denemarken. In: Bouwkundig Weekblad 36 (1916), p. 378-381 en 396-398, en 37 (1916), p. 4-7.
- 136 C.B. (Co Brandes), Het werk van den architect ir. J.P. Fokker. In: Levende Kunst 1 (1918), p. 41-53.
- 137 Prijscourant van de kwekerij De Teunisbloem te Overveen, 1923/24. Aanwezig bij CPRO-DLO te Wageningen.
- 138 Prijscourant N.V. Kwekerijen 'Duinvoet en Teunisbloem', 1924/25. Aanwezig bij CPRO-DLO te Wageningen.
- 139 Moderne tendenzen in de tuinarchitectuur, door ir. J.P. Fokker, architect B.N.A. en tuinarchitect B.N.T. In: Buiten 27 (1933) 25, p. 302-304 en 313-314.
- 140 J.P. Fokker, Het Eigen Huis. Amsterdam, 1931. De 2e druk verschijnt in 1932, een 3e gewijzigde druk in 1951.
- 141 J.P. Fokker, Tuinen in Holland. Amsterdam, 1932.
- 142 Correspondentie in archief Academie van Bouwkunst Amsterdam. Inventarisnummers: 221, 449, 450, 552 en 453.
- 143 Aankondiging in: Het Landhuis 29 (1934), p. 48.

- 144 Programma van de cursus voor opleiding tot assistent-tuinarchitect door de B.N.T., juni 1934. Aanwezig in BLUW.
- 145 Architect Ir. J.P. Fokker. In: Het Bouwbedrijf 8 (1931) 33, p. 436-437.
- 146 J.P. Fokker, Naar een nationaal recreatieplan. In: Toeristenkampioen (1954) 10, p. 293-296.
- 147 Gegevens ontleend aan:
- vriendelijke mededelingen mw. E. Fokker te Wassenaar.
  - vriendelijke mededeling dhr. D. Pols te 's-Hertogenbosch
  - Architect Ir. J.P. Fokker. In: Het Bouwbedrijf 8 (1931) 33, p. 436-437.
  - Jaarverslagen van de Rijksdienst voor het Nationale Plan over de jaren 1946/47 tot en met 1954.
  - C.B. (Co Brandes), Werk van den architect Ir. J.P. Fokker. In: Levende Kunst 1 (1918), p. 41-53.
- 148 J.P. Fokker, Het ontwerp voor den tuinaanleg bij het herstellingsoord voor onderwijzers te Lunteren. In: Bouwkundig Weekblad Architectura 54 (1933) 3, p. 24.
- 149 Brief van G.A. Kessler aan D.F. Tersteeg, gedateerd 2 januari 1923. Kopie aanwezig in De Bazelarchief, D 154.
- 150 Tuinaanleg en tuinarchitectuur. In: Prijscourant N.V. Kweekerijen 'Duinvoet en Teunisbloem', 1924/25. Aanwezig bij CPRO-DLO te Wageningen.
- 151 G. Bleeker, De tuinkunst in verdrukking. In: Onze Tuinen 19 (1924-1925), p. 736.
- 152 J.P. Fokker, Tuinen in Holland. Amsterdam, 1932, p. 7.
- 153 J.P. Fokker, Tuinen in Holland. Amsterdam, 1932, p. 89.
- 154 J.P. Fokker, Tuinen in Holland. Amsterdam, 1932, p. 90.
- 155 J.P. Fokker, Het eigen huis. Amsterdam, 1931, p. 18.
- 156 J.P. Fokker, Tuinen in Holland. Amsterdam, 1932, p. 90.
- 157 J.P. Fokker, Tuinen in Holland. Amsterdam, 1932, p. 90.
- 158 J.P. Fokker, Het eigen huis. Amsterdam, 1931, p. 25-26.
- 159 J.P. Fokker, Tuinen in Holland. Amsterdam, 1932, p. 7.
- 160 J.P. Fokker, Tuinen in Holland. Amsterdam, 1932, p. 7.
- 161 J.P. Fokker, Tuinen in Holland. Amsterdam, 1932, p. 8-9.
- 162 J.P. Fokker, Tuinen in Holland. Amsterdam, 1932, p. 14.
- 163 J.P. Fokker, Tuinen in Holland. Amsterdam, 1932, p. 14-15.
- 164 J.P. Fokker, Tuinen in Holland. Amsterdam, 1932, p. 9.
- 165 J.P. Fokker, Tuinen in Holland. Amsterdam, 1932, p. 10.
- 166 J.P. Fokker, Tuinen in Holland. Amsterdam, 1932, p. 15-17.
- 167 J.P. Fokker, Moderne tendenzen in de tuinarchitectuur. In: Buiten 27 (1933), p. 302-304 en 313-314.
- 168 W.N. Lindeman, Boekaankondiging Ir. J.P. Fokker, Tuinen in Holland. In: NRC 17-7-1932. Artikel in BLUW.
- 169 Plattegrond van huis en tuinaanleg in: C.B. (Co Brandes), Het werk van den architect ir. J.P. Fokker. In: Levende Kunst 1 (1918), p. 41-53.
- 170 Ontwerp voor huis en tuinaanleg in: C.B. (Co Brandes), Het werk van den architect ir. J.P. Fokker. In: Levende Kunst 1 (1918), p. 41-53.
- 171 C.B. (Co Brandes), Het werk van den architect ir. J.P. Fokker. In: Levende Kunst 1 (1918), p. 53.
- 172 Gegevens ontleend aan:
- vriendelijke mededeling mw. E. Fokker te Wassenaar.
  - J.P. Fokker, Tuinen in Holland. Amsterdam, 1932.
  - Ontwerptekening in particuliere collectie te Wassenaar.
- 173 Foto van ontwerp in B.N.T. foto-tentoonstelling uit 1941, aanwezig in BLUW.
- 174 Gegevens ontleend aan:
- vriendelijke mededeling dhr. R. Hayen te Maastricht.
  - Klokke Roeland, Europapark of ...? In: Grueles 12 (1992) 1, p. 12-19.
  - Documentatie in bezit van Stichting Grueles te Gronsveld.

- 175 Foto's onder andere opgenomen in:
- J.P. Fokker, Het eigen huis. Amsterdam, 1931.
- J.P. Fokker, Het eigen huis. Amsterdam, 1951 (derde druk).
- J.P. Fokker, Tuinen in Holland. Amsterdam, 1932.
- 176 J.P. Fokker, Moderne tendenzen in de tuinarchitectuur. In: Buiten 27 (1933), p. 302-304.
- 177 Gegevens ontleend aan: C.B. (Co Brandes), Het werk van den architect Ir. J.P. Fokker. In: Levende Kunst 1 (1918), p. 41-53.
- 178 Gegevens ontleend aan:
- foto van de ontwerptekening in BNT-foto-tentoonstelling uit 1941, aanwezig in BLUW.
- J.P. Fokker, Ware Landhuizen. In: Buiten 26 (1932), p. 334-336.
- 179 J.P. Fokker, Het eigen huis. Amsterdam, 1951 (derde druk), p. 36.
- 180 Gegevens ontleend aan:
- vriendelijke mededeling dhr. R. Hayen te Maastricht.
- notities van dhr. G. Bosch te Gronsveld, gedateerd: 27-6-1992.
- beplantingsplan van de fruittuin, gedateerd: 20-2-1938, gesigineerd.
- Klokke Roeland, Europapark of ...? In: Grueles 12 (1992) 1, p. 12-19.

Bijlagen

Bijlage 1.

Literatuurlijst met betrekking tot de Jongere Tuinkunst 1900 - 1940.

- Blomfield, R. en F. Inigo Thomas, *The formal garden in England*. London, 1892.
- Fanelli, G., *Moderne architectuur in Nederland 1900 - 1940*. Den Haag, 1978.
- Geenen, G. en G. Roeleveld, Leonard A. Springer, *beschrijving en documentatie van zij beroepspraktijk*. Wageningen, 1985.
- Geertema, R., Mien Ruys, *beschrijving en documentatie van haar beroepspraktijk*. Wageningen, 1982.
- Haan, J. de, *Villaparken in Nederland*. Haarlem, 1986.
- Inigo Triggs, H., *The formal gardens in England and Scotland*. London, 1902.
- Jekyll, G., *Gardens for small country houses*. London, 1914.
- Laren, A.J. van, *Decoratieve tuinbeplanting*. Koog-Zaandijk, 1913.
- Louwerse, D., *Landschapsstijl*. Wageningen, 1979.
- Oldenburger-Ebbers, C.S., *De tuinengids van Nederland*. Rotterdam, 1989.
- Provincie Noord-Holland, *Monumentale villa-tuinen in Noord-Holland*. Haarlem, 1990.
- Robinson, W., *The English flower garden*. London, 1883.
- Vroom, M.J., *Buitenruimten/Outdoor space*. Amsterdam, 1992.
- Zijlstra, B., *Nederlandse Tuinarchitectuur 1850 - 1940*. Amsterdam, 1986.
- Zijlstra, B., *Nederlandse Tuinarchitectuur II 1850 - 1940*. Amsterdam, 1987.
- Zijlstra, B., Mien Ruys; *een leven als tuinarchitecte*. Amsterdam, 1990.

Bijlage 2.
Bibliografie van K.P.C. de Bazel.

Bazel, K.P.C. de, Landelijke architectuur. In: Rapport der conferentie over het bouwkunstig element bij de bescherming der schoonheid van Nederland. Amsterdam, 1912, p. 53-68. Over de plaatsing van het huis op het perceel.

Fanelli, G., Moderne architectuur in Nederland 1900-1940. 's-Gravenhage, 1978.

Lauweriks, J.L.H., Een groot verlies. In: De Bouwwereld 22 (1923), p. 386-388.

Walenkamp, H.J.M., K.P.C. de Bazel (jeugd-herinneringen). In: De Bouwwereld 22 (1923), p. 393-395.

Voor een uitgebreid overzicht van het werk van De Bazel en een uitgebreide literatuuropgave wordt verwezen naar:

Reinink, A.W., K.P.C. de Bazel-architect. Leiden, 1965.

Bijlage 3.
Bibliografie van K.C. van Nes.

Boomkwekerijen Firma K. van Nes en Zoon. In: Onze Tuinen 20 (1925-1926), p. 769.

De verzorging van natuurschoon en van het landschapsbeeld bij de bebouwing. In: De Koerier 25-11-1927. Verslag van een lezing van K.C. van Nes in Oosterbeek.

Firma K. van Nes & Zonen, boomkwekers. Catalogus. Apeldoorn, 1901, 1921, 1922, 1923, 1924/25, 1925/26, 1926/27, 1927/28, 1928/29, 1929/30, 1930/31, 1931/32 en 1933.

Huis of tuinarchitect? In: De Bouwwereld 16 (1917), p. 187-189. Over het uitbreidingsplan Berg en Bosch te Apeldoorn.

J.B., De Leidsche Hout. In: Floralia 52 (1931), p. 440-441, 453-45 en 469-471.

J.G.B., De Leidsche Hout. In: Buiten 25 (1931), p. 376-378.

Kruyt, E., K.C. van Nes 75 jaar. In: De Boomkwekerij 6 (1951) 13, p. 109.

Lindeman, W.N., Over de lezing van den heer K.C. van Nes en de open brief van den heer Springer. Gedateerd 10-1-1929. In: De Koerier. Ook gepubliceerd in: De Oosterbeeksche Courant.

Nes, K.C. van, Toelichting bij de plannen voor Berg en Bosch aan den raad der gemeente Apeldoorn 22 april 1919.

Nes, K.C. van, De verzorging van natuurschoon en van het landschapsbeeld bij bebouwinguitbreidingen. In: Verslag van het Internationaal Tuinbouw-Congres, Amsterdam 17-23 september 1923, p. 67-81.

Oldenburger-Ebbers, C.S., De tuin- en landschapsarchitect K.C. van Nes (1876-1952) en zijn collectie in de bibliotheek van de landbouwhogeschool. In: Groen 41 (1985) 4, p. 20-26.

Os, Lies van, Gestichts-tuinen. In: Weekblad voor het landhuis 26 (1931), p. 1134-1135. Over de aanleg bij 'Het Apeldoornsche Bosch' te Apeldoorn.

Springer, L.A., Open brief aan den heer K.C. van Nes, tuinarchitect of landschapsarchitect te Apeldoorn. In: De Koerier 6-1-1928. Ook gepubliceerd in: De Oosterbeeksche Courant 7-1-1928.

Volkstuinen. In: Onze Tuinen 18 (1923-1924), p. 788-790. Verslag van een rede van K.C. van Nes.

W.A. (W. Abbing), De internationale tentoonstelling voor tuinarchitectuur. In: Floralia 49 (1928), p. 696-699. Over tentoongestelde foto's van het werk van K.C. van Nes.

Wever, A. de, Blauwe regen. In: Landhuis (1936), p. 236. Over de blauwe regen in de tuin van ir. Dinger.

Bijlage 4.
Bibliografie van G. Bleeker.

- B., Excursie tuinkunst In: Onze Tuinen 20 (1925-1926), p. 742.
- Bleeker, G., Bruggen in parken. In: Onze Tuinen 25 (1930), p. 747-748.
- Bleeker, G., Clerodendron Trichotomum. In: Onze Tuinen 18 (1923-1924), p. 415.
- Bleeker, G., De herbeplanting van lanen en wegen. In: De boomkwekerij 2 (1946-1947), p. 14.
- Bleeker, G., De mooiste bloemen in den tuin. In: Onze Tuinen 19 (1924-1925), p. 209.
- Bleeker, G., De tuinkunst in de verdrukking. In: Onze Tuinen 19 (1924-1925), p. 735-737.
- Bleeker, G., Decaisnea Fargesi. In: Onze Tuinen 18 (1923-1924), p. 431.
- Bleeker, G., Eenvoud is schoonheid .In: Floralia 69 (1949), p. 330-331.
- Bleeker, G., Europeesche en andere eiken. In: Onze Tuinen 19 (1924-1925), p. 814-816.
- Bleeker, G., Gebruik van rondhout. In: Onze Tuinen 25 (1930), p. 1050-1051.
- Bleeker, G., Halesia Tetraptera L. Sneeuwkllokjesboom. In: Onze Tuinen 22 (1927), p. 568-569.
- Bleeker, G., Het onderwijs in tuinteekenen. In: Floralia 42 (1921), p. 807-808.
- Bleeker, G., Het openluchthaeter op den Paaschheuvel te Vierhouten. In: Onze Tuinen 20 (1925-1926), p. 144-145.
- Bleeker, G., Het snoeien van bomen en struiken. In: Floralia 47 (1926), p. 54, 66, 83, e.v.
- Bleeker, G., Kinderwerktuinen. In: Onze Tuinen 25 (1930), p.641.
- Bleeker, G., L.A. Springer 70 jaar 1855-1935. In: Onze Tuinen (1925).
- Bleeker, G., Landmeten en waterpassen. Amsterdam, 1923.
- Bleeker, G., Landschapstuinkunst. In: Onze Tuinen 19 (1924-1925), p. 252-253.
- Bleeker, G., Licht en schaduw. In: Onze Tuinen 25 (1930), p. 733-735.
- Bleeker, G., Mijn eigen tuintje: het aanleggen van kindertuintjes. Alkmaar, ca. 1950.
- Bleeker, G., Muren in de tuin. In: Onze Tuinen 25 (1930), p. 783-784.
- Bleeker, G., Muurtuinen. In: Onze Tuinen 18 (1923-1924), p. 795.
- Bleeker, G., Noten. In: Onze Tuinen 20 (1925-1926), p. 703-705.
- Bleeker, G., Pergola's en rondhout. In: Onze Tuinen 25 (1930), p. 685-686.
- Bleeker, G., Plantengroei op slechte grond. In: De Boomkwekerij 4 (1948-49), p. 37.

- Bleeker, G., Pleidooi voor de vlier. In: De boomkwekerij 2 (1946-1947), p. 22.
- Bleeker, G., Ruimte en rust. In: De boomkwekerij 5 (1949-1950), p. 205.
- Bleeker, G., School- en werktuinen. In: Onze Tuinen 23 (1928), p.530.
- Bleeker, G., Schoolwerktuinen. In: Onze Tuinen 22 (1927), p.377-378.
- Bleeker, G., Snoeien van bomen en heesters. Amsterdam, 1926.
- Bleeker, G., Syringa Josikaea Jacq. In: Onze Tuinen 21 (1926), p. 249.
- Bleeker, G., Tentoonstelling van teekeningen op landschap- en tuinkunstgebied te Wageningen. In: Onze Tuinen 22 (1927), p. 10-11.
- Bleeker, G., Tuinkunst. Arti Alkmaar, 1950.
- Bleeker, G., Tuinkunst. In: Onze Tuinen 19 (1924-1925), p. 802-803.
- Bleeker, G., Tuinkunst. In: Opgang (1926), p. 92-96.
- Bleeker, G., Tuinplastiek. In: De boomkwekerij 6 (1950-1951), p. 39.
- Bleeker, G., Vaste planten en tuinaanleg. In: Floralia 48 (1927), p. 120-121.
- Bleeker, G., Voortuinen. In: De boomkwekerij 5 (1949-1950), p. 90.
- Bleeker, G., Waarheid in de tuinkunst. In: Onze Tuinen 19 (1924-1925), p. 390-391.
- Bleeker, G., Wit en zwart. In: Floralia 51 (1930), p. 563-564.
- Bleeker, G., Zomer en winter op de Veluwe. In: De boomkwekerij 6 (1950-1951), p. 76-77.
- Cool, Tine, Ontwerpen voor 'De Kranenburg' te Zwolle. In: Floralia 51 (1930), p. 662-664. Beschrijving van ontwerp van Bleeker.
- Dinn, Th.J., Tentoonstelling van tuinkunst in Arnhem. In: Onze Tuinen 19 (1924-24), p. 143-145.
- J., De heer G. Bleeker 70 jaar. In: Floralia 72 (1952), P.68.
- Laren, A.J. van, De tuin bij het landhuis. In: Onze Tuinen 25 (1930), p. 1021-1024. Afbeeldingen van Elswoutshoek van Bleeker.
- Meijers, J., Tuinarchitect G. Bleeker 70 jaar. In: De Boomkwekerij, 7 (1951-1952), p.69.
- Oldenburger-Ebbers, C.S., Een BNT-foto in de Springer-collectie. In: Groen 37 (1981), p. 420-425 en p. 560.
- Oldenburger-Ebbers, C.S., Tuinarchitect Gerard Bleeker (1882-1956) en zijn collectie in de bibliotheek van de Landbouwhogeschool. In: Groen 41 (1985) 3, p.14-18.
- Red., Een afscheid. In: De Boomkwekerij 3 (1947-1948), p.164.
- Tr., De leeftijd der sterken. - De heer Bleeker 70 jaar. In: Arboricultura (1952), nr. A15.

Bijlage 5.
Bibliografie van C.A. Cool.

- Cool, Tine, Als juni de meimaand heeft vervangen. In: Het landhuis 36 (1939) 6.
- Cool, Tine, Bantam. In: Buiten 17 (1923), p. 154.
- Cool, Tine, Begrenzen. In: Buiten 16 (1922), p. 453.
- Cool, Tine, Beukenhorst. In: Buiten 26 (1932), p. 28-29.
- Cool, Tine, Bloemenmythen en legenden. Hoe de mensen in vroeger tijden de bloemen, de boomen en al het kruid in direct contact met hun leven zagen. Kosmos Amsterdam, 1928 (eerste druk), 1930 (tweede druk).
- Cool, Tine, Boomen. In: Buiten 15 (1921), p. 400-401.
- Cool, Tine, Combinaties van tulpen. In: Het landhuis 29 (1934), p. 1088-1089.
- Cool, Tine, De afdeling tuinarchitectuur op de internationale tentoonstelling te Parijs. In: Onze Tuinen 22 (1927), p. 437.
- Cool, Tine, De belangrijkheid van de momenten in den tuin. In: Buiten 17 (1923), p. 354-355.
- Cool, Tine, De beukenlaan. In: Floralia 53 (1932), p. 276-277.
- Cool, Tine, De bloeiende clivia. In: Het landhuis 32 (1937), p. 124.
- Cool, Tine, De bloementuin in de boomgaard. In: De vrouw en haar huis 25 (1930), p. 131-134.
- Cool, Tine, De goede tuin te Kolhorn. In: Floralia 53 (1932), p. 457-458.
- Cool, Tine, De goeden tuinman. In: Onze Tuinen 25 (1930), p. 376.
- Cool, Tine, De internationale tuinbouwtentoonstelling te Parijs. In: Onze Tuinen 22 (1927), p. 403-404 en 420-421.
- Cool, Tine, De kom van Biegel. In: Bussumsche Courant 25-10-1928.
- Cool, Tine, De laan. In: Onze Tuinen 22 (1927), p. 339.
- Cool, Tine, De levende tuinen. In: Bouwkundig weekblad (1933), p. 19-20.
- Cool, Tine, De lindengang. In: Buiten 16 (1922), p. 161-162.
- Cool, Tine, De Magnolia Soulangeana. In: Onze Tuinen 16 (1921-22), p. 818.
- Cool, Tine, De omgeving van het huis. Het huis en de tuin. In: Floralia 51 (1930), p. 559-560.
- Cool, Tine, De oude tuin achter de hoge muur. In: Floralia 42 (1921), p. 803.
- Cool, Tine, De pioenententoonstelling te Boskoop. In: Onze Tuinen 20 (1925-1926), p. 804-805.
- Cool, Tine, De rechte oprijlaan. In: Buiten 16 (1922), p. 99.

- Cool, Tine, De treurprunus. In: Het Landhuis 32 (1937), p. 309.
- Cool, Tine, De tuin van huize 'Oud Buitenlust' te Oud-Loosdrecht. In: Buiten 24 (1930), p. 568-569 en 580.
- Cool, Tine, De tuin met het ruimen uitzicht. In: Buiten 16 (1922), p. 33-34.
- Cool, Tine, De tuin van het zomerverblijf. In: Het landhuis 29 (1934) p. 204-205.
- Cool, Tine, De tuin zonder het grind. In: Buiten 26 (1932), p. 124-125.
- Cool, Tine, De tuin op een zomeravond. In: Onze Tuinen 18 (1923-1924), p. 201.
- Cool, Tine, De tuin. In: Buiten 23 (1929), p. 442.
- Cool, Tine, De tuinen in de zomer. In: Weekblad voor het Landhuis 26 (1931), p. 908-909.
- Cool, Tine, De tuinen aan het Como-meer in de zomer. In: Buiten 21 (1927), p. 136-138 en 148-150.
- Cool, Tine, De tuinkunscursus van de B.N.T. In: Onze Tuinen 20 (1925-1926), p. 548-549.
- Cool, Tine, De twee landhuizen. In: Het landhuis 28 (1933), p. 506.
- Cool, Tine, De vrouw en haar tuin. In: Het landhuis 36 (1939), P. 42-43.
- Cool, Tine, De waarden van een weerspiegeling. In: Buiten 19 (1922), P. 597.
- Cool, Tine, De weelde van den tuinarchitect en zijn verantwoordelijkheid. In: Onze Tuinen 17 (1922-1923), p. 731.
- Cool, Tine, Dichters over bloemen. Naarden, 1941.
- Cool, Tine, Een bijzonder tuintje. In: Onze Tuinen 19 (1924-1925), p. 182.
- Cool, Tine, Een bijzondere stadstuin. In: Buiten 19 (1925), p. 448-449.
- Cool, Tine, Eentonigheid in tuinen. In: Onze Tuinen 17 (1922-1923), p. 186.
- Cool, Tine, Frank, de plantenzieker. Nederlandse Keurboekerij N.V. Amsterdam, 1942.
- Cool, Tine, 'Gardens and gardening'. Het nieuwe nummer van 'The Studio'. Boekbespreking. In: Het landhuis 28 (1933), p. 388.
- Cool, Tine, Gladiolen. In: Onze Tuinen 25 (1930), p. 130.
- Cool, Tine, Hatfield. In: Buiten 23 (1929), p. 52-53 en 68-69.
- Cool, Tine, Het boschkanaal. In: Buiten 16 (1922), p. 202.
- Cool, Tine, Het goede beloop van de grond in de tuin. In: Weekblad voor het landhuis 26 (1931).
- Cool, Tine, Het kerstboompje. In: Het landhuis 31 (1936), p. 829.
- Cool, Tine, Het landgoed 'Huize Bergen' te Vught. In: Buiten 25 (1931), p. 448-450.

- Cool, Tine, Het opdringerige vijvertje. In: Onze Tuinen 22 (1927), p. 3-4.
- Cool, Tine, Het rivierenhof te Deurne. In: Onze Tuinen 17 (1923-1924), p. 594.
- Cool, Tine, Het stadspark te Hamburg. In: Buiten 23 (1929), p. 68.
- Cool, Tine, Het water als decoratief element in de tuin. In: Het Landhuis 33 (1938), p. 493-495.
- Cool, Tine, Het witte en het roodbruine eiland en de aanleg van 'Groeneveld' te Baarn. In: Het landhuis op de hoogte 37 (1940).
- Cool, Tine, Het witte tuintje in de buurt van de zee. In: Floralia 52 (1931), p. 130-131.
- Cool, Tine, Huize Amby, de tuin. In: Buiten 24 (1930), p. 115-116.
- Cool, Tine, In de herfst werken de bosschen als coulissen. In: Weekblad voor het landhuis 26 (1936), p. 1230-1231.
- Cool, Tine, Kerkhoven. In: Buiten 24 (1930), p. 10 en 21.
- Cool, Tine, Kindertuinen. In: Het landhuis 36 (1939) 2.
- Cool, Tine, Late tulpen. In: Onze Tuinen 16 (1921-22), p. 851.
- Cool, Tine, Omlijsten. In: Onze Tuinen 22 (1927), p. 89-90.
- Cool, Tine, Ontwerpen voor 'De Kranenburg' te Zwolle. In: Floralia 51 (1930), P. 662-664.
- Cool, Tine, Oogsten. In: Floralia 42 (1921), p. 785-786.
- Cool, Tine, Op Bantam. In: Buiten 18 (1924), p. 250.
- Cool, Tine, Paden. In: Buiten 16 (1922), p. 225-226.
- Cool, Tine, Rapallo. In: Het landhuis 33 (1938), p. 17, 51, 91, 166, 204 en 244.
- Cool, Tine, Ruimte in de tuin. In: Buiten 20 (1926), p. 236.
- Cool, Tine, Rust in den tuin. In: Onze Tuinen 22 (1927), p. 289-290.
- Cool, Tine, Sanssouci. In: Buiten 27 (1933), p. 385-387 en 401-402.
- Cool, Tine, Sierpotten. In: Het landhuis 31 (1936), p. 194.
- Cool, Tine, D.F. Tersteeg en zijn werk. In: Buiten 30 (1936), p. 66-68.
- Cool, Tine, Tuin bij het ethnografisch museum te Leiden. In: Het landhuis 27 (1932), p. 507.
- Cool, Tine, Tuinen en kamers. In: Weekblad voor het Landhuis 26 (1931), p. 249-250.
- Cool, Tine, Tuintjes. In: Onze Tuinen 18 (1923-1924), p. 591.
- Cool, Tine, Voorjaar op de tentoonstelling te Heemstede. In: Onze Tuinen 19 (1924-25), p. 696-697.
- Cool, Tine, Voorjaar. In: Buiten 16 (1922), p. 286.

Cool, Tine, Welkomsgroet aan de tentoonstelling. In: Onze Tuinen 18 (1923-1924), p. 201.

Cool, Tine, Wij, met ons vijven, in Rome. Van Holkema & Warendorf Amsterdam, 1928.

Cramer-Schaap, D.A., Het Gulden Meisjesboek. De Haan Utrecht, jaar onbekend. Door Tine Cool is aan dit boek meegewerkt.

Dinn, Th.J., Tentoonstelling van Tuinkunst in Arnhem. In: Onze Tuinen 19 (1924-1925), p. 143-145. Beschrijving werk Tine Cool.

Fokker, J.P., Moderne tendenzen in de tuinarchitectuur. In: Buiten 27 (1933), p. 313-314. Beschrijving werk Tine Cool.

Fokker, J.P., Tuinen in Holland. Amsterdam, 1932. Afbeeldingen werk Tine Cool.

J.S.-D. (J. Stam-Dresselhuis), Verslag van de reünie op 2 en 3 september 1930. In: Orgaan van de vereeniging van oud-leerlingen der meisjestuinbouwschool 'Huis te Lande' 9 (1930) 1, p. 3-7. Verslag bezoek tuinen Tine Cool.

Oldenburger-Ebbers, C.S., Een BNT-foto in de Springer-collectie. In: Groen 37 (1981), p. 420-425 en p. 560.

Bijlage 6.
Bibliografie van J.P. Fokker.

- Architect Ir. J.P. Fokker. In: Het Bouwbedrijf 8 (1931) 33, p. 436-437.
- Bleeker, G., De tuinkunst in verdrinking. In: Onze Tuinen 19 (1924-1925), p. 736. Over de afdeling tuinarchitectuur van de kwekerijen 'Duinvoet' en 'Teunisbloem'.
- Bontenbal, A., Het eigenhuis. In: Weekblad voor het landhuis 26 (1931), p. 1001-1002. bespreking van het boek 'Het eigen huis'.
- C.B. (Co Brandes), Het werk van den architect ir. J.P. Fokker. In: Levende Kunst 1 (1918), p. 41-53.
- Fokker, J.P., Aspecten van de vakantie in de open lucht in de randstad Holland. In: 's-Gravenhage, Horecaf's congresstad 1952. Opgenomen in: Hotelwereld september 1952.
- Fokker, J.P., Beschouwingen en richtlijnen inzake het kamperen. Zonder plaats, 1954.
- Fokker, J.P., De positie van den tuinarchitect. In: Bouwkundig weekblad (1933), p. 18-19.
- Fokker, J.P., Decoratieve hekken uit de Vechtstreek. In: Buiten 27 (1933), p. 262-264.
- Fokker, J.P., Een heuglijk feit. In: Bouwkundig weekblad 38 (1917), p. 222-223.
- Fokker, J.P., en J.C. Bolten, De ontwikkeling van Wassenaar als woongemeente. Wassenaar, 1944.
- Fokker, J.P., Het algemeen plan voor den zuidwestelijken polder, gezien uit het oogpunt van landschaps- en stedenschoon en van recreatie. In: De ingenieur 58 (1946) 41 en 59 (1947) 13.
- Fokker, J.P., Het belang van het bos en de houtopstanden voor de recreatie; rapport uitgebracht op verzoek van de beginselcommissie uit de commissie tot herziening der Boswet 1922. Den Haag, 1950.
- Fokker, J.P., Het Eigen Huis. Kosmos Amsterdam, 1931 (eerste druk), 1951 (derde druk).
- Fokker, J.P., Het ontwerp voor den tuinaanleg bij het herstellingsoord voor onderwijzers te Lunteren. In: Bouwkundig Weekblad Architectura 54 (1933) 3, p. 24.
- Fokker, J.P., Hoe staat het met de openlucht-recreatie in de stedelijke gemeenten? Een enquête van de Rijksdienst voor het National Plan. In: Actieve recreatie 1 (1949) 6.
- Fokker, J.P., Ingezonden brief. In: Het landhuis 27 (1932-1933), p. 128. Over eigendom Kwekerij 'Duinvoet'.
- Fokker, J.P., In memoriam A.P. Smits. In: Bouwkundig weekblad 75 (1957), p. 239-240
- Fokker, J.P., Midden-Delfland. In: Stedebouw en volkshuisvesting (1959) 7/8.
- Fokker, J.P., Moderne Nederlandsche architectuur in Denemarken. In: Bouwkundig Weekblad 36 (1916), p. 378-381 en 396-398, en 37 (1916), p. 4-7.

- Fokker, J.P., Moderne tendenzen in de tuinarchitectuur. In: Buiten 27 (1933), p. 302-304 en 313-314.
- Fokker, J.P., Naar een nationaal recreatieplan. In: Toeristenkampioen (1954) 10, p. 293-296.
- Fokker, J.P., Tuinen in Holland. Amsterdam, 1932.
- Fokker, J.P., Ware Landhuizen. In: Buiten 26 (1932), p. 320-322 en 334-336.
- Hartogh Heys van Zouteveen, H.F., Verslag van de vergadering van de B.N.T. In: Onze Tuinen 24 (1929), p. 10. Aanvraag lidmaatschap B.N.T. door Fokker.
- Hausbrand, F., Kleine landhuizen in Holland. Amsterdam, 1938.
- Klokke Roeland, Europapark of ...? In: Grueles 12 (1992) 1, p. 12-19.
- Kwekerijen 'Duinvoet' en 'Teunisbloem', Catalogus. Wassenaar en Overveen, 1924/1925, 1925, 1925/1926, 1927, 1928/1929, 1929/1930, 1930 en 1931.
- Lindeman, W.N., Boekaankondiging. Ir. J.P. Fokker. Tuinen in Holland. In: N.R.C. 17-7-1932.
- Nederland bouwt in baksteen 1800-1940. Rotterdam, 1941.
- Programma van de cursus voor opleiding tot assistent-tuinarchitect door de B.N.T., juni 1934.
- Tuinarchitectuur. In: Het landhuis 29 (1934), p. 48. Aankondiging cursus tuinarchitectuur door J.P. Fokker.
- Tuinkunst. Causerie van ir. J.P. Fokker. Onbekende herkomst, aanwezig in Springercollectie in BLUW. Verslag van lezing in Wassenaar.
- Wattjes, J.G., Moderne Nederlandse villa's en landhuizen. Amsterdam, 1931.
- W.B. (Wieger Bruin), Boekbespreking Tuinen in Holland, door ir. J.P. Fokker. In: Bouwkundig weekblad (1933), p. 27.

